

Majkó Zsuzsanna

ZUGLÓI SÉTAKÖNYV

A sétakönyv nem adattár, nem építészettörténeti leírás, hanem szubjektív útikalauz, zuglói iránytű.

Mi, zuglóiak, tudjuk, hogy a főváros egyik kivételesen sokarcú kerülete a miénk.

XIV
FÜRED

ELŐSZÓ

Tizenöt éve vezetek városi sétákat, számomra – és úgy tapasztalom, a városlakók számára is – megunhatatlan Budapest. Megannyi történetével, mesélő házaival, tereivel, titkos zugaival, csodabogár vagy épp zseniális egykori lakóival mindennap új felfedeznivalót tartogat a nyitott szemmel bóklászó budapestiek számára.

A legizgalmasabb élmény rácsodálkozni egy házra, egy térre, egy utcaszegletre, amit már ezerszer láttunk, de a titkait eddig nem fedte fel előttünk. Ez a könyv erre tesz kísérletet.

A sétakönyv nem adattár, nem építészettörténeti leírás, hanem szubjektív útikalauz, zuglói iránytű. Mi, zuglóiak, tudjuk, hogy a főváros egyik kivételesen sokarcú kerülete a miénk. 1935-ben, létrejöttékor nyolc nagy múltú, de nagyon eltérő adottságú és hagyományú városrészből gyúrták egybe. Egymás mellett él itt Istvánmező nagypolgári villanegyede, az ország legjelentősebb sportlétesítményei, az egykori herminamezei nyaralóövezet villái, a két világháború közötti kislakásos telepek, a szerény családi házak és a szocializmus nagypaneles lakótelepei. Fontos vállalása a könyvnek, hogy a helytörténetírás által eddig mostohán kezelt kerületrészek történetébe is beavassa az olvasót.

Ajánlom ezt a könyvet minden zuglóinak, akik nemcsak a lakóhelyüknek, hanem otthonuknak is érzik ezt a kerületet.

A Páduai Szent Antal-templom
a Bosnyák téren

Majkó Zsuzsanna

TARTALOM – (interaktív menü, kattintson a címekre!)

SÉTÁK A VÁROSLIGETBEN

Zugló legrégebbi városrésze valaha a világ legszebb romantikus tájképi kertje volt. Jelentőségét az adja, hogy szemben az európai főúri kertekkel, amelyeket később a városlakók előtt is megnyitottak, a Városliget a világ első olyan közparkja, amelyet a város eleve saját polgárai számára hozott létre.

A pesti határban egy kellemes pihenőhely létrehozásának ötlete Boráros János városbíró fejéből pattant ki 1794-ben, de a megvalósítás érdeme a kortársak

A Városliget a századfordulón

által csak a legmagyarabb Habsburgként emlegetett József nádoré, aki hallatlan energiával és messzire mutató tervekkel kezdett hozzá a poros és kisvárosias Pest világvárosá alakításához. Az általa létrehozott Szépítő Bizottmány, amely a városatyákat volt hivatott a fejlesztések szükségszerűségéről meggyőzni, 1813-ban nemzetközi tervpályázatot hirdetett egy városi közpark – ahogy akkoriban nevezték: népkert – megtervezésére. Korát messze meghaladó demokratikus elvekről vallott a kiírás is, mely megkövetelte, hogy az új park a városlakók minden osztálya számára látogatható és élvezhető legyen.

A győztes, a lübecki születésű autodidakta kerttervező, Heinrich Christian Nebbien, a kor uralkodó kertművészeti stílusát követve egy páratlan harmóniájú angolkertet tervezett a város szélére, a hajdani marhalegelővel övezett mocsár helyére.

HEINRICH CHRISTIAN NEBBIEN (1778–1841) Lübeckben született. Mezőgazdasági és kertművészeti tanulmányai után gyakorlati tapasztalatokat szerzett a gazdálkodás, az erdőművelés területén is. Magyarországon 1806 és 1821 között működött, többek között a tóalmási Prónay-kastély, a martonvásári Brunszwik-kastély és a betléri Andrássy-kastély parkjait tervezte.

Nebbien a részletes terveken és az aprólékos költségvetésen 3 évig dolgozott. A kert művészi szépsége mellett a gazdaságos üzemeltetésre is nagy hangsúlyt fektetett. A bejáratot, a korabeli fő közlekedési útvonal, a Király utca tengelyébe helyezte. Ez volt a rondó, Nebbien Városligetének egyetlen szabályos, geometrikus alakzata, egy kör alakú gyepes sétány. Egyébként kanyargós sétautak, erdőfoltok, tisztások és egy szabálytalan partvonalú tó – két szigettel – alkották a 100 hektáros parkot.

A kivitelezés munkálatai 1817-ben megkezdődtek, és mintegy másfél évtized alatt a főbb elemek el is készültek. A térszerkezetet az eredeti terveknek megfelelően alakították ki, a növényesítés megtörtént, a tó is elkészült a két szigettel. A pestiek hamar birtokba vették a parkot, 1832-ben már omnibusz járt ki a belvárosból. Számos kiskocsmá, borozó, kávéház várta a vendégeket, és megjelentek a területen a belvárosból kipaterolt mutatványosok, kötéltrancsok, tűz- és kardnyelők, körhintások.

Az OMNIBUSZ ló vontatta közforgalmú közlekedési eszköz, az autóbusz és a trolibusz őse, a városi tömegközlekedés legrégebbi eszköze. Itthon megjelenésének első pillanatától megpróbálták magyarítani a nevét. Felmerült a „pajtás”, a „cimborás” és a „mindenes” név is. Végül a német Gesellschaftswagen tükörfordításaként a „társaskocsi” kifejezés honosodott meg. Pest első szárazföldi személyszállításának megszervezése Kratochwill János vendéglős nevéhez fűződik, akinek az 1830-as évek elején két kávéháza volt: az egyik a pesti kereskedőtestület székházában (mai Széchenyi tér), a másik a városligeti Páva-szigeten. 1832 tavaszán kérte a városi tanácsot, hogy két kávéháza között reggel 6-tól 18 óráig félóránként rendszeresen közlekedő társaskocsit indíthasson. Kratochwill kocsijait pesti céhes mesterek – Grasser György Ádám kocsigyártó, Triebler Ferenc kovács- és Faltenmeyer Antal nyergesmester – készítették. A kocsik fedettek voltak, oldalt az üléseknél azonban nyitottak. Eső ellen lehajtható ponyvával védekeztek, a kocsi oldala egyúttal az ülések támlája volt. A két ló vontatta kocsikban 8-14 ember fért el, padozatuk burkolt, oldaluk lakkozott volt.

A főváros 1884-ben adta ki az omnibusz szabályrendeletet. Ebben lefektették, hogy milyen útvonalon járhatnak a kocsik, megszabták a menetrendet, rögzítették a kocsik műszaki előírásait. Állandó megállóhelyek nem voltak, ha az utas jelezte, a kocsinak meg kellett állni, ha már nem volt hely, akkor ezt a kalauz köteles volt a várakozóknak lekiabálni. A kocsisnak nem volt szabad kiáltozással utasokat szerezni, valamint tilos volt e célból lépésben haladni vagy meg-megállni. A rendszer, ha nem is tökéletesen, de működött, miközben erőteljes fejlődésnek indult a lóvasút, és megjelentek az első villamosok is Pesten. Az alternatív közlekedési módok ellenére még 1913-ban is 13,6 millió embert szállítottak a fővárosban. Az első világháború után az omnibuszokat lassan és biztosan elkezdték kiszorítani a villamosok, majd 1929-ben végleg kikerültek a forgalomból.

Ebből az időszakból már számos tudósítás, útleírás áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy elég pontos képet kapjunk a közpark városlakók életében betöltött szerepéről. A *Divatcsarnok* című társasági lap 1854-ben arról számol be, hogy az első tavaszi napok beköszöntével a városi zöld kertek „száználküli látogatóknak örvendenek”. A Ligetben a nép sétál, csónakázik, sörözik, a tehetősek pedig fogataikon hajtattak a kanyargós utakon. Vahot Imre 1860 körül a Városligeti-tó környékének

leírásában azt mondja, csónakázók egész hada lepi el a tavat, a Páva-szigeten pedig esténként száz meg száz pár táncol a gyepen.

Az 1885-ös Országos Általános Kiállítás még nem hozott nagy változást a Városliget életében, bár az Iparcsarnok 14 000 négyzetméteres épülete ekkor került a nagyrétt szélére. Az építkezésnek pozitív hozadéka, hogy a belvizes rétet feltöltötték és korszerűen kiképezték. Ekkor készült el a Stefánia út, Európa egyik legszebb, platánokkal övezett alléja, szökőkutat kapott a rondó, és megépült a régi Műcsarnok bájos, neoreneszánsz épülete. Az Ezredéves Országos Kiállítás mérlege már inkább negatív a park tekintetében. Miközben nem vitatható, hogy a millennium kiemelkedően fontos és sikeres esemény a nemzet életében, a hozzá kapcsolódó kiállítás alapvetően változtatta meg a park jellegét. Az építkezések jelentős fakivágásokkal jártak, amelyeket sokáig nem tudott kiheverni a Városliget, ráadásul a térhasználat is megváltozott. Intézményesült a tömegszórakoztatás: létrejött Ős-Budavára, kialakult a Vurstli a szegényeknek, a 20. század elején pedig a világvárosi mulatókomplexum, az Angolpark a módosabbaknak. Ezzel egyidejűleg az árumintavásárok, ipari kiállítások a Liget belsejébe költöztek, hiába tiltakozott Ilsemann Keresztély főkertész, a Városliget vurstlijellege erősödni látszott.

A napozórét a Városligetben

A korábbi pavilonépítményektől eltérően hatalmas épületek kerültek a parkba, felépült a Múcsarnok, a Vajdahunyadvár, a Szépművészeti Múzeum, megmaradt a korábban bontásra ítélt Közlekedési Csarnok. A park kiképzése is változott, a kor uralkodó kertművészeti stílusának megfelelően egyre több reprezentatív, angolkerttől tájidegen részlet jelent meg a Városligetben. A népszerűsége azonban egy jottányit sem csökkent, az majd csak az 1920-as évekre lesz jellemző, egy átmeneti időre. Az első világháború után ugyanis a szabadidő eltöltési szokások megváltoztak. Lendületet kapott a turizmus, a „ki a zöldbe!” mozgalom, a közlekedés fejlődésével pedig ezek célpontja már nem elsősorban a városi közpark, hanem távolabbi vidékek. A gazdasági világválság kellett ahhoz, hogy a Liget ismét a városi ember üdülőhelye legyen. A cselédek, iparosok, inflációtól nyögő kispénzű alkalmazottak mind újra szívesen jártak lizsézni.

A tendencia a második világháborúig töretlen volt, az 1944. évi bombázások, majd a kegyetlenül hosszú ostrom azonban letarolták a Városligetet. Hogy a városi ember életében milyen fontos szerepet töltött be a közpark, az a harcok elcsitultával mutatkozott meg igazán. Az emberek özönlöttek a parkba, bár ott csak romokat találtak, de volt napfény és jó levegő. A Széchenyi fürdő üres medencéi már 1945 nyarán zsúfoltak voltak a napozóktól, a Vurstli júliusban kinyitott, a Városligeti-tóban engedélyezték a fürdést, a cirkuszban pedig napi két (!) előadást kellett tartani, akkora volt az érdeklődés. A romok eltakarítása és a Felvonulási tér barbár kialakítása után a fejlődés csak az 1960-as években indult meg. Addigra talpra állt az Állatkert, megépítették a kis botanikus kertet, rengeteg fát telepítettek, 1974-ben pedig kiköltöztették a BNV-t, és 1978-ig rehabilitálták a volt vásárterületet. Igaztalanul kevés szó esik manapság arról, hogy ez a fejlesztés volt a 20. század legnagyobb parkrekonstrukciója Magyarországon. Ekkor alakították ki a napozórétet, a KRESZ parkot, sportpályákat és szánkódombot építettek, koros fákat ültettek át, a Fáskör mögötti terület pedig új játszóterekkel gazdagodott. Az 1980-as éveknek csak a meglehetősen csúf Petőfi Csarnokot köszönhetjük, egyébként a park nem sokat változott. A következő 20 év csendes volt a Liget számára, csak napjainkra formálódott meg egy új koncepció, mely azonban még nem öltött végleges formát. Ami változatlan: a Városliget ma is Budapest leglátogatottabb, legkedveltebb városi közparkja.

Hősök tere – Városligeti-tó – Állatkerti körút

A Terézváros és Zugló határán elterülő tér a 20. század elején még nem létezett, nevet is csak 1932-ben kapott. A megszületését alapvetően a napjainkban már világörökségi védelmet élvező impozáns sugárút, az Andrássy út kiépítésének köszönheti. Az 1880-as években a Sugárútnak még nem volt méltó lezárása, elérve a keskeny Aréna (ma Dózsa György) utat, átmenet nélkül olvadt a Városliget fái közé. Egyetlen építmény árválkodott itt: Zsigmondy Vilmos – akiről a Széchenyi fürdő kapcsán még ejtünk szót – úgynevezett fúrháza, valójában egy dísztelen, rozoga deszkatákolmány, amely a termálvizet adó kutat fedte.

Az Andrássy út kiépítése a mai Hősök tere térségében uralkodó városképi szégyenfolt eltüntetését halaszthatatlanná tette. Várostatyák és építészek vitatkoztak azon, hogy lehetne az út városligeti végét méltóvá tenni a környékhez. Végül 1884-ben, a következő évi Országos Általános Kiállításra készülve, a főváros közgyűlése úgy döntött, Ybl Miklóst kéri fel az Andrássy út tengelyébe állított építmény, a Gloriette megtervezésére. Az ivókutat is magában foglaló 2,5 méter

A Hősök tere légi felvételen 1936 körül

magas, hatszögletű, balluszteres korláttal keretezett teraszépítmény közepén egy 24 méteres zászlótartó rúd meredt az ég felé, amelyet a pestiek fogpiszkálónak csúfoltak. Tény, hogy a Gloriette nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem tudta hangsúlyossá tenni a hatalmas gyepes térség közepét, így nem is lett hosszú életű. 1896-ban elbontották, és a Széchenyi-hegyen, a Gyermekvasút végállomásának közelében állították fel. Ma kilátóként szolgál. A teret az 1938-as eucharisztikus világkongresszusig dús növényzet borította, Dózsa György út felőli végén két szökőkút üzemelt. A Kongresszusra készülve a szökőkutakat elbontották, a park helyét lekövezték, a tér közepe díszburkolatot kapott.

Millenniumi emlékmű

1894-ben a honfoglalás ezredik évfordulójára készülve úgy döntött az Országgyűlés, hogy a Városliget bejáratánál, a mai Hősök tere helyén állítja fel a millenniumi emlékművet. A tervezés körül mindjárt a kezdetekkor hatalmas patália kerekedett. Wekerle Sándor miniszterelnök a két művészt – az emlékmű építé-

A Hősök tere a millenniumi emlékművel, 1943

szeti részét tervező Schickedanz Albertet, valamint az oszlopcsarnokba szánt királysobrok elkészítésével megbízott Zala Györgyöt – pályázat nélkül kérte fel a hatalmas presztízst és nem mellesleg jelentős tiszteletdíjat is jelentő munkára. A döntés ellen síkra szállt a Schulek Frigyes vezette Mérnök és Építész Egylet is: Schickedanz tervét azért támadták, mert esztétikailag nem találták megfelelőnek, az igen elfoglalt és sokat foglalkoztatott Zalával kapcsolatban pedig felvetették, hogy ekkora munkával kizárt, hogy időre elkészüljön.

A megvalósítás 1898-ban mégis megkezdődött. A nagyszabású terv szerint az emlékmű két fő részből áll: a központi elem a honfoglalásra és az államalapításra, a körülötte két negyed körben elhelyezkedő oszlopcsarnok – mintegy nemzeti panteon – az ország ezeréves történelmére utal. Az emlékmű ívnyílása 85 méter, az íves oszlopcsarnok mélysége 25 méter, a két negyed kör közötti távolság 20 méter. A központi emelvényen, Árpáddal az élen, a honfoglaló vezérek lovas szobrai veszik körül a 36 méter magas oszlopot, amelyen Gábrriel arkangyal szobra áll.

Az oszlopközökben a magyar királyok szobrait helyezték el uralkodásuk legfontosabbnak ítélt mozzanatait bemutató domborművekkel. Az egyetlen kivétel a koronás fők között Hunyadi János, aki nándorfehérvári győzelme, valamint az európai keresztény kultúra védelmében megszerzett érdemei miatt került az uralkodók közé. A kolonnád tetején, a sarokpilléreken négy allegorikus szoborcsoport található. Baloldalt: a Háború bigája, valamint a Munka és Jólét kétalakos szoborcsoportja. Jobboldalt: a Béke kocsija, valamint a Tudás és Dicsőség csoportja.

A SZÁZADFORDULÓ ÉPÍTÉSZETI BOTRÁNYA is a milleniumi emlékműhöz kötődik. Gabriel arkangyal szobrának felhelyezése után a főváros mérnöki hivatala akadékoskodni kezdett. Úgy vélték, a 36 méter magas oszlopon, kiterjesztett szárnyakkal megmintázott angyalszobor rögzítése statikailag nem megfelelő. Terhelési próbát írtak elő, amelyre 1900. április 6-án került sor. A terhelési próba során a mészke korongokból álló oszlop több ponton megrepedt. A szakértői vélemények szerint a tervező silány anyagot használt, Schickedanz és Zala véleménye ellenben az volt, hogy az oszlop közepén futó acélrudat a próba során túlfeszítették. A hónapokig tartó, személyeskedésektől és súlyos vádaskodásoktól hemzseggő vita vége az lett, hogy az oszlopot le kellett bontani, és időálló anyagból újra felépíteni.

Az újból felépített oszlop szűk körű avatóünnepségére 1901. október 24-én délután 5 órakor került sor. Schickedanz Albert rövid beszéde után az oszlopban elhelyezték az emlékmű történetét megörökítő pergamentekercset, majd az oszlop tetejére felhelyezték a zárkövet. Ezt követően Czipauer János ácsmester, a budapesti ács ipartestület mestervizsgáztató bizottságának elnöke (nem mellesleg az ismert várostörténész, Saly Noémi dédapja) által tervezett és kivitelezett állványzat segítségével helyére emelték végre a hányatott sorsú Gábriel-szobrot.

Az építészeti rész átadására 1905-ben került sor, de az egész mű véglegesen csak 1929-ben készült el. 1919-ben, a Tanácsköztársaság alatt azonban a már meglévő Habsburg-szobrokat – I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia és II. Lipót – levették talapzatukról, Ferenc József szobrát pedig összetörték. A még teljesen el nem készült emlékművet ténylegesen és szimbolikusan is átöltöztették, 1919. május 1-jén Pogány Móric és Falus Elek tervei alapján teljes egészében vörös lepellet borították be, rajta felirattal: Világ proletárijai, egyesüljetek! Az így beburkolt két ív külső széleire Uitz Béla festett egy munkás és egy parasztfigurát. Gábriel arkangyal szobrát is elrejtették, hatalmas vörös obeliszkké alakították, elé egy szoborcsoportot helyeztek, mely Marxot egy vasmunkás és egy bányász társaságában ábrázolta. Érdekesség, hogy ezt a gipsz szoborcsoportot is Zala György készítette.

A proletárdiktatúra bukása után az ország gazdasági helyzete egy ideig nem tette lehetővé az emlékmű befejezését, csak 1926-ban indultak újra a munkálatok. A Habsburg-szobrokat visszahelyezték, Ferenc József szobrát pedig némi átalakítással újramintázták. Míg az eredeti alak a császárt magyar tábornoki egyenruhában ábrázolta, az új alak már a Szent István-rend ornátusában jelent meg. Lassan elkészültek a szobrok alatti domborművek is. A teljesen kész emlékművet 1929. május 26-án Horthy Miklós kormányzó jelenlétében avatták fel. Ez alkalomból Zala a magyar szobrászművészet terén szerzett érdemei elismeréseként a „Másodosztályú Magyar Érdemkereszt a Csillagokkal” kitüntetést kapta a kormányzótól. Budapest ostromakor, 1944-ben a déli kolonnád közepét bombatalálat érte, II. Lipót szobra megsemmisült, Mária Terézia szobra súlyosan sérült. Az architektúra és az összes szobor számtalan kisebb sérülést szenvedett.

1949-ben Pongrácz Kálmán polgármester, tekintettel arra, hogy a május 1-jei felvonulásokon a tömeg nem fért el a Hősök terén, javaslatot tett a Nagybudapesti Pártbizottság titkárának az emlékmű teljes lebontására. Szerencsére ebből

semmi sem lett. Miközben 1955-ben egyfajta – a háborús sérüléseket eltüntető – helyreállítást végeztek, utolsó politikai beavatkozásként a jobb oldali kolonnádról eltávolították a Habsburg uralkodók szobrait, és helyükre két erdélyi fejedelem (Bocskai István és Bethlen Gábor) és a magyar szabadságharcok kiemelkedő személyiségeinek (Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos) szobrait állították.

Az emlékmű szerkesztett középpontjában a 36 méter magas oszlopon Gábriel arkangyal szobra áll, körötte a talapzaton kapott helyet a hét honfoglaló vezér szobra. Gábriel 4,8 méter magas alakja a magyar államiság jelképeit és az apostoli királyság szimbólumát: a Szent Koronát és a kettős keresztet tartja a kezében.

Hősök Emlékköve

A Magyar Hadviseltek Országos Szövetsége 1921-ben vetette fel az első világháborúban hősi halált halt katonák emléke előtt tisztelgő emlékmű felállítását. Megtervezésére Klebels-

Olasz pilóták koszorúznak a Hősök Emlékkövének, 1936

berg Kunó támogatásával 1924-ben pályázatot írtak ki, melyre 160 pályamű érkezett. Az első helyezett 1 millió (!) papírkorona jutalomban részesült, ami a korabeli inflációt figyelembe véve nem volt túl nagy összeg. Az emlékművet eredetileg a Gellérthegyre tervezték, de a költségek olyan nagyok voltak, hogy az ötletet elvetették. 1928-ban pályázat nélkül Kertész K. Róbert kultuszminisztériumi helyettes államtitkár tervei alapján Lechner Jenő építész készítette el az emlékművet, melyet a Hősök terén, Árpád lovas szobra előtt helyeztek el. Az emlékmű 6,5 méter hosszú, 3 méter széles, 470 mázsa súlyú kőtömbből állt, a durván megmunkált monolit mészkő sírfedőlap felső lapját kereszt alakú kard díszítette, melyet az I. András tihanyi síremlékén lévő kereszttről formáztak. Előlapján „1914–1918” felirat állt, hátoldalára: „Az ezeréves határokért” szöveget vésték. Az emlékművet a tér szintje alá süllyesztették, köré pázsitot telepítettek.

Az 1950-es évek elején a regnáló hatalom arra hivatkozva távolította el az emlékkövet, hogy a háborúban elesett katonák egy népelnyomó hatalom kiszolgálóiként nem tekinthetők hősöknek. 1956-ban új sírkő került a térre. A Magyar

Hősök Emlékkövéét Gebhardt Béla tervezte, a trianoni országcsontkításra utaló felirat már nem szerepelt rajta.

A monolit kőtömbből készült emlékkövet babérág díszítette, felirata az első és a második világháború áldozatainak emlékét egyaránt megörökítette: „A HŐSÖK EMLÉKÉNEK / KIK NÉPÜNK / SZABADSÁGÁÉRT / ÉS A NEMZET / FÜGGETLENSÉGÉÉRT / ÁLDOZTÁK ÉLETÜKET”. Az új emlékművet kovacsoltvas láncsal vették körül, és a tér szintjén helyezték el. Ekkoriban közkeletű neve az ismeretlen katona sírja volt. 2001-ben, a millenniumi év keretén belül Nemeskürty István javaslatot tett az emlékmű méltóságtejtesebbé tételére. A jelképes sír köré új díszrácsozator építettek, tetejéről levésték a babérágat és a feliratot, és az Andrássy út felőli oldalára pedig a „HŐSEINK EMLÉKÉRE” feliratot vésték.

Múcsarnok

A Múcsarnok 1905 körül

A millenniumi emlékművel szemben állva a jobb oldali épület a Múcsarnok. Az állandó és végleges Múcsarnok megépítésének gondolatát 1893 februárjában az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat választmánya által kiküldött bizottság vetette fel. Kiállítási csarnok ezt megelőzően már volt a Ligetben: a ma Millennium

Háza névre hallgató épület 1885-ben, az Országos Általános Kiállításra készült el, de hamar kiderült róla, hogy szűkössége miatt alkalmatlan a kiszemelt célra.

Ekkoriban a szaporodó állami megrendeléseknek köszönhetően a magyar képzőművészeti élet olyan mértékű fejlődésnek indult, hogy egy korszerű kiállítótér megépítése nem volt tovább halogatható. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat sikeresen lobbizott egy új épületért, melynek helyét a főváros 1894-ben az Aréna út (ma Dózsa György út) és a Stefánia út (ma Olof Palme sétány) közötti, a valaha itt állt Feszty-körkép épületével szemközti 4000 négyszögölnyi területen jelölte ki. Még ebben az évben a képviselőház a Múcsarnok felépítésére megszavazott 300 000 forintot. Mivel a millenniumra el akartak készülni, az idő pedig szorított, így Schickedanz Albert pályázatát nélkül nyerte el a részletes építészeti tervek elkészítésére vonatkozó megbízást. Az építészársadalom persze háborgott, de azt még az ellenlábások is elismerték, hogy a háromhajós bazilika alapeszméjét szem előtt tartó épület jól illeszkedett a Városliget zöldfelületeihez.

Az építkezés 1894 végén kezdődött és 1896 májusára be is fejeződött. A termék felső, természetes világítása miatt földszintesre tervezett épületben 4 nagyobb és 10 kisebb kiállítótermet alakítottak ki. A szoborkiállítások számára épített oszlopos folyosóval körülvett félkör alakú csarnok rendezvények, bálók, estélyek megtartására is alkalmas volt. A Múcsarnok ünnepélyes átadására 1896 májusában került sor a király jelenlétében.

Az első világháború alatt az épületben hadikórház működött, bár az üveg tejtű termék teljesen alkalmatlanok voltak kórházi célokra. Hogy a betűző nap ne zavarja a sebesülteket, az üveg és bádogtetőt két réteg mésszel vonták be, amit az eső feloldott, és a réseken át befolyó meszes víz hatalmas károkat okozott. Az emiatt erősen leromlott állapotú épület felújítását és folyamatos működtetését a háború után csak kölcsönök felvétele és a gyors kormányzati segítség tette lehetővé. A helyrehozatalt követően éppen hogy beindult a művészeti élet, amikor 1919-ben a tanácskormány államosította a Múcsarnokot. 1919 júniusában rendezték meg a proletárhatalom által köztulajdonba vett műkincsek kiállítását, melynek gerincét az államosított magángyűjtemények alkották, és amelyre szakszervezeti igazolvány biztosított ingyenes belépést. A Tanácsköztársaság bukása után visszaállt a régi rend, és ismét rendszerek lettek a tavasi és őszi tárlatok. 1926-ban az épület a főváros tulajdona lett, de továbbra is a Képzőművészeti Társulat bérelte, így aztán a kiállításpolitikai sem változott sokat.

A második világháború alatt az épület erősen megrongálódott, az előcsarnok Dózsa György úti fala és a mennyezet egy része leomlott. Borsos László építész

irányítása mellett először az épület külső részét állították helyre, majd ismét legyártották és visszahelyezték a Zsolnay kerámiaelemeket. A további évek átalakítása során a kiállítási tér jelentősen csökkent, a szoborcsarnokból raktár lett, oszlopsorát befalzták.

Az előcsarnok festését 1994-ben Nagy Gábor az eredeti vázlattervek alapján rekonstruálta. Az épület átadásának 100. évfordulójára, 1995-re a Múcsarnokot teljesen felújították, ekkor új tereket, az alagsorban előadótermet, oktatóstúdiót alakítottak ki.

A Múcsarnok 2014 óta a Magyar Művészeti Akadémia tulajdonában van, rendszeresen jelentkeznek kortárs művészeti tárlatokkal.

Szépművészeti Múzeum

A Múcsarnokkal szemben álló épület a Hősök terén a Szépművészeti Múzeum. Létesítéséről az 1896. évi VIII. törvény, azaz a millenniumi törvény rendelkezett. A terv az volt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Képtárának, az Országos Képtárnak, a Pyrker-gyűjteménynek, az Eszterházy-képtárnak, valamint az Ipolyi Arnold-magángyűjteménynek és a Pulszky Károly vásárlásaiból összegyűjtött anyagnak az egyesítésével hozzák létre az új múzeumot. A tervek szerint az Andrássy út folytatásában, a városligeti hídon túl, az Állatkert felé eső területen kellett volna felépíteni a 10 000 négyzetméteres egyszintes épületet, ám a fővárosi képviselők ebbe nem egyeztek bele, mondván, hogy a Városligetből építkezés céljára nem szabad további zöldterületet kimetszeni.

Évekig folytak az egyeztetések a helyszínről, közben felmerült, hogy a múzeum épüljön fel a mai Szabadság téren, esetleg a Rákóczi út mentén, ott, ahol ma a Rókus Kórház áll. 1898-ban került szóba, mint esetleges helyszín a Múcsarnokkal szemben lévő telek, ahol ekkor a Feszty-körképnek helyet adó, sok vitát kiváltó, nem túl esztétikus épület állt. Bár a terület használatára Fesztyék cégének több évtizedes opciója volt, végül 140 000 forintért lemondtak a terület használatának jogáról, így elhárult minden akadály, és 1898 végén meghirdethették a Szépművészeti Múzeum tervpályázatát. Az 1899. márciusi határidőre kilenc pályamű érkezett. A zsűri döntése értelmében Pecz Samu terve kapta az első díjat, Schickedanz Albert és Herczog Fülöp közös terve pedig a másodikat. A döntnökök szerint egyik terv sem elégítette ki teljesen az igényeket. Pecz Samu a múzeum főhomlokzatát nem a tér felé alakította ki, hanem a Dózsa György út felé. Schickedanz

és Herczog terve a főhomlokzatot szembeállította a már működő Múcsarnokkal, ezzel a teret egységesebbé tette, és muzeológiai szempontból is kedvezőbb volt az épület belső elrendezése.

Végül, mai szemmel nézve, egyáltalán nem meglepő döntés született: újabb pályázat kiírása nélkül a kultuszminiszter Schickedanz Albertet és Herczog Fülöpöt bízta meg a végleges terv elkészítésével, és ezzel egy kézbe adta a tér arculatának kialakítását (hiszen Schickedanz terve szerint valósult meg korábban a Múcsarnok, az ő tervei szerint folytak a millenniumi emlékmű munkálatai is). A 10 300 négyzetméter alapterületű múzeumot (melyből 6500 négyzetméteren helyezkedtek el a képtárak, 3800 négyzetméteren pedig a szoborgyűjtemény) 1906. december 1-jén Ferenc József jelenlétében adták át.

A Szépművészeti Múzeum 1908-ban

A tervezők az épület homlokzatát – a Múcsarnokéhoz hasonlóan – színes anyagokkal kívánták díszíteni, ám sem erre, sem a plasztikai kompozíciókra nem jutott pénz. Az épület belső, dekoratív festését Schickedanz és Herczog végezték. A reneszánsz csarnok felső boltíveit eredetileg Lotz Károly freskói díszítették volna, de hirtelen bekövetkezett halála miatt ezzel a munkával is a tervezőpárost bízták

meg. Elkészülte után a kritikusok keresztüztébe került az új múzeum. Volt, aki a sok oszlopot, más a nemzeti jelleg hiányát, ismét mások a Múcsarnokéhoz hasonló, színes külső díszítés elmaradását vetették a tervezők szemére.

A második világháború során a Városligetet ért légitámadások alatt a múzeum súlyosan megsérült, a román csarnokban őrzött gipszmásolatok egy része a beázás áldozatává vált. Az épületben keletkezett károk mellett súlyosbította a helyzetet, hogy az intézmény igazgatója, Csáky Dénes révén a legértékesebb műkincseket Nyugatra menekítették, melyek zöme hosszas huzavona után kerülhetett csak vissza eredeti helyére. Az 1950-es években került a Szépművészeti Múzeumhoz a Ráth György-gyűjtemény és a Zichy-képtár. Vásárlások és ásatások révén gyarapodott az egyiptomi kiállítás, illetve vásárlások során jelentősen bővült a szoborgyűjtemény.

Az épület tatarozása során, 1983-ban példátlan műkincslopás borzolta a fővárosiak kedélyét. A tolvajok az állványzaton felmászva jutottak be a kiállítási termekbe, ahonnan hét felbecsülhetetlen értékű, közöttük két Raffaello-festménnyel távoztak. A nyomozás során egy képet 1983 decemberében Törökbálinton elásva, a további hatot 1984 januárjában Görögországban, egy kolostorban találták meg. Az esetet a korabeli sajtó az évszázad magyarországi bűncselekményének nevezte.

Az elmúlt években a múzeumot a Liget Budapest projekt keretén belül felújították. Ezekbe a megújult terekbe költözött az intézmény ókori kiállítása, de a legnagyobb szenzációt a második világháborúban súlyosan megrongálódott, és azóta zárva tartó Román Csarnok felújítása jelentette. A 900 négyzetméteres, középkori bazilikák belsejére emlékeztető terem falfestményeinek restaurálásán 70 szakember dolgozott. Mintegy 100 kg színes festéket és 5,5 kg aranyat használtak fel a munka során. A Román Csarnokban a múzeum nem rendezett be kiállítást, itt az attrakciót maguk a falak jelentik. Itt fogadta a miniszterelnök az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra érkező Ferenc pápát 2021-ben.

Állatkerti körút – Gundel Károly út

Ez a Városligeten belüli út volt valaha a népszórakoztatás fellegvára. Ide települt a Vurstli, a kis magánvállalkozó mutatványosok utcája, ahol a vattacukor- és törökmézárusok mellett vásári bábjáték, körhinták, céllövöldék sokasága várta a mulatni vágyó pesti népet.

Gundel étterem

A Szépművészeti Múzeum mögött találjuk Budapest egykor legrangosabb vendéglőjét, a Gundelt. Gundel Károly (1883-1956), a bajor származású legendás vendéglős familia leszármazottja 1910-ben vette át a népszerű városligeti étterem, a Wampetics üzemeltetését. Üzletpolitikája nem ismert megalkuvást, mindenből – személyzet, nyersanyag, kiszolgálás, környezet – a legjobbat igyekezett nyújtani vendégeinek. A konyha szervezettsége a mai igényeknek is megfelelné. Külön hússütő mester, főzelékes és levesfőző szakácsnő, mártásszakács (a raguk és krémlevesek is hozzá tartoztak), franciás fogások szakácsa dolgozott, ketten pedig az általuk készített savanyúságokat, befőtteket tálalták. A rétes szakácsnénak külön személyzete volt. A Gundelban a különleges luxusfogásokért borsos árat kértek, de a napi ételek bármely átlagpolgár számára megfizethetők voltak. Fénykorát az 1930-as években élte, amikor egyszerre 13 szakács és 52 pincér dolgozott a vendéglőben. A kerthelyiségben elkülönített részek várták a nagyobb magántársaságokat, egy külön terasz pedig a fővárosi társasági élet elitje számára volt fenntartva. Gundel gondos gazda volt, vendégei számára a piacon személyesen választotta ki a húst, halat, baromfit, zöldségféléket és gyümölcsöt.

A Gundel az 1930-as években

Az étlapon elsősorban a magyar és a francia konyha remekei, valamint Gundel saját kreációi – somlói galuska, Liget-saláta – szerepeltek. A sikeres vállalkozás 1925-től a Royal, 1927-től pedig a Gellért Szálló éttermét is üzemeltette. Bár a háborús évek alatti nyersanyaghiány, az élelmiszerjegy-rendszer és az importtilalom érzékenyen érintette a vendéglős szakmát, a Gundel mindvégig talpon tudott maradni. 1945-ben, Budapest ostroma alatt az épület csak kis mértékben sérült meg, így viszonylag gyorsan, már tavasszal sikerült megnyitni. Még ez év júliusában Budapest kommunista polgármestere, Vas Zoltán internáltatni akarta Gundel Károlyt, mert véleménye szerint a spanyol polgárháború önkéntes brigádjának díszvacsoráján silány ételeket szolgáltak fel. A tulajdonos elleni vádakat a népharag nyomására végül ejtették, de az 1949-es államosítást a vendéglő sem kerülhette el. A Gundel ezután is a magyar gasztronómia zászlóshajója maradt, és árai egy átlagos család számára is megfizethetők voltak. Catering étteremként ők szervezték a legtöbb hivatalos párt- és állami rendezvényen a vendéglátást. Ennek ellenére az állam ezúttal tényleg rossz gazda volt, mivel az étterem karbantartására, felújítására szinte semmit nem költöttek, így az épület műszaki állapota az 1960-as évek végére teljesen leromlott. Az 1973-ban kezdődött és eredetileg kétévesre tervezett felújítás jelentősen elhúzódtott, az étterem csak 1980-ban nyílt meg újra. A rendszerváltást követően, 1991 őszén George Lang amerikai gasztronómiai író és újságíró és Ronald S. Lauder, az ismert üzletember közösen megvásárolták a Gundel éttermet, majd az 1991–1992-es években lezajlott rekonstrukció során visszaállították eredeti karakterét és hangulatát. 2021 óta az Eventrend csoport üzemelteti.

Állatkert

A Városliget mindmáig legnépszerűbb intézményének története két egymástól élesen elkülönülő korszakra osztható. Az alapítástól az 1907-es csődig részvénytársasági formában működött, rengeteg nehézséggel, állandósuló pénzügyi gondokkal. 1912-től, mikor a főváros átvette az intézményt, egy felívelő szakasz vette kezdetét, mely a világháború szörnyű pusztítását nem számolva a mai napig tart.

A történet jól indult. 1862-ben az új pesti állatkert alapításának hírére egy ország mozdult meg, noha a Gerenday József botanikustól és Kubinyi Ágoston-tól, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójától származó ötlet akkor már 20 éve megszületett. A szabadságharc, majd a Bach-huszárok idősza után a világotazó

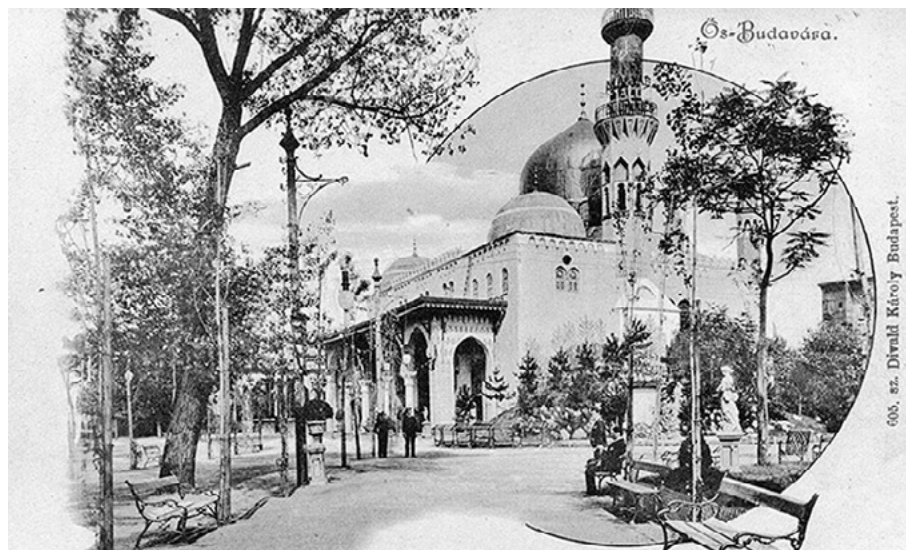
Az Állatkert régi főkapuja a századfordulón

polihisztor, Xantus János elnökletével működő Állatkerti Bizottmány az induláshoz szükséges pénzalapot részvényjegyek kibocsátásából fedezte. A városligeti területet – egy addig faiskolaként működő fővárosi tulajdonú telket – Pest város tanácsa jelképes összegért biztosította az intézmény számára. Az engedélyezési terveket 1865 tavaszán nyújtották be, az építkezés pedig példás gyorsasággal haladt. Az ügynek a kor legkiválóbb szakembereit sikerült megnyerni: az állatházakat Szkalniczky Antal és ifj. Koch Henrik építészek alkották, a kerttervezési feladatokat Petz Ármin, Pest város főkertésze vállalta. A nagy tó és a hozzá kapcsolódó vízhálózat Reitter Ferenc tervezőasztalán született. A legnagyobb munkából, a kert benépesítéséből az ország lakossága is alaposan kivette a részét: a legszegényebektől az ismert világutazókig önzetlenül adományoztak állatokat az új Állatkertnek. A vidéki lakosság főleg a környezetében megtalálható állatokat – nyulat, borzot, rókát – küldött a főváros új büszkeségének számító intézménynek. A megnyitáskor – 1866. augusztus 9-én – 11 nagyobb és számos kisebb állatházban mintegy 500 egyedet láthatott a közönség, köztük a Ferenc József adományaként érkezett különleges fajokat. Az eredeti állattartó pavilonokat az 1912-es nagy rekonstrukció idején mind elbontották, egyetlen kivétellel: a Bagolyvár, igaz nem az eredeti helyén, de ma is látható.

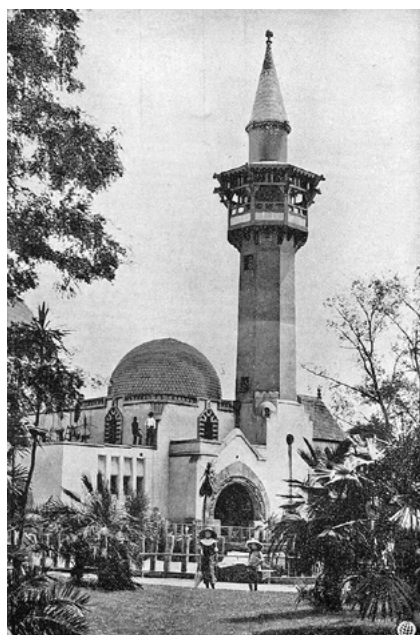
A megnyitást követő évben az Állatkert példátlanul népszerű volt a pestiek és a fővárosban időző vidékiek körében. Mikor Erzsébet királyné egy zsiráfot adományozott a kertnek, tódultak a látogatók. (A valószerűtlen testfelépítésű állatot akkoriban még foltos nyakorjánnak hívták.) A viharfelhők az 1860-as évek végén kezdtek gyülekezni: hamar világossá vált ugyanis, hogy az adományokból és a belépődíjakból nem tudják fenntartani magukat. Az 1873-ban igazgatóvá kinevezett, mai szóval menedzser szemléletű Serák Károly az állandósuló anyagi gondok megoldására a látogatószám növelését látta a lehetséges kiútnak. Egyre szaporodtak a kertben az oda nem illő, de tömegeket vonzó látványosságok: tűznyelők, kötélrancosok, távoli országok artistái, csodabogarai mutogatták váltakozó színvonalú produkcióikat a közönségnek. A bevételekből az Állatkert fejleszteni is tudott: Hauszmann Alajos tervezte az új oroszlanházat, Semsey Andor pedig a madárház építkezéseit finanszírozta. 1896-ban, az Ezredéves Országos Kiállítás idején az Állatkert telkéből kihalított hatalmas területen épült fel Budapest világvárosi szórakoztatóközpontja, Ős-Budavára.

ŐS-BUDAVÁRA mulatókomplexumot Vidor Emil és Vogl Lajos tervei alapján építette fel Marmorek Oszkár építési vállalkozó. Előzménye és mintája a bécsi Práterben egy évvel korábban elkészült Velence nevű látványosság volt. A magyar helyszínen a török hódoltság kori Buda mását húzták fel kanyargós utcákkal, tornyos, favazas épületekkel. Számtalan vendéglő, kávéház, söröző, tánclokál, mulató várta a dorbézolni vágyókat.

Mikor Ős-Budavárát 1907-ben a főváros bezáratta, az Állatkert nem tudta pótolni a kieső bevételeket, a részvénytársaság csődbe ment. Az intézményt a főváros mentette meg úgy, hogy megvásárolta az állatokat és az épületeket. A megújuló intézmény szakmai koncepcióját dr. Lendl Adolf zoológus dolgozta ki, az időközben korszerűtlenné vált állatházak újjáépítésére Neuschloss-Knüsli Kornél kapott megbízást. Ő bevonta a munkálatokba két fiatal tanítványát, az erdélyi tanulmányútról épp hazatért Kós Károlyt és Zrumeczky Dezsőt. Hármójuk keze nyomán alakult ki az Állatkert mai képe, az építmények egy része az egzotikus tájak építészetét, másik része pedig a kalotaszegi magyar falvak épületeit idézi. A világon egyedülálló módon az állattartó házak védett műemlékek. Az Állatkert 1912. május 20-án nyílt meg újra, és fejlődése Budapest ostromáig töretlen volt.

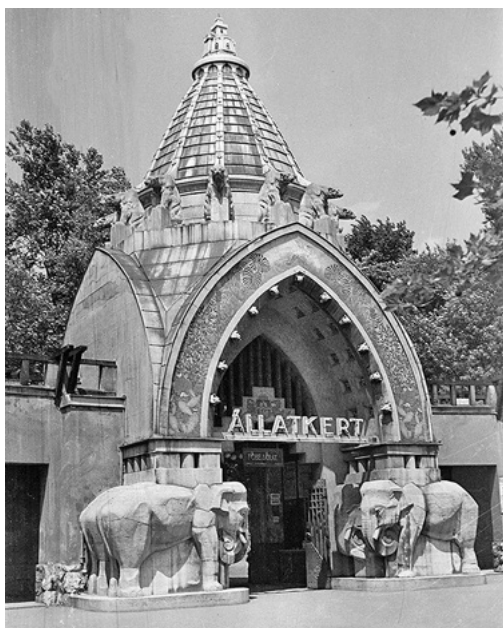
Az Ős-Budavára mulató főtere a századforduló táján

Az Elefántház 1912 körül

1944. szeptember 14-én közvetlen bombatalálat érte a kertet. A légnyomásban számos állat elhullott, és teljesen megsemmisült a Pálmaház. A kitört üveglablakokon beáramló hideg éjszakai levegő néhány nap alatt elpusztította a trópusi növényeket és a melegkedvelő hullóket. A dolgozók mindent megtettek a közvetlen károk elhárítására, így decemberig még elláthatták a gondjaikra bízott állatokat. December közepén azonban megkezdődtek a szőnyegbombázások. A stratégiai szempontból rendkívül kedvezőtlen helyen (vasútvonal mellett) fekvő Állatkert ekkor semmisült meg szinte teljes egészében. A dunai hidak felrobbantása és a folyamatos légitámadások miatt már a személyzet sem tudott bejárni, ezért az állatok felügyelet nélkül maradtak. Légnyomás végzett a kert veterán elefántjával, Sziámmal, aki még Ferenc József adományaként érkezett a fővárosba, és szintén így pusztult el egy vemhes zsiráf és borja. A nagyragadozókat egyszerűen agyonlőtték, így próbálva megelőzni, hogy kiszabadulva kárt tegyenek a lakosságban. A tengeri halon élő fókák és pingvinek éhen haltak. A védett fajnak számító európai bölények valószínűleg valamelyik pesti fekete húspiacon végezték, de jutott a kiéhezett lakosság és katonaság kondérjaiba a szarvasokból, őzekből, antilopokból, vízi szárnyasokból, sőt zebrákból is. A világégést mindössze 15 egyed élte túl, ebből néhányan nem az Állatkert falai között. 3 pónilovat egy fuvarozó vállalatnál találtak meg a gondozók, 2 majom egy környéki villába került házi kedvenc státuszban, egy papagáj a Teleki térre szegődött jóvendőmondónak, egy teve pedig földműves lett (konkrétan befogták az eke szarva elé) Örkényben.

A talpra állás hosszú és nehéz folyamat volt, közben többször az is szóba került, hogy az Állatkertet elköltöztetik Hűvösvölgybe, helyén pedig a Széchenyi fürdő gyógyszállóját építik fel. Az Állatkertet, a végleges bezárás előtti utolsó pillanatban, cseh vándorcirkuszosok mentették

Az Állatkert elefántos főkapuja

meg. A Fiala fivérek tulajdonában lévő, brünni székhelyű Henry Cirkusz 1948-ban a Fővárosi Nagycirkuszban vendégszerepelt. A cirkuszi trupp 160 állatának elszállítására a legkézenfekvőbb megoldás a szinte üres Állatkert volt. A porondhoz szokott vadállatokon kívül olyan, a manézs világtól kissé (?) idegen fajok is érkeztek, mint a mosómedve, a hiéna vagy a borz. Az Állatkertnek a következő vendégek fogadására kellett felkészülni: 13 db berber oroszlán, 1 db bengáli tigris, 2 db hiéna, 1 db kenguru, 1 db strucc, 10 db majom, 4 db kecske, 1 db zebu, 1 db bölény, 4 db púpos teve, 2 db indiai elefánt, 2 db mosómedve, 1 db borz, 9 db póniló, 44 db ló, 2 db láma, 2 db nutria, valamint több apró, de érdekes állat, főleg madarak. Ezzel a megoldással Fialáék és a budapestiek is jól jártak. Amikor épp nem volt előadás, a fővárosi közönség megnézhetette az egzotikus jövevényeket. A példátlan siker végre meggyőzte a városatyákat, hogy az Állatkertet nem bezárni, ellenkezőleg, fejleszteni kell. 1949 elején a Gazdasági Főtanács engedélyezte az intézménynek 100 000 forint hitel felvételét, amelyből nyélbe tudtak ütni egy jelentős állatbeszerzést. A Hollandiából és Olaszországból érkezett állatszállítmányok két turnusban, 1949 nyarán érkeztek a fővárosba. A közönség áramlott az Állatkertbe, hiszen újra láthattak oroszlánt, páviánt, antilopokat, struccokat, medvét, színes madarakat.

Az 1990-es években megkezdődött a nagy rekonstrukció: a háború után sebtében helyreállított vagy épp lebontott műemlék állattartó házakat sorra felújították, újjáépítették. A 2010-es évek közepén vágtak bele a csúcsberuházásnak szánt Biodóm – egy fedett, trópusi csarnok – építésébe, ami azonban kudarcba fulladt. A 2019-es önkormányzati választások után a források elapadtak, a szerkezetkész épület pedig ott árválkodik az egykori népszerű Vidámpark helyén, sorsa megjósolhatatlan.

Az 1970-es években befejezett cirkuszépület előtt keljünk át az Állatkerti körút túloldalára, a Széchenyi fürdő épületéhez. Ahhoz, hogy az eredeti 1913-as állapotról képet kapjunk, meg kell kerülnünk az épületet, és a Kós Károly sétányról kell szemügyre vennünk.

Széchenyi fürdő

A Széchenyi fürdő egy bányamérnöknek, Zsigmondy Vilmosnak köszönheti a létét. Zsigmondy meglepő elmélettel állt elő a 19. század hatvanas éveiben. Kutatásai alapján úgy vélte, hogy a Budai-hegységet alkotó vízzáró dolomitréteg minden

A strandfürdő 1927-ben

bizonynal a Duna pesti oldalára is áthúzódik, így valószínű, hogy Pesten is található hévíz, de jóval mélyebben, mint Budán. 1866-ban beadvánnyal fordult Pest város tanácsához, amelyben engedélyt kért, hogy a Városligetben, a mai Hősök tere helyén artézi kutat fúr hasson. A munkálatokat 1868. november 15-én kezdték, ám a kivitelezés az eredeti tervektől jócskán eltérve, majdnem 10 évig tartott. A munkákat számos előre nem várt technikai probléma nehezítette: csőtörés, láncszakadás, sőt egyszer még a villám is belesapott a fúrótoronyba.

A többéves erőfeszítés végül 1878-ban sikerrel járt, a kút 971 méteres mélységével akkor Európában a legmélyebb fúrások közé tartozott, és naponta 1200 köbméter 73,8 Celsius-fokos vizet szolgáltatott. Ennek a kútnak a vizére alapozva alakította át a főváros a Nádor-szigeten fekvő nyaralóházát artézi fürdő céljaira 1880-ban.

A fürdő gyorsan népszerű lett a pestiek körében, így már a század végén új, nagyobb, a célnak jobban megfelelő fürdő építésében kezdtek gondolkodni. A Czizler Győző tervei szerint megvalósult Széchenyi gyógyfürdő végül 1913-ban nyitott meg. Ez a Kós Károly sétány felőli neoreneszánsz, kupolás szárny. A minden szem-

pontból korszerű gyógyfürdőben 51 magánfürdő, közel 200 fő egyszerre történő fogadására alkalmas férfi és női gőzfürdők, valamint 170 fős férfi és női népfürdő kapott helyet. A magánfürdők közül 15 szalonjellegű, 36 pedig egyszerűbb kivitelű volt, de mindegyikben elhelyeztek tükrös asztalt és kényelmes heverőt.

A Kós Károly sétány felőli bejáraton a kupolacsarnokba lépve pompás látvány tárul elénk. A mennyezet mozaikképeit Vajda Zsigmond készítette, közepén Heliosz napisten alakja tárul elénk. A színes üvegablakok Róth Miksa, a puttószobrok Maróti Géza alkotásai.

Az első világháború után a főváros a fürdő stranddal való bővítését tervezte. A gazdasági nehézségek miatt végül az Állatkerti körút felőli strandfürdő szárny – Francsek Imre tervei alapján – csak 1927-re készült el. A kétszárnyú bejáratú ajtókat és a kabinsort Brichta József zuglói asztalosüzeme készítette. A pesti szlengben csak Szecskának nevezett fürdőt évente kétmillió látogató keresi fel, ma már túlnyomórészt turisták.

A Kós Károly sétány végénél található a Szent István forrás és ivókút. A fürdő 1920-as évek végén végrehajtott bővítése során kiderült, hogy a megnövekedett igényeket a régi forrás vízhozama már nem tudja kielégíteni. Az új kút fúrása 1936-ban kezdődött és 1938-ban fejeződött be. 1240 méter mélyről tört fel a 77 fokos víz, hozama meghaladta a napi 5 millió litert. Ekkora mennyiség viszont bőven meghaladta a fürdő szükségletét, ezért a Főváros Közgyűlése Szendy Károly polgármester javaslatára ivócsarnok és szökőkút létesítését határozta el. A forrás közelében egy 12 méter átmérőjű, faragott kőperemmel ellátott medencét, egy bronz szökőkutat és egy pavilont építettek, amelynél az 1930-as évekre jellemző lekerekített formákat és anyagokat (acél, üveg) alkalmaztak. A Szent István nevet viselő forrást és ivócsarnokot 1939. augusztus 17-én adták át rendeltetésének, amelyet a nagy méretű neonfelirat is reklámozott. Ma is működik, épületében a gyógyvizen kívül kiváló gyógyvizapot is árusítanak.

Városligeti-tó

A tó kialakításának gondolata a 18. század utolsó éveiben született meg Batthyány József hercegprímás fejében, aki elhatározta, hogy ezen a fákkal borított, helyenként még mindig mocsaras területen a schönbrunnihoz hasonló parkot fog létrehozni. A kivitelezéssel Witsch Rudolf hadmérnököt bízta meg, akinek már komoly tapasztalatai voltak mocsarak lecsapolásánál. Ő alkotta meg a tó körvonalait,

benne két szigettel. Ezek közül a nagyobb, amely kezdetben a Páva, majd József nádor halála után a Nádor-sziget nevet kapta, ma már nem létezik. 1894-ben, a millenniumi földalatti vasút kivitelezési munkálatai miatt a szigetet körülölelő tószakaszt teljesen feltöltötték. A tó Széchenyi fürdő felőli végénél még mai is látható egy félig betemetett kis híd (Nádor-híd), mely az egyetlen tárgyi emlék arról, hogy itt valaha egy sziget volt. A kisebb szigetet a rávezető híd után Drótszigetnek, majd az 1860-as évek végétől Széchenyi-szigetnek nevezték.

A DRÓTHÍD az első vas tartószerkezetű híd volt Pesten, a mai Washington szobor közelében állt, a kisebb szigetre vezetett. A Városligeti-tó áthidalására készítette 1826-ban Fritz Antal, vagy ahogy később hibásan elterjedt, Anton Frigyes bécsi szitásmester.

A 22 méter hosszú 1,8 méter széles híd 3 hónap alatt épült fel. Függesztőműves szerkezetű híd volt, fapadlós pályája kétoldalt két-két kábelre volt felfüggesztve, innen kapta nevét. Mivel életveszélyessé vált – vasszerkezete elrozsdásodott – 1875-ben le kellett bontani.

Az 1840-es évek végén a tavon már élénk élet zajlott: nyáron csónakázás, télen korcsolyázás. Mivel a tónak nem volt természetes vízutánpótlása, folyamatosan problémát jelentett a posványosodás, gyakran elviselhetetlen bűz volt a környéken.

Forró nyarakon az is előfordult, hogy teljesen kiszáradt. A vízutánpótlás megoldására az első tervet Reitter Ferenc dolgozta ki: kézenfekvő volt, hogy erre a célra a Rákos-patak vizét vegyék igénybe. Reitter Rákosfalvánál, a Kerepesi útnál jelölte meg a vízkivételi helyet, amit egy zárt csatornában, a Kerepesi út alatt a mai Stadionok területéig vezettek volna. Innen a volt városi homokbánya telkén, a mai Puskás Ferenc Stadion helyén haladt volna a nyomvonal, és a VII. kerület határán, a mai Dózsa György úton keresztül érte volna el a Városliget sarkát.

A terv jó 25 év múlva valósult meg, a nyomvonal azonban megváltozott. Az Ezredéves Országos Kiállításra készülve a tó friss vízzel való ellátása nem váratható magára: a csatornaágat a Szőnyi úttól a mai M3-as autópálya bevezető szakaszával párhuzamosan építették meg a föld alatt. A Borostyán utca vonalában érte el a patak a Városligetet. 1971-ig létezett a Rákos-patak és a tó összeköttetése, akkor a millenniumi földalatti vasút meghosszabbítása miatt a csatornaágat átvágták, és ezzel a Városligeti-tó természetes vízutánpótlása újból megszűnt. Ma a felső, egész

évben vízzel borított tómedret a Széchenyi fürdő elfolyó meleg vizével (ez gyakorlatilag a használt medencevizet jelenti) töltik fel, ehhez jön még a természetes csapadékvíz. A Műjégpálya tél végi zárása után a Felső-tóból egy kaszkádrendszeren keresztül jut a víz az Alsó-tóba és a várárokba. Mivel a befolyó termálvíznek nagy a szervesanyag-tartalma, és a hőmérséklete is magas (kb. 35 fok), fokozottan algásodik, sokszor szennyezett. A túlfolyó vizet sem lehet locsolásra használni, azt a Szondi utcai főgyűjtőcsatornába vezetik. A tó természetes vízmozgása ugyanakkor erősen gátolt, a szél nem tudja megfelelően átszellőztetni, és mivel nagy mennyiségű üledék képződik, az pang, rothad a mederben. Ezért van gyakran a kellemetlen látvány mellé elég jelentős szag is a tónál, sőt időnként sajnos a tavon élő vízimadarak is megsínylik a fertőzött vizet.

A tó partján, a Szépművészeti Múzeum felőli oldalon egy furcsa kis hídra lehetünk figyelmesek. Furcsa, hiszen nem ível át semmit, nem vezet sehonnan sehova, mégis sokak – főleg a gyerekek – kedvence.

A Wünsch-híd valaha a földalatti vasút pályáját ívelte át

Wünsch-híd

Valaha a Városligetben a felszínen közlekedő millenniumi földalatti pályáját ívelte át. Nevét tervezőjéről és kivitelezőjéről, Wünsch Róbert „cementtechnikusról” kapta. Ez volt Magyarország első vasbeton hídja. A híd nyílása 10,7 méter, szélessége 2,6 méter volt.

Architektúráját az a Brüggerman György tervezte, aki a földalatti vasút régi lejárócsarnokait is – a Gizella tér és az Oktogon kivételével (ezeket Schickedanz Albert tervezte). A híd különlegessége, hogy a vasbeton szerkezetbe nem drótbetét került beépítésre, hanem Wünsch saját szabadalma alapján merev szelvényű hengerelt vasak. 1973-ban a földalattit a Mexikói útig meghosszabbították, a pályát lesüllyesztették a föld alá, a volt felszíni pályatestet pedig feltöltötték, így a híd funkcióját veszítette. Mozdítható elemeit az évek során vandálok ledöntötték és összetörték, ezeket az 1981-es felújítás során újragyártották. Ezt követően hosszú ideig nem törődtek a hiddal, végül 2006-ban ismét felújították. A tó felőli oldalon, a hídfő fölkéjében a híd építését megőrkítő kör alakú betontábla áll. Felirata: „BETON- / VAS-SZERKEZETŰ HID / WÜNSCH ROBERT / CEMENT-TECHNIKUS ÉS ÉPITŐMESTER / SZAB-RENDSZERE SZERINT / BUDAPEST / 1896

Műjégpálya – Néprajzi Múzeum – Vajdahunyadvár

Városligeti Műjégpálya

A Városligeti-tavat az 1830-as évektől használták a gyerekek és a vállalkozóbb kedvű felnőttek telente csúszkálásra. Hagyományos értelemben vett korcsolyázásról akkor még nem beszélhettünk, hiszen a lábra csatolható sporteszköz még nem terjedt el Magyarországon. A téli sport meghonosítása felé az első jelentős lépést Kresz Géza, az Önkéntes Mentőegylet későbbi megalapítója tette, aki 1869. december 2-án a hajdani Steingassner kávéházban „15 bátor és előítélet nélküli” taggal megalapította a Pesti Korcsolyázó Egyletet. A valódi nehézségek azonban csak ezután következtek.

Először is gondoskodni kellett egy állandó pályáról. A belvárosból társaskocsival könnyen elérhető Városligeti-tó jó választásnak ígérkezett, azonban azt akkoriban

a szegényebb rétegek gyerekei használták póriasabb multságokra, távol tartva ezzel az arisztokrácia leánygyermekkeit. Kreszék a kiváló politikai kapcsolatokkal bíró Thaisz Elek pesti főkapitány segítségét kérték, aki a polgármesternél elérte, hogy a frissen alakult egyesület a tóból egy részt lekeríthessen a tagok számára. Miután az osztálykülönbségeket ilyen kevéssé demokratikus módon elfedték, még meg kellett győzni a lányos szülőket a téli sportok haszna felől. Az 1860-s években ugyanis a korcsolyázást a felsőbb körök a hölgyek számára illetlen foglalatosságnak tartották, az orvosok pedig kifejezetten ellenjavalltnak gondolták. Nem kisebb név, mint a liberális beállítottságú báró Eötvös József sietett az ifjak segítségére, aki az ellenérveket badarságnak minősítve engedélyt adott lányainak a friss levegőn végzett, egészséges testgyakorlás elsajátítására. Ezután az egyleti tagok saját költségükön egy kis faházikót húztak fel a tó Állatkert felőli oldalán.

A húzódozó arisztokráciának a végső lökést Rudolf trónörökös látogatása adta az 1870-es szezonnyitón. Ezután a felsőbb körök tódulni kezdtek az addig télen kihasználatlan Városligetbe. A népszerűsítésben Kresz mellett – aki még korcsolyakiállítás is szervezett a Kristóf téren – a magas rangú feleségek jártak elől. Rendszeresen szerveztek bécsivirslis és teás uzsonnákat a jégen, Andrassy Manóné pedig egy kintornát adott kölcsönbe az egyletnek, melyet maguk a fiatal urak tekertek felváltva.

1874-ben a melegező leégett, ezért újat kellett építtetni. A tervpályázatot nem kisebb név, mint Lechner Ödön nyerte, aki gyönyörű, keleties hangulatú csarnokot álmodott a tó Stefánia felőli oldalára. Az egyemeletes épület mindkét oldalához nyitott folyosóval egy-egy kisebb, nyolcszögletű pavilon csatlakozott. Az egyikben büfé, a másikban melegezőhelyiség kapott helyet. Az épület tó felől nyitott, fából készült tetőrészen helyezték el a zenekart. A földszinten volt a korcsolyacsatoló, felette pedig a nagyterem, ahol a gardedámok (a fiatal leányok jó hírére és erkölcsire vigyázó idősebb nőrokon) élvezhették a pazar kilátást. 1879-re a taglétszámban, respektusban és anyagiakban is megerősödött egylet már állandó világítás kiépítésére is tudott költeni.

A 19. század vége felé a pesti korcsolyaéletnek nem a sport, hanem a társasági életben betöltött szerepe volt az elsődleges. Tulajdonképpen a báli szezon alig két hónapját sikerült így optimális esetben négy-öt hónapra nyújtani, ami a férjkérés fázisában lévő fiatal lányok esélyeit is megduplázza.

Valószínűleg ennek a vendégkörnek az igényei indokolták a tóparti pavilon 1893-as lebontását, és egy állandó, impozáns korcsolyacsarnok felépítését. Ennek terveit a Közmunkatanács fiatal mérnöke, Francsek Imre alkotta, és még ugyanazon év decemberében fel is avatták az új, neobarokk jégcsarnokot.

A Lechner-féle keleties hangulatú korcsolyapavilon 1890 körül

A 115 méter hosszú épület követte a Lechner-féle elrendezést: a tó felőli oldalán helyezték el a korcsolyázók számára épített helyiségeket, a Stefánia felőli oldalon pedig az irodák kaptak helyet. Az épület előtt fakockákkal burkolt elegáns sétányt alakítottak ki, az alagsorban volt a korcsolyacsatoló a ruhatár és az öltözők. A pályát 12 ívlámpa világította meg, az egész beruházás 110 ezer forintba került, melyet teljes egészében az egylet állt. 1897-ben az egylet megszerezte a kizárólagos korcsolyázási jogot a tavon, a főváros azonban kikötötte, hogy „köteles egy részt a kevésbé vagyonos néposztály által szükségelt korcsolyapálya céljára felhasználni”. Talán nem is gondolták a városatyák, hogy mekkora lökést adtak ezzel – ha máshol még nem is, a jégpályán – a lassan induló demokratizálódási folyamatnak. Időközben a főváros kitisztította a tavat, rendezte az azt tápláló Rákos-patakot, valamint az elvezető csatornákat.

Az 1901/1902-es évadban az enyhe idő miatt a pályát nem tudták megnyitni. Bizonyossá vált, hogy a korcsolyázási lehetőség biztosítása érdekében csökkenteni kell a tó vízének mélységét, azaz meg kell emelni a tó fenekét, és le kell betonozni. Az eredmény a csarnok előtti 8000 négyzetméteres betonpálya lett. 1904-ben már jeges Mikulás-ünnepségeket is rendeztek, majd egymást követték a különböző jelmezes- és táncrendezvények, jégünnepek a pályán.

Ezzel egy időben jelentősen fejlődtek a jeges sportok is a Városligetben. Kezdetben főleg ügyességi és gyorsasági versenyeket rendeztek, amelyeknek még nem

A Francsek-féle korcsolyacsarnok előtt elegáns sétányt is kialakítottak

voltak állandó szabályaik. A Nemzetközi Korcsolyázó Szövetség (ISU) 1892-es megalakulását követően, 1893. február 8-án már teljesen szabályos gyorskorcsolyaversenyt tartottak a Városligetben, bár ekkor még nem gyorskorcsolyával, hanem rövid korcsolyával álltak rajthoz a versenyzők.

1895-ben itt rendezték az első gyors- és műkorcsolya-Európa-bajnokságot. Ez utóbbinak a legnagyobb sztárja Földvály Tibor volt, aki hosszú szőrmebundában és szőrmeucsmában futotta le a körjét. 1907-ben megalakult az első jéglabda csapat (a jégkorong őse), 1908-ban Kronberger Lili, majd 1912-ben Méray Horváth Opika műkorcsolyázó világbajnok lett. A háború miatt, jókora késedelemmel, csak 1926-ra készült el az 5600 négyzetméteres műjégpálya, mely Bécs után a második gépi hűtésű pálya volt a kontinensen. A tómeder betonozott aljára csővezetéket fektettek, amelyben 7 fokos sós víz cirkulált, biztosítva az állandó minőségű jeget. Ezután egymást követték a rangosabbnál rangosabb jégünnepélyek, versenyek. 1926-ban Budapest jégkorong-Eb-nek adott otthont, 1936-ban pedig idelátogatott a világhírű kanadai válogatott. Ebben az időben a lelátó tribün részét fűtötték, minden ülést kis elektromos lapocska melegített, és két ülőhelyhez járt egy takaró is. Az 1944-es bombázások a jégpályát sem kímél-

ték, súlyos károkat szenvedett az épület északi része úgy, hogy 1945-ben már nem lehetett használni. Később nagy nehézségek árán újjáépítették. Újabb átépítésre csak az 1960-as években került sor, ekkor az addig 300 méteres pályát 400 méteres standardpályává alakították át, ez volt ugyanis a gyorskorcsolya-versenyek rendezésének egyik alapkövetelménye. Azóta szinte minden évben sor került kisebb-nagyobb átalakításokra, de az alapokat is érintő rekonstrukciók elmaradtak.

Teljes átépítésre 2011-ben került sor. A beruházás 1. ütemében a világhírű szabadtéri, mesterséges jégpálya rekonstrukcióját végezték el, míg a 2. ütemben az 1893-ban neobarokk stílusban épült, műemléki védelem alatt álló főépület teljes és korhű felújítása készült el a második világháborúban lebombázott épületszárny újjáépítésével együtt.

A Műjégpálya főbejáratától néhány méterre áll Kisfaludi Strobl Zsigmond *Íjász* címet viselő alkotása. Az 1919-ben készített szobor 1925-től a Margitszigeten, a Magyar Atlétikai Club sportpályája előtt állt. Később elbontották, majd 1929-ben a 150 cm-es mészkő talapzaton álló, sziklára lépő, kezében íjat tartó férfi aktot a főváros megvásárolta a MAC-tól, újra bronzba öntették, és a mai helyén felállították. A szobor egy-egy másolata Stockholmban és Santa Barbarában (USA) is megtalálható. Az 1930-as évekből származó térképeken „nyilazó magyar vitézként” is említik. A korabeli szóbeszéd szerint a mű annyira tetszett Vorosilov marsallnak, hogy megbízta Kisfaludit saját mellszobra elkészítésével.

A városligeti sétatér, a rondó 1896 körül

A hajdani Stefánián haladunk most tovább, egészen a Városliget egykori bejáratáig, a rondóig. Valaha ez volt a tájképi kert egyetlen geometrikus – szabályos kör alakú – eleme. Ma már csak töredékesen látjuk, hiszen a Felvonulási tér és a Sztálin szobor kialakításakor a kör egy részét eltávolították, lebetonozták.

A Városliget kialakítására vonatkozó nagyszabású tervében Nebbien – egyebek között – egy hatalmas, díszes oszlopcsarnokos kaput tervezett a Városliget fasorral szemben. Elképzelései szerint ezen áthaladva jutott volna a látogató a rondóra, a városligeti köröndre, amit nagyjából 160 méter átmérőjűre tervezett.

A kör szélén cserjéket, illetve két sorban fákat – köztük a híres ligeti platánokat – ültettek. A 19. század végéig híres sétahely, korzó volt, közepében 1880-tól szökőkút működött majd száz évig. 2006-ban a rondó közepében állították fel az '56-os emlékművet, az I-Ypszilon alkotócsoport művét. Az alkotók a nonfiguratív műalkotás számos elemébe beépítettek a forradalomra utaló, de sajnos nehezen megfeythető szimbolikus tartalmat: a 35 méter élhosszúságú, egyenlő szárú háromszöget alkotó vasoszlopok 56 fokos acélékben végződnek, az ék éle mintegy felgyűri a tér – 23 × 23 cm-es kockakövekből álló – burkolatát. A vasoszlopok magassága az ék felé haladva folyamatosan emelkedik, átmérőjük szintén 23 × 23 cm, felületük rusztikusan rozsdamarta. Az alkotók szándéka szerint a sűrűn álló oszlopok az október 23-án közös akarat által eggyé kovácsolt, egymásba kapaszkodó,

A Néprajzi Múzeum az '56-os emlékművel

tüntető tömeget jelképezik. Az emlékmű a felállításától élénk viták kereszttüzében áll: egyesek szerint szimbolikája túlzottan emlékeztet Peter Eisenman berlini holokauszt-emlékműjére, mások esztétikai kifogásokat fogalmaznak meg, és következetesen vaskefének csúfolják az alkotást.

2017-ben ezen a területen kezdték el építeni a Liget Budapest project keretében az új Néprajzi Múzeumnak helyet adó épületet. A tervezésre kiírt pályázatot a magyar Napur Architect építésziroda közel 250 tervező bevonásával alkotta meg, Ferencz Marcel vezető tervező irányítása mellett. Az épület 60 százaléka a térszint alatt helyezkedik el, tetején pedig zöldfelület található, mely közösségi térként szolgálja a látogatókat.

Forduljunk most ismét vissza a Városliget belseje felé. Az Olof Palme sétányon átvágva, a tó felé haladva már szemünkbe tűnik egy középkori vár sziluettje, amelyről azonban minden fővárosi tudja, hogy valójában a 19. század végén épült fel először.

Vajdahunyadvár

A Városliget legegységibb épületcsoportja, a Széchenyi-szigeten álló varázslatos várkastély, közkeletű nevén a Vajdahunyadvár. Története az Ezredéves Országos Kiállítás előkészületeivel kezdődött. 1893. február 8-án a kereskedelmi miniszter pályázatot hirdetett a leendő kiállítás nemzeti-történelmi épületcsoportjának tervezésére. Alig három hónap állt a pályázni szándékozók rendelkezésére, mégis – a rövid határidő ellenére – 11 építész pályázott. Azt a tervet, ami a végül megvalósult épület alapkoncepcióját – a különféle korok építészeti stíluselemeiből egységgé gyúrt kastély – szolgáltatta, eredetileg Schickedanz Albert adta be. A bírálóbizottságnak annyira megtetszett az ötlet, hogy a következő pályázati fordulóban már a kiírást is eszerint fogalmazták meg, és ugyanakkor döntöttek az építmény végleges helyéről is. Derült égből villámcsapásként hatott a döntés: a pályázati fődíjat a bizottság végül Alpár Ignácnak ítélte, Schickedanz csak kisebb volumenű, a belső kiállítótér kialakítására szóló megbízást kapott.

A döntést követően Alpár haladéktalanul nekifogott az előkészületeknek, a városligeti őrházban rendezte be ideiglenes irodáját. A kivitelezésre felkérte Neuschloss Ödön és Marcel fakereskedő és építéskivitelező cégét, akik már az 1885-ös Országos Általános Kiállítás pavilonjainak építésénél is jelentős szerepet vállaltak.

A Vajdahunyadvár tó felőli szárnya a Nye bojsza toronnyal 1910 körül

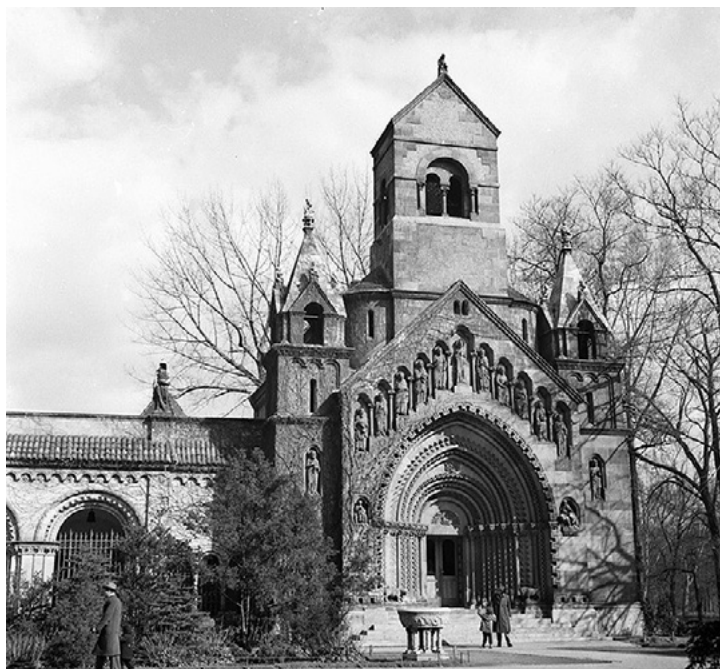
A rendelkezésre álló idő rövidsége miatt az építés rohamtempóban zajlott. Csak a román kori szárny készült téglából, a többinél favázás szerkezetet alkalmaztak, melyet úgy vakoltak be, hogy az régies hatást keltsen. Bátran kijelenthető, hogy egyedülálló építmény született. Egy helyen, egy hatalmas tömbben megtalálható volt itt a keresdi kastély lépcsője, a pozsonyi városháza kútja, a segesvári óratorony, a diakovári vár kapuja, az eperjesi Rákóczi-ház erkélye, a brassói Katalin bástya, a besztercebányai és a bártfai városháza egy-egy részlete, a vajdahunyadi vár lovagterme, az esztergomi Bakócz-kápolna, Mária királyné körmöcbányai házának mennyezete, valamint faliképek a mezőtelegdi templomból.

A történeti épületcsoport átadására 1896. május 1-jén került sor. 4580 négyzetméter területen, 39 teremben, több mint nyolcszáz kiállító majdnem 16 ezer műtárgyat, történelmi dokumentumát, műkincsét állították ki, melyek között Ferenc József és több európai uralkodó által kölcsönadott tárgyak is szerepeltek. Három teljes napra volt szükség, hogy akár csak futólag megismerkedhessen a kiállítással az érdeklődő.

A sajátos építészeti kísérlet hatalmas sikert aratott a látogatók körében, sőt a korábban kritikus sajtó is a kiállítás fénypontjaként emlegette. A kiállítás zárása után a komplexumban kapott helyet a Magyar Mezőgazdasági Múzeum, azonban az ideiglenesnek szánt favázas építmények a vártnál is gyorsabban amortizálódtak. A kor legjelentősebb művészei – közöttük Benczúr Gyula, Lotz Károly, Fadrusz János – indítottak mozgalmat, hogy a közkedvelté vált épületet megmentésük. A magyar országgyűlés végül 1900-ban döntött arról, hogy a várat – most már maradandó anyagból, 2 400 000 koronás költségvetéssel – újraépítsék. A munkálatokat Alpár irányította, és teljes egészében 1907-re készült el. Ekkor a múzeum is visszaköltözött az épületbe.

Az épületkomplexum 3 egységből áll, melyekhez a látogató az oroszlános kőhídon át érkezik.

Ezen áthaladva jutunk a Hidas- vagy Nyilas kapuhoz. A kapun belépve bal oldalon a román, jobb oldalon a gótikus, hátrébb pedig a Mária Terézia-kori barokk stílusú épületszárnyak helyezkednek el.

A jáki kápolna napjainkban az egyik legnépszerűbb esküvői helyszín Budapesten

A román stílusú épületszárny a rendfőnöki lakosztállyal kezdődik, zárt kolostorkerengővel folytatódik és a Jáki kápolnával záródik. A Jáki kápolna kapubejárata a 13. században épült bencés templom kapuját formázza, magának a templomnak az alaprajza azonban az Árpád-kori lébényi plébániatemploméra emlékeztet.

Eredetileg könyvtári funkciókat látott el, csak 1916-ban szentelték fel. 1938 májusában az eucharisztikus világkongresszus alkalmával itt őrizték azt a sok ezer szentelt ostyát, amivel a Hősök terén felállított legátusi oltár előtt áldoztak. Ugyancsak a kongresszus alatt meglátogatta és imát mondott a kápolnában Pacelli bíboros (a későbbi XII. Pius pápa) és Giovanni Montini (a későbbi VI. Pál pápa).

A kápolnához szorosan kapcsolódó Kerengő kút, illetve a kerengő tisztán Alpár fantáziájának termékei. Utóbbi érdekessége, hogy a kettős oszlopsor belső részén minden egyes oszlop más és más motívumokkal díszített. A román rész a rendfőnöki épülettel folytatódik. Eredetileg itt alakította ki Alpár a kiállításra látogató császár részére a fogadószobákat. A román kort idéző együttes külső megjelenése a tó felől nézve puritán, legjellegzetesebb eleme a híd bal oldalán álló kínzótorony.

A román csoporttal szemben áll a gótikus épületegyüttes, valamint a Hunyadi udvar. A főkapura merőleges az úgynevezett dómhomlokzat, melyen a gótikus ablakokat faragott levéldíszek keretezik. Ebben a csoportban kapott helyet a tó felőli oldalon az épületegyüttes legismertebb része az 50 méteres „Nye bojsza” (Ne félj) torony, melyet az építész az eredeti vajdahunyadi várról mintázott. A gótikus és a reneszánsz csoport belső tereinek kialakítása Schickedanz tervei szerint készült, az erdélyi motívumokból álló népi díszítőfestéseket Glaser János készítette, míg a gótikus csoport színes, nagy üveglakát maga Alpár tervezte. A lovagtermet kívül a szepes-csütörtökhelyi Zápolya-kápolna másolata zárja. A Hunyadi udvarban ma Károlyi Sándor gróf szobra található.

A legnagyobb méretű épületrész a barokk épületszárny. Ennek az egységnek a legdíszesebb eleme a Mária Terézia korabeli kastélyszárny. A legjelentősebb barokk építészek, Fischer von Erlach és Lucas von Hildebrandt palotái ihlették, de felhasználták magyar kastélyok motívumait, például a főkapunál a gyulafehérvári Károly-kaput. A főhomlokzat feletti párkányon a mezőgazdaság ágazatait szimbolizáló szobrok kaptak helyet. A kiállítás idejére a barokk rész emeletét Esterházy Pál palotája nyomán, részben Fertődről hozott bútorokkal és másolatokkal rendezték be. A második világháborúban az épület súlyosan megrongálódott, restaurálására több lépcsőben került sor, melynek során a reneszánsz szárnyhoz tartozó löcsei óratornyot és az eperjesi Rákóczi-házat nem építették újjá. Belső tereiben jelenleg

is a Magyar Mezőgazdasági Múzeum állandó és időszakos kiállításai láthatók, udvara újabban gasztronómiai fesztiválok kedvelt helyszíne.

A Vajdahunyadvárát körülölelő tószakasz a várárok nevet viseli. A vár román szárnyával szemközt, a tóparton még ma is látható a Rákos-patak egykori, kútszerűen kiképzett beömlő nyílása, amely azonban 1973 óta már nem szolgáltat vizet. A kút felett, a Paál László sétányon az egykori pesti alsórakpart kikötőjét őrző Delfin-szobrok kaptak helyet.

A Delfin-szobrok valaha a Lánchíd pesti hídfője mellett álltak

Eredetileg a Duna-Gőzhajózási Társaság folyami teherkikötőjének déli kapui mellett, a Lánchíd pesti hídfőjénél álltak, onnan kerültek át a rakpart rendezésekor a Városligetbe. Alkotójuk személye máig nem tisztázott. Korábban a szakirodalom a teherkikötő épületeit Feszl Frigyesnek tulajdonította, így vélelmezhető volt, hogy a szobrok is az ő tervezőasztaláról kerültek ki. Komárik Dénes, Feszl monográfusa azonban Reitter Ferenc nevéhez köti a terveket. A szobrokat valószínűleg a Schlick öntödében készítették. ■

SÉTA A HERMINA ÚTON

Herminamező

Herminamező városrész az 1840-es években kapott nevet. A név a helyi polgárok tiszteletadását jelölte, amelyben szeretett nádoruk – József nádor, a legmagyarabb Habsburg – fiatalon elhunyt leánya emlékét örökítették meg. Hermina Amália főhercegnő, akinek édesanyja a szülést követő gyermekágyi lázban halt meg, álmodozó lelkületű, visszahúzódó, gyenge testalkatú fiatal lány volt. Kedvelt séta-helye volt a Városliget mögötti, fás-ligetes terület, ezért emelték ezen a környéken 1842-ben bekövetkezett halála után emlékkápolnáját.

Herminamező az 1840-es évektől a városi nyaralóházak és hidegvíz-gyógyintézetek földje. A Városliget felértékelte a környéki telkeket, a dús növényzet, a tiszta, pormentes levegő évtizedeken át szolgálta a gyógyulni vágyókat. Ez a terület az akkori közlekedési viszonyok között igen távol feküdt a pesti belvárostól. A vasút indulása előtt – és még azután is jó néhány évtizedig – a tehetős városi polgárság ezen a kies területen építette fel nyaralóvilláit, ahol a tavaszi–nyári idényben a város zajától távol múlathatta az időt. A Hungária körúton túli terület beépítetlen még ebben az időben, szántók, majorságok, kertészetek, haszonbérbe adott parcellák szabdalták a tájat.

A mai Hermina út és a Kacsóh Pongrác út tájékán létesítette 1840-ben a Pesti Vízyógy és Edző Intézetet Ivanovics András pécsi származású orvos. A telket Oláh Elek Úri utcai szíjgyártó mestertől vásárolta meg. A 24 szobából álló, télen is működő szanatóriumban „az izzadás különös, csupán erre szánt szobákban és nyoszolyákban fog történni, és az üres idő zongorával és hírlapokkal ellátott különös ebédlőben lesz lerövidíthető” – írta az *Orvosi Hetilap*. Vitathatatlan szakértelme, rátermettsége ellenére Ivanovics városligeti intézete csupán pár évig működött,

megszűnésének dátuma nagyjából 1843-ra tehető. Később ebben az épületben működött a tömegverekedéseiről elhíresült, legendás Zöld Vadász kocsmá.

A jó levegő, a nyugalmas környezet, na meg az akkortájt még alacsony telekárak járultak hozzá, hogy Herminamezőn feltűnően sok a fogyatékosokat, betegeket, időseket, gyámolításra szorulókat kiszolgáló intézmény. Ezeket építésük idején az emberszeretet házáinak nevezték a lírai hangvételt megütő zsrnaliszták. Szinte mindegyik egyházi vagy alapítványi kezelésben volt, az állam akkoriban még nem tekintette feladatának, hogy az elesettekről gondoskodjon. Van itt Izraelita Szeretőkórház az Amerikai úton, Mozgásjavító Iskola a Mexikói úton, Vakok Iskolája és otthonai az Ajtói Dürer soron és a Hermina úton, valamint a főváros két nevezetes kórháza: a gyermekellátásra szakosodott Bethesda és a kifejezetten jó országos hírnévnek örvendő Uzsoki.

A Hermina út

A Hermina út, a kép bal szélén az Ezredéves Országos Kiállításra épülő Közlekedéstügyi Csarnok, 1895

A Hermina út az 1820-as években a tervezőasztalon született, nyomvonalá egybeesik a Városliget keleti határával. 1950-ig a Hermina útnak nem ott volt vége, ahol manapság az autók zúdulnak a Kacsóh Pongrác úti felüljáróra, hanem nyílegyenesen folytatódott tovább a vasúti töltésig.

Ott volt az omnibusz végállomása, majd a millenniumi ünnepekre saját rendőrőrsöt kapott a terület. Az épület még ma is megvan az Állatkert kerítésén belül. Évtizedekig toxikológiai intézetként volt ismert, manapság az Állatkert irodaépülete. Természetesen a Habsburg főhercegnőről elnevezett utca sem úszta meg a politikai földindulásokat: 1950-ben Május 1. útra keresztelték át, eredeti nevét csak 1990-ben kapta vissza.

A 19. század közepétől nyaraló negyed, vízgyógyintézetek, tehetős polgárok nyaralóházai álltak az út mentén. 1877-ben még az is szóba került, hogy itt építik fel az új katonai kórházat. Ezt a tervet azonban a főváros által kiküldött vegyesbizottság, éppen a nagy számú nyaralóépület miatt elvetette. Az 1880-as évektől, a Városliget és a mutatványos negyed közelsége miatt, a csendes időtöltés színterei közé a Hermina útra is befurakodott a bulinegyed feeling. Egyre több söröző, kertvendéglő, mulatókomplexum települt a területre a villatulajdonosok nem kis bosszúságára. Utóbbiak egyébként jól lobbiztak a városi szerveknél: előbb a közvilágítást, majd 1883-ban a vezetékes vizet is bevezették a Hermina útra, 1889-ben pedig elindult a lóvasúti közlekedés is.

Hermina út 61.

Az 1881-ben megnyitott Borostyán utca sarkán, a Hermina út 61. szám alatt áll Lumnitzer Lajos Nagymező utcai kávé egykori lakóháza. Az épület tervezője az a szlovák származású Harminc Mihály, aki Schickedanz Albertnél tanulta a szakmát, és aki a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeumot is jegyzi. Érdekes a Borostyán utcába is befordulni, és megnézni a ház faragott oszlopokkal díszített tornácát. Lumnitzer nem sokáig élvezte a Hermina úti házat, 1899-ben eladta Fazekas Dánielnek.

A Hermina út 61. szám alatti telek az 1840-es években Oláh Elek szíjgyártó tulajdonában volt

Hermina út 59.

A telken korábban a Németajkú református hitközség Bethánia árvaháza működött 1946-ig, amelynek épületét lebontották. A Bethánia alapítója Haggemacher Károly nagyiparos, malomipari feltaláló volt. A Haggemacherek a 19. század közepén érkeztek szülőföldjükről, Svájcból Pestre, ahol Henrik először a terézvárosi, Rákos-patakon működő Ördög-malom bérlője, majd több pesti gőzmalom tulajdonosa lett. Az ő öccse volt Károly, a Pesti Hengermalom Rt. főmolnára, 1862–1865 között az Első Pest-Budai Gőzmalom Rt. igazgatója. Végrendeletében értékes műgyűjteményét az Iparművészeti Múzeumra hagyta.

Haladjunk el a Bethesda utca mellett, a Hermina útról a kerítésen bekukucskálva a gyermekkórház régi szárnyát látjuk. Ez volt valaha a Bartl-villa, Herminamező ma is álló, használatban lévő legrégebbi épülete. Ha a kórház kertjébe is be tudunk jutni, megkereshetjük a ház falán a táblát, amely a tulajdonosról, Bartl Jánosról emlékezik meg.

Bartl-villa

Bartl János a Bécs melletti, alsó-ausztriai Rückersdorfbán született, gyászjelentéséből tudjuk visszaszámolni a pontos időpontot: 1796-ban. Pesten az 1820-as évek elején bukkant fel, 1823-ban jegyezték be a nevét latinosan, Joannes Bartlként a Pesti Polgárkönyvbe. Akkor már házas volt, de foglalkozására nézve nincs adatunk. Az 1830-as években említik újból, ekkor a mai Vörösmarty tér környékén álló Magyar Királyhoz címzett fogadó kávészaként. Ez a titulus – „kávés” – aztán egész életében elkísérte, még akkor is így emlegették, amikor már tekintélyes nyaralószálló-tulajdonos lett. Vagy már ekkorra tekintélyes vagyont gyűjtött, vagy kockáztatott, nem tudjuk, de az 1830-as évek végén belevágott a hajdani Kemnitzer-házban kialakított Angol Királynőhöz dedikált szálloda üzemeltetésébe. Az üzlet kiválóan prosperált, közismert, hogy többek mellett Deák Ferenc is rendszeres lakója volt a fogadónak pesti tartózkodásai alatt. Bartl az 1840-es évek közepére elismert szállodás és megbecsült pesti polgár lett.

1843-ban több herminamezei telket vásárolt fel a csődbe ment Oláh Elek szíjgyártótól. Az ő szerény, földszintes majorsági épületét alakíttatta át emeletes házzá Hild Józseffel, és itt rendezte be élete végéig működtetett híres nyaralószállóját. A fővárosi levéltárban fellelhető engedélykérő okiratokból az is kiderül, hogy Bartl

Bartl János kávé egykori nyaralószállója ma a Bethesda kórház része

Diakonisszák a Bethesda udvarán 1939-ben

az évek során egyre bővítette az épületet, mosókonyhát, istállókat, kocsiszíneket, üvegházakat építtetett a telekre.

Bartl nyaralószállójának működéséről ma már viszonylag sokat tudunk. Elsősorban azt, hogy az elegánsabb közönség látogatta, 28 szoba állt a vendégek rendelkezésére, a belvárossal közvetlen társaskocsi járat kötötte össze, és a tulajdonos, akinek különös kedve telt az egzotikus növényekben, a szálló kertjében több üvegház is építtetett. Itt helyezte el aztán azt a párját ritkító növénygyűjteményt, amelyet minden tavasszal tömegeket vonzó virágkiállításon tettek közszemlére. Különösen az orchideagyűjtemény volt a korban kimagasló. Bartl idős korában felszámolta a gyűjteményt, orchideáit Eötvös báró vette meg az Egyetemi Fűvészkert számára.

A nyaralószálló földszinti terme a műveltebb pesti polgárok társasági életének kedvelt szalonja volt. Rendszeresen tartottak itt kamarazenei koncerteket. Ismert, hogy 1846 májusában a Pesten tartózkodó Liszt Ferenc tiszteletére Bartl estélyt rendezett, ahol a mester zongorajátékkal szórakoztatta a megjelenteket. A dúsgazdag pesti szállodás 1870-ben, 75 éves korában hunyt el herminamezei birtokán. A hatalmas telket a szállóépülettel együtt örökösei eladták a német evangélikus egyháznak, akik itt alakították ki a mai napig üzemelő Bethesda Kórházat.

Hermina út 47.

Az elegáns szecessziós villa 1907-ben készült el Lechner Ödön és fiatal pályatársai, Komor Marcell és Jakab Dezső tervei alapján. Az építtető Sipeki Balás Béla Zala megye főispánja, majd később az akkori vakok egyesületének világi elnöke volt. Mivel Sipeki Balás 1944-ben utód nélkül halt meg, végrendeletében a villát a Vakok Egyesületére hagyta. Ma is a Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége tulajdonában van az épület.

A villaépület a hazai szecessziós építészet egyik kiemelkedő alkotása: mozgalmas homlokzat, merész tetősíkok jellemzik, a belső

A Sipeki Balás házaspár Hermina úti villája és kertje a korabeli társasági élet fontos helyszíne volt

terekben a kandalló és a lépcsőkoriát ezozinmázaz Zsolnay kerámiából készült. Feltűnő az épület homlokzatából kiemelkedő, kovácsoltvas szerkezetű, üvegborítású télikert. A hall egykor kamarazenei hangversenyeknek, irodalmi esteknek adott otthont.

Hermina út 45.

A neobarokk villa 1900-ban Róheim Sámuel fa- és építőanyag-kereskedő számára épült, tervezője Pollák Manó volt. Az emeleti manzárdlakást Tornai Gyula festőművész, a földszinti lakosztályt gróf Tisza István, a korábbi miniszterelnök bérelte, akit 1918. október 31-én az épület földszinti fogadóterében felfegyverzett katonák agyonlőttek.

Az emeleti részen élt Róheim Sámuel feleségével, Schultz Leontinnal, itt nőtt fel fiuk, a világhírű etnográfussá, az ausztráliai őslakosok, valamint a mexikói indiánok kutatójává lett Róheim Géza. 1936-ban a házat a csődbe jutott Róheimék eladták Waldbott Ödönnének, utána bérlőként éltek itt. Róheim Sámuel 1939-ben, felesége a villa államosítása után 1952-ben, az Amerikai úti Szeretetotthonban halt meg.

Az egykori Róheim-villa felújítása 2023-ban fejeződött be

TISZA ISTVÁN gróf (1861–1918) kétszer volt Magyarország kormányfője, 1903–1905, valamint 1913–1917 között. Második kormányfői ciklusa alatt gyilkolták meg Szarajevóban Ferenc Ferdinánd trónörökösöt. A merénylet az első világháborúhoz szolgáltatta a casus bellit. Tisza kezdetben egyértelműen a fegyveres konfliktus ellen foglalt állást. Bécs nyomására a nyár folyamán azonban változtatott álláspontján, innentől a közvélemény egy részének szemében a véres háború felelősévé, a pusztítás bűnbakjává lett. 1917 májusában távozott a kormány éléről, 1918 októberében pedig ő mondta ki elhíresült parlamenti beszédében, hogy ezt a háborút a Monarchia elvesztette.

Bár többen óvták, Budapesten maradt. 1918. október 31-én a Hermina úti Róheim-villába betörő felfegyverzett katonák délután 5 óra tájékán a hallban, felesége és unokahúga szeme láttára agyonlőtték. A lövést leadó személye a mai napig tisztázatlan.

A villa külső megjelenése a neobarokk jegyeit hordozza, belső kialakításában azonban fellelhetők szecessziós és mór motívumok is. Az épületbe az 1950-es években a Közélelmezési üzemek tervezőirodája nevű fedőcég költözött, amely valójában az államvédelem kémelhárító és rádiózavaró központja volt. Az 1960-as évektől mozgássérült rehabilitációs otthonként működött. Az épület ma a Magyar Corvinlánc Testület birtokában van, felújítása Mányi István Ybl-díjas építész vezetésével 2023-ban fejeződött be.

Hermina út 23.

József nádor fiatalon elhunyt leánya, Hermina Amália főhercegnő tiszteletére emelt műemlék Hermina-kápolna 1842 és 1856 között épült Hild József terve alapján. A romantikus stílusú kápolna építését négy tekintélyes pesti polgár kezdeményezte a Szépítő Bizottmánynál, a telket ingyen ajánlották fel magán-személyek – a Heinrich testvérek –, a munkálatokat részben közadakozásból fedezték.

A pénz összegyűjtésében oroszlánrésze volt Tomala Ferdinánd zeneműkiadó-nak, aki több alkalommal is szervezett a templomépítés javára jótékony nép-ünnepélyeket, zászlószenteléseket. A lendületes kezdés után az adakozók kedv

A Hermina-kápolna közadakozásból épült

elapadásával az építkezés egy időre leállt. A szabadságharc bukását követő években a Habsburg-ház tagjai nem örvendtek nagy népszerűségnek idehaza, így a nemes ügyet Pest városának kellett egy 9500 Ft-os segéllyel kimotoztatni a holtpontról. A templomépítésben részt vett Zitterbarth Nepomuki János kőfaragó, Novotny János oltárképfestő, Schaudt András harangöntő és Maurer Károly szobrász. A kápolnát 1856. szeptember 8-án Scitovszky János hercegprímás szentelte fel, a misén Liszt Ferenc vezényelte kórusművét. A kápolna orgonáját, a Rókus-templom orgonakészítője, Komornyik Ferdinánd építette. 1926-ban a megkopott falfestéseket Lohr Ferenc zuglói templomfestő alkotta újra. 1934 óta az oldalhajókat Kontuly Béla freskói díszítik. Az 1944. júliusi és szeptemberi, a Városligetet ért légitámadások során súlyos károk érték a főhajó tetőszerkezetét, valamint kitört az összes festett ablak. A főváros és a hívek segítségével kijavították a legsúlyosabb károkat, és megkezdték a templombelső kifestését. 1948-ban felszentelték az új Szent Margit harangot. Az eredeti orgonát, melyen Liszt többször is játszott, 1997-ben

restaurálták. A templomot manapság Lovagok temploma néven is említik, mivel 2004 óta a Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend Magyarországi Helytartósága kezeli. Bejárata mellett található Liszt Ferenc emléktáblája.

Hermina út 21.

A napjainkban a Vakok Állami Intézetének otthont adó épület telkén az 1840-as években Neszwarba Vencel morvaországi serfőző, a pesti Serfőző céh céhmesterek Remetelak névre hallgató vendéglője és fogadója állt.

Neszwarba Vencel egykori sörháza az 1970-es években még állt

Az 1860-as évek végén a telek a Haggemmacher család tulajdonába kerül, a vendéglőt Klemens János vette át. A Klemens vendéglő a következő évtizedben a pesti társasági élet egyik felkapott helye lett. Klemens, aki a vendéglős mesterség mellett városi képviselő is volt, rendszeresen helyet adott jótékonyági eseményeknek, díszvacsoráknak, dalárdaünnepélyeknek. Ő maga is nagyvonalú jótékonykodó hírében állt, a Hermina-kápolna orgonájának elkészítésére például 200 Ft-ot adományozott. A századfordulón már Nagy Amadeus kocsmája működött az épületben, az árnyas

kert hírhedt sztrájkanya volt. A Ferences Mária Misszionárius Nővérek Társasága – közkeletű nevükön a fehér apácák rendje – 1902-ben vásárolta meg a telket – a szomszédos Hermina út 19. számmal együtt –, ahová 1903-ban kápolnát és zárdát épített. A rend a zárdáépületben háztartási iskolát, kisdédóvót, fiatal nők részére menedékházat tartott fenn, az 1920-as évek elején árvaházat is nyitottak az épületben Misszionáriusnők Hermina Árvaháza néven. Templomukat Lechner Jenő tervezte, 1936 decemberében szentelte fel Serédi Jusztinián hercegprímás.

A fehér apácák temploma, háttérben a Teleki Blanka Gimnázium épülete

A második világháború idején, Budapest ostromakor többen kerestek itt menedéket. Egy feldühödött szovjet közkatona ok nélkül kézigránát dobott a pincébe, többeket megölve és megsebesítve. A szerzetesrend működését 1950-ben betiltották, a zárdá épülete pártiskola lett. A Vakok Intézete 1956-ban költözött az épületbe.

Elértünk az Ajtósi Dürer sor sarkára, itt tegyünk egy kis kitérőt, forduljunk balra, és csodáljuk meg a Hungária körútig húzódó tömb két épületét. Mindkettőt a Lechner-követő Baumgarten Sándor–Herczeg Zsigmond-építészpáros tervezte

szeccessziós stílusban. Baumgarten és Herczegh 1888-tól a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából számos iskolát tervezett, és az építkezéseket is ők maguk vezették. Kidolgoztak mintaterv-sorozatot kisededővök és népiskolák számára, de egyedi elgondolásaik alapján is létesült számos iskolájuk.

Teleki Blanka Gimnázium

A Hermina út sarkán álló épület a Teleki Blanka Gimnáziumnak ad otthont. Ez volt a háború előtt a legendás tanítóképző, az Erzsébet Nőiskola, melynek bentlakó tanulója volt 1899-től Kaffka Margit, Feszty Masa, *A magyarok bejövetele* című körkép festőjének, Feszty Árpádnak a lánya, illetve Ady múzsája, a Csinszka néven halhatatlanná lett Boncza Berta is. 1920-tól az intézet igazgatója a József Attila-versből ismert Horger Antal lett. Az Erzsébet Nőiskola elődje, az elemi iskolai tanítóképezde 1869-ben nyílt meg Budán egy bérelt házban, a budavári Alsó-bástyán. Az intézet első igazgatója Zirzen Janka volt. 1876-ban saját épületbe költöztek az Andrássy út 65. szám alá. 1900-ban Wlassics Gyula miniszter felkarolta az intézet ügyét, a minisztérium telket vásárolt a Városliget mellett az iskola számára. Az új iskolaépület az internátussal 1902-ben nyílt meg, és mindenben megfelelt a korabeli modern pedagógiai igényeknek. Tágas tornaterem, szertár, könyvtár, labor létesült, az udvaron nyáron teniszpálya, télen korcsolyapálya működött. 1959-ben az épülettömböt belső falakkal szétválasztották. Az Ajtósi Dürer sorra néző bejáratot a Teleki Blanka nevet felvett gimnázium tanulói használják, a Hermina úti szárnyban általános iskolát alapítottak.

Vakok Iskolája

A Hungária körút felőli épület a Vakok Iskolája. A Vakok Intézete 1827-ben az Üllői úton egy bérelt házban kezdte meg működését, majd 1835-ben József nádor támogatását elnyerve megvásárolták a mai Zeneakadémia helyén álló házat.

A gondozottak száma ekkor 21 fő volt. Lakóhelyük, a földszintes vályogház az 1838-as árvíz idején romba dőlt, ezért az intézmény átmenetileg a budai Horváth-kertbe költözött, 1842-ig, amikor felépült az új épületük. A gondozottak számának folyamatos emelkedésével párhuzamosan 1874-ben a Vakok Intézetét az állam saját kezelésébe vette. Ugyanebben az évben vezették be az oktatásban

a Braille-írást. Gyönyörű, virágmotívumokkal díszített szecessziós iskolaépületük az Ajtósi Dürer sor végén 1902-ben készült el. Dísztermét – ahol rendszeresen szerveznek koncerteket – József nádor emlékére Nádor-teremnek hívják. Pompás, templomi ablakokra emlékeztető ólombetétes üveglablakait Róth Miksa tanítványa, Zsellér Imre készítette 1930-ban. Az új épületben már könyvtár, szertár is helyet kapott, énekkar, sportkör alakult.

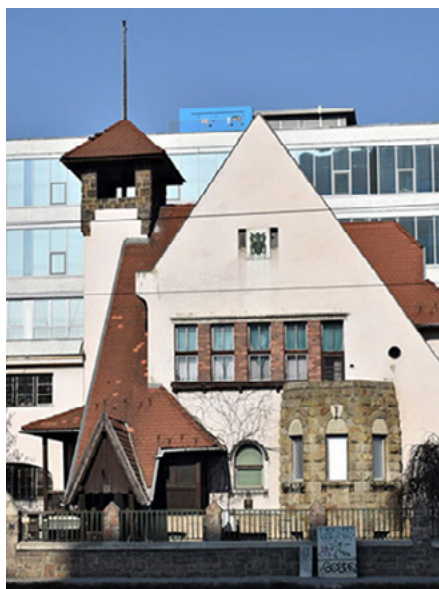
A Vakok Iskolája téglaszalagokkal és virágmotívumokkal díszített főhomlokzata a magyar szecessziós építészet egyik legszebb alkotása

Hungária körút 151.

A Hungária körút és az Ajtósi Dürer sor sarkáról érdemes átnézni a szemközti oldalra, vagy akár a zebrán át is kelhetünk, hogy közelről megcsodáljuk a Hungária körút 151. szám alatt álló házat. Sokan Kós Károly alkotásának vélik, pedig nem ő tervezte, de az építésze gyakorolt hatása vitathatatlan. A különleges megjelenésű villát Cséti István jegyzi, családja számára tervezte 1923-ban. A magassípszinten kapott

Cséti István családi villája a Hungária körút 151.-ben

helyet a tágas lakás két erkéllyel, az emeleten Cséti dolgozószobája és műterme, a szuterénban pedig egy szoba-konyhás lakás mellett mosókonyhát és mángorlósobát is kialakítottak.

Cséti Selmecbányán született 1885-ben, apja Cséti Ottó bányamérnök volt. A Műegyetem elvégzése után a Technika Építő Rt. ügyvezetőjeként számos fővárosi építkezés kivitelezési munkáit irányította. Részt vett a Vidor Emil tervezte Palatinus-házak munkálataiban, iskola-, út- és csatornaépítkezések kivitelezésében. Aktív pályafutása alatt számos szabadalmat jegyeztetett be. Az 1920-as évek gazdasági válságára reflektált, amikor az építkezések olcsóbbá tétele érdekében kidolgozta a könnyebb födémszerkezeteket, az addig divatos hódfarkú cserép helyett pedig a cementpala borítást. A Kós Károly stílusát idéző, szabálytalan alaprajzú, erdélyi udvarházakra emlékeztető villa főhomlokzatán a Cséti család címere látható.

Hermina út 18. – Ida utca 4.

A saroktelket 1912-ben vásárolta a miskolci születésű Gyukics Gyula, a Gizella úti Magyar Gyapjútomb és Kalapgyár Rt. tulajdonosa és felesége, Pelikán Karolina. A neobarokk, tornyos, kupolás, kétemeletes bérvilla 1914-ben épült fel Schannen Ernő és Schannen Artúr tervei alapján, a kivitelezést Gerstenberger Ernő építőmester cége végezte. A díszes lépcsőházi kapun még ma is látható a tulajdonos-építtető monogramja: GY. GY. A nagypolgári otthonban 7-8 szobás lakásokat alakítottak ki, az alagsorban cselédlakásokkal, cselédfürdővel. A villát övező díszkert az 1910-es években megkapta a Virágzó Budapest mozgalom aranyérmét. Az 1920-as években a villában működött a Vakok Társasköre nevű kulturális egyesület és könyvtár.

Hermina út 18. – Gyukics Gyula kalapgyáros ferencvárosi Gyep utcai házát cserélte a Hermina úti villára

1943-ban a Szent Ferenc-rendi Szegénygondozó Nővérek zárdája költözött az épületbe, 1945 után a Magyar Nők Demokratikus Szervezete tulajdonába került, itt volt a központi iskolájuk.

Hermina út 7.

A korábban Fischof Vilmos fürdőorvos tulajdonában lévő telken 1912-re épült fel a Vakokat Gyámolító Egylet Foglalkoztató Intézete és Internátusa Hajós Alfréd és Villányi János tervei alapján. Az intézet célja az volt, hogy lehetőség szerint megélhetést biztosító szakmákra, és a hétköznapi élethez nélkülözhetetlen készségekre tanítsa a látássérült embereket.

A felnőtt jelentkezők 2–4 év alatt megtanulhatták a kosárfonás, kefekötés, harsnyakötés, hímzés, gépírás, zongorahangolás mesterségét, a tehetségesek zenét is tanulhattak. Az első világháború után hadirokkant vak katonák képzésével is foglalkoztak.

Az Egylet 1921-ben moziengedélyt kapott, a Homéroszról elnevezett filmszínházat a Hermina út 7. számú épületben rendezték be az első emeleti nagyteremben, nyáron pedig kertmozit üzemeltettek az udvarban. A filmvetítések előtt, illetve a némafilmek korszakában a vetítés alatt a vak művészek zenekara muzsikált a közönségnek. A Homérosz kifejezetten népszerű és elegáns mozi volt, közönsége főleg a belvárosból érkezett. 1931-ben az Universal cég hangosfilmlejátszó berendezésének magyarországi bemutatóját is a Homérosz mozgóban tartották. A mozi az 1950-es államosításig működött, utána a XIV. kerületi szakrendelő költözött az épületbe.

Hermina út 7. – A Vakokat Gyámolító Országos Egylet székháza az 1910-es években

Hermina út 3.

Lipták Pál mérnök, vállalkozó 1924–1925-ben tervezte meg és építtette fel saját családja számára a Hermina út 3. szám alatti villát. A bejárati kapu fölötti címerdíszletben látható „E” betű felesége és leánya keresztnevére, Emmára utal. A reprezentatív épület belsőépítészeti megoldásai is érdekesek. Korabeli fényképek tanúsága szerint csodás faragott bútorok, a falait borító selyem- és bőrtapéta előkelő környezetet biztosított a salonban és a télikertben zajló társadalmi eseményeknek. A villa kert felőli része az ötgyermekes család lakóhelyéül szolgált, az alagsorban építészeti irodák működtek. Az 1926-ban, 52 évesen elhunyt építtető nem sokáig élvezhette remekművét. Halála után özvegye az épület bérbeadására kényszerült.

1940-ben dr. Barinkai Ferencné Krausz Hilda költöztette ide Magyar–Angol Leánynevelő Intézetét. A polgári iskolát végzett leányok továbbképzését segítették, különös hangsúlyt fektetve a nyelv- és zeneoktatásra. A németek bevonulása után, 1944 júniusában, az intézet bezárta kapuit. A háborút követően a villa hátsó, lakásokká átalakított részébe bérlők költöztek, a reprezentatív utcai szárnyat társadalmi szervezetek vették igénybe.

Az 1960-as évektől Pákozdi Antal Úttörőházként főleg gyermekek részére szervezett kulturális programoknak adott helyet. 2011 novembere óta viseli építtetője nevét, mint „Lipták Villa” a Zuglói Cserepes Kulturális Non-profit Kft. tagintézményeként működik. ■

Hermina út 3. – Lipták Pál, korának sikeres építési vállalkozója, családja számára építtette a tágas villát

SÉTA KÉT ZSENI NYOMÁBAN HERMINAMEZŐN

Lajta Béla és József Attila nem voltak kortársak, és nem ismerték egymást. Lajta, az építészszeni jó 30 évvel korábban született, és a költőzseni, József Attila még csak kamasz volt, amikor az építész befejezte termékeny, de rövidre szabott életét.

LAJTA (LEITERSDORFER) BÉLA 1873-ban született Budapesten. Nagyapja és apja is szabómester volt, apja elegáns divatáruüzletet is üzemeltetett a mai Kossuth Lajos utcában. Középiskolába a Főreálba járt, majd a Műegyetemre iratkozott be. Steindl Imre és Hauszmann Alajos tanítványa, a diploma megszerzése után Hauszmann irodájában dolgozott rövid ideig, majd a csodált mesterrel, Lechner Ödönnel társult. 1903-ban került kapcsolatba a pesti Chevra Kadisha szent egylettel, amely megbízta temetőinek műszaki felügyeletével. Ezekben az években készítette el nagy hatású, iskolateremtő műveit: a Mexikói úti Izraelita Vakok Intézetét és az Amerikai úti Szeretőkórházat. Magánépítkezései közül meghatározó Malonyay Dezső villája a zuglói Izsó utcában. 1909-ben kapta a megbízást a Vas utcai Felső Kereskedelmi Iskola épületének megtervezésére, amely egyik legérettebb műve. 1916-tól elhatalmasodó betegsége miatt egyre többször szorult gyógykezelésre. 1920-ban halt meg.

Amerikai út 57.

Sétánkat az Amerikai út 57. számnál kezdjük, érdemes a szemközti oldalról szemügyre venni a monumentálisan fenséges épületet, amely ma az Idegtudományi Intézet székhelye. Eredetileg a pesti Chevra Kadisha Szeretetházának épült. A Chevra

Kadisha a pesti izraelita hitközség felügyelete alatt működő önálló szervezet volt, amely kezdetben a hívek temetkezési ügyeit intézte, majd később ez a tevékenység egyéb karitatív missziókkal egészült ki. 1905-ben vásárolták meg a hatalmas, valaha az Andrassy család birtokához tartozó telket a felépíteni szándékozott Szeretetház elhelyezésére. A koncepció szerint a 6200 négyszögöles telken egy egész karitatív komplexumot kívántak létrehozni: egy bentlakásos otthont gyógyíthatatlan betegek számára, egy másikat idős, de egészséges, ám segítségre szoruló szegények számára.

A tervpályázatot Lajta nyerte meg, a Szeretetház 1911 tavaszán lett kész, miután többször átdolgoztatták a tervezővel a homlokzatot. Az építkezéshez a legnagyobb adomány a csepeli Weiss Manfrédtól érkezett, aki elhunyt felesége emlékére adományozott 300 000 koronát az építetőknek. Hálából a női szárnyat Weiss Manfréd feleségéről, Wahl Aliszról nevezték el.

Az épület nagyvonalú tömegformálása, a sokoldalúan, tornyokkal, tetőablakokkal tagolt homlokzat tűnik fel elsőre a szemlélőnek. Az épület nem kórházra, sokkal inkább egy város főterén álló városházára vagy nemzeti közgyűjtemény otthonára emlékeztet. Építészettörténetesek szerint a Szeretetházon a finn Eliel Saarinen hatása érződik, előképe a Finn Nemzeti Múzeum lehetett. A monumentális épület belső terei már sokkal inkább összhangban vannak a funkcióval: a széles folyosók, tágas, levegős termek, az ablakokon beáradó fény mind az élet lezárására készülő betegek kényelmét szolgálták.

A külső homlokzatokon a népművészetből vett díszítőelemek keverednek a zsidó szimbolika elemeivel – ez a Lajta által megalkotott motívumvilág mindvégig jellemző maradt építészetére. Erdélyi hímzsminták fonódnak össze a Dávidcstillaggal, életfák keverednek menórákkal, ókori egyiptomi motívumok bukkannak fel a középkor templomépítészetére jellemző megoldásokkal. A hármas osztatú

Amerikai út 57. – A pesti Chevra Kadisha Szeretetháza Andrassy Aladár egykori birtokán épült fel

főhomlokzat közepén Telcs Ede Mózes-szobra áll, fölötté a kőtáblán részlet Mózes nővéérért mondott imájából: „Örökkévaló gyógyítsd meg őt.”

A páros oszlopú főbejárattól balra és jobbra egy-egy kapu vezet a férfi és női szárnyhoz. A földszinten, az első és második emeleten egyenként négy szobát tervezett Lajta a betegek számára, amelyekben 11 főt lehetett kényelmesen elhelyezni. A betegápoló nővérek lakásai szintén a földszinten voltak, ahogy a bentlakó orvos lakosztálya is. A belső tereket a fehér szín uralta, fekete és tűzpiros díszítőmotívumokkal. A Szeretetház egyöntetű elismerést váltott ki a hazai közönségből, a sajtó is meleg szavakkal méltatta. A szeretet várának, a bölcs gondoskodás intézményének nevezték.

Korong utca 6.

Az élénk színűre festett homlokzat, a barátságos előkert mögött egy decens polgári ház húzódik. A falon két emléktábla, József Attila és Arany Dániel nevét örökítik meg. Mindketten a ház lakói voltak, a városi legenda szerint szerettek a lugasban sakkozni. Kár, hogy ebből egy szó sem igaz: nem egy időben lakták ugyanis a Korong utcai házat, vélhetően sosem találkoztak egymással.

A Korong utca 6.-ban, egy apró manzárdlakásban élt József Attila és Szántó Judit

Az 1930-as évek elején a vasút menti Mexikói útról nyíló utca épp benépesülőben volt. Sorra épültek a környéken az egy-két emeletes társasházak, a bérlők a tisztességes polgári körökből kerültek ki: minisztériumi kistisztviselők, tanárok, hivatalnokok. A Korong utca 6. szám alatti házat a józsefvárosi mulatótulajdonos, Syrinek Rezső építtette 1933-ban, a tervező Siegl Alfréd volt. A villában mindössze 9 lakást alakítottak ki, itt, „a város peremén” élt az építés évétől, 1933-tól 1936-ig József Attila élettársával, Szántó Judittal. Az összesen együtt töltött hat év alatt a pár számtalanszor költözött, a hurcolkodás oka mindig ugyanaz volt: lakbérhátralék.

A közös élet praktikus oldalát Judit intézte, József Attila – a zseniktől nem szokatlanul – alkalmatlan volt arra, hogy bonyolítsa egy polgári élet ügyes-bajos dolgait. A tetőtéri apró lakást Attila nővérenek, Etelkának a leírásából ismerjük: mindössze 17 nm volt, egy kis szobából és egy előszobából állt, amelynek ajtaját azonban nem lehetett rendesen kitérni, mert itt helyezték el a főzésre szolgáló gáz-rezsót. A közös otthon egyébként nem is lakásnak, hanem mosókonyhának épült. Apró ablaka a hátsó kertre nézett, a varrógép egész nap kattogott, Judit ugyanis bedolgozóként esernyőket javított egy szövethuzatnak. József Attila érzékletesen jellemezte a lakás hangulatát és kapcsolatukat is egy töredékében:

„Arcodon könnyed ott ragadt
kicsike kezed megdagadt
kicsim ne búsulj tartsd magad
azért hogy rongyoskodsz velem
szövetség ez s nem szerelem
lakásunk műhely s jégverem
hol zúg a szél

az ember nagykabátban él
az ember él
kenyeret eszik és remél
várja hogy elmuljon a tél
hogy egy padon a napba üljön
és fölpiruljon még a vér”

A Korong utcai kis lakás évi bére mindössze 400 pengő volt – összehasonlításul, ugyanabban a házban egy első emeleti lakásért évi 2000 pengőt kellett fizetni –, de József Attiláék még így is nyomorogtak. 1934-ben a költő számtalan levelet adott postára, többek között Szendy Károly polgármesternek, Hóman Bálint kultuszminiszternek, amelyekben segílyt kért. A levelekben elpanaszolta, hogy a lakbérrel tartoznak, áram és fűtés kikapcsolva, a legnagyobb fájdalom az, hogy írógépét zálogba kellett adnia.

József Attila 1936-ig élt együtt Szántó Judittal, akkor megírta a magyar irodalom egyik legszebb szerelmes versét, az *Ódát* – egy másik asszonyhoz. A kapcsolatból még ennek ellenére sem Szántó Judit lépett ki, József Attila hagyta el a nőt, akit mások előtt a feleségének hívott, noha nem voltak összeházasodva.

Arany Dániel matematikus, matematikatanár feleségével 1936. november 1-jén költözött a házba, egy első emeleti 64 négyzetméteres lakásba. Előtte a Kerepesi út 38.-ban laktak, a volt Ferenc József laktanyával szemben. Két utcai szobájuk, cselédszobájuk, fürdőszobájuk, sőt erkélyük is volt, az idősebb Arany Dániel szeretett a környéken sétálni. 1944-ben csillagos házba költöztették Aranyékát, egy kisebb lakásba, szintén a Korong utcában, majd a nyilas hatalomátvétel után a pesti gettóba hurcolták őket. Mind a ketten itt haltak meg, haláluk pontos ideje nem ismert.

Mexikói út 60.

A Korong utcai háztól csak néhány lépés sétánk utolsó állomása, a Mexikói út 60. szám alatti Mozgásjavító Iskola épülete. Ez volt Lajta Béla első megvalósult középülete.

Eredetileg izraelita vakok tanintézetének épült lovag Wechseltmann Ignác és felesége Neuschloss Zsófia hagyatékából. A tervek 1905-ben készültek el. Ezt az épületet is az északi nemzeti romantika ihlette, csakúgy mint az Amerikai úti Szeretetházat. A földszinten a vak fiatalok szakmához segítségét szolgáló műhelyek kaptak helyet, valamint a tanári szoba és a fiúk társalgója. Az első emeleten tantermek és szertárak voltak, a másodikon pedig a lányok társalgója, zongora és zeneszoba. Kapcsolódó épületrészben helyezték el a tornatermet, amely ünnepségek alkalmával díszteremként is funkcionált. A főhomlokzat utcai ablakainál visszaköszön a Lajta által szívesen alkalmazott, magyarosnak tartott boglyaív forma.

Lajta Béla, az iskolateremtő
építész, a modern magyar
építészet úttörője

WECHSELMANN IGNÁC a pesti építő céhnek sokáig egyetlen zsidó tagja volt. Sziléziában született 1828-ban. Bécsben járt egyetemre, itt ismerkedett meg Ludwig Försterrel, a Dohány utcai zsinagóga tervezőjével. Ennek az építkezésnek az építésvezetője Wechseltmann volt, de ő felügyelte a Fővámház, a Várkert Bazár és az Egyetemi Könyvtár kivitelezési munkálatait is.

Mivel gyermeke nem született, feleségével, Neuschloss Zsófiával vagyónukat jótékony célra fordították. A Vakok Intézete mellett létrehoztak egy kétmillió koronás alapot, melynek kamataiból tanítókat segítettek: évente 172 zsidó és 172 keresztény tanító kapott 200-200 koronás fizetési kiegészítést az alapból.

A leghangsúlyosabb a bejárat boglyaív alakja, mögötte a kapun menóramotívumok láthatók. A kapu alján a stilizált pálmafák a Szentföld jellemző növényére utalnak. A díszítőmotívumok és az egyes, az architektúrát alkotó részletek a zsidó szimbolika jegyében fogantak. A tornateremhez és díszteremhez vezető oldalbejárat fölötti előtető egy hüpét, azaz zsidó esküvői sátrat mintáz. Az előtetőt tartó faragott oszlopok az esküvői sátrat alátámasztó farudakra emlékeztetnek. A magyar motívumkincséből eredeztetett páva alak farka menórába hajlik. Az épületbelső díszítésein, illetve a kovácsoltvas kerítésen visszatérőek a madármotívumok és a skandináv nemzeti romantika kedvelt állatkái, a mókusok. Szintén a kerítésen található Braille-írást fémablak, melyekre magyar költők, mások mellett Arany János, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor verseinek néhány sorát vésték.

A Mozgásjavító Iskola ebbe az épületbe az államosítás után 1952-ben költözött. Az elődintézmény, a korabeli nevén „Nyomorék gyermekek otthona”, a Hungária körút és az Ajtói Dürer sor sarkán nyílt meg 1903 karácsonyán, egy apró tornácos nyaralóházban.

Helyszűke miatt az első évben mindössze 6 kislít tudtak felvenni, de már akkor a bővítés gondolatával foglalkoztak. A mozgássérült gyermekekkel foglalkozó egyesület a következő éveket a tőkegyűjtésnek szentelte, a pénzadományok, köszönhetően többek között a sajtó folyamatos érdeklődésének, szépen gyűltek a számlán. Az új otthon elhelyezésére a városközponttól távolabb eső, jórészt beépítetlen környezetben álló, vasút melletti Mexikói út 63. szám alatti, 1200 négyszögöles telekre esett a választásuk. Itt épült fel 1913-ra Medgyes Alajos műépítész tervei alapján, Mann József építőmester kivitelezésében első igazi otthonuk. Az építkezéshez Ferenc József 12 000, a főváros 52 000 korona építési segílyt biztosított. Az egyesület

ebben az évben vette fel a Nyomorék Gyermekek Országos Otthona nevet. Ma mindkét Mexikói úti épület a Mozgásjavító Iskola tulajdona, itt végzik áldozatos tevékenységüket, a mozgássérült gyerekek oktatását, rehabilitációját, gyógyítását. ■

A Mozgásjavító Iskola, Lajta Béla első megvalósult középülete

A Nyomorék gyermekek otthona első lakói 1905 körül a Hungária körúti nyaralóban

SÉTA AZ ERZSÉBET KIRÁLYNÉ ÚTJA ELEJÉN

Erzsébet királyné útja 1/A

A bérvilla tulajdonos-építtetője Goór Lajosné Wabitsch Lujza, a korban mindenki által ismert mulatótulajdonos. Ezen a helyen állt 1907-től híres, Jardin de Paris névre hallgató szórakozóhelye. A kellemes kerthelyiség hatalmas fáin szívesen időztek a vastag pénztárcával rendelkező vendégek. Napi átlagban 100, hétvégenként 300 üveg pezsgő fogyott, noha ez akkortájt sem számított olcsó mulatságnak. Árai és előkelő környezete miatt főleg a nagypolgárság látogatta. Feljegyezték,

Erzsébet királyné útja 1/A – A Jardin de Paris helyén álló bérház

hogy a tulajdonosnő nagy gonddal ügyelt a színvonalra: mulatójában csak pezsgőt és bort engedett felszolgálni, sört nem. Egy alkalommal, mikor Lantos Adolf üzletvezető egy könyörgő vendégnek a szomszéd kocsmából szerzett egy üveg sört, azonnal elbocsátotta. A kerthelyiség este 8-kor nyitott, a kabaré 9-kor kezdődött, utóbbi művészeti igazgatója egy ideig Heltai Jenő volt.

1916-tól Berlini kert néven működött. Wabitsch Lujza 1928–1929-ben a kor jó nevű építészevel, Vágó Lászlóval a telekre tervezetett egy bérházat és egy, az előzőnél még színvonalasabb mulatót. Különlegessége az volt, hogy a pódiummal szemközti üvegfal mozgatható volt, így annak széthúzásával a belső teret egybe lehetett nyitni a kerthelyiséggel. Az új Jardin de Paris-t 1935-ig működtette, majd bérbe adta Mihók Istvánnak, aki teljesen átépíttette. Az 1936-ban készült *Forog az idegen* című film néhány jelenetét itt vették fel. A mulatóépületet 1941-ben lebontották.

WABITSCH LUJZA a 20. század elején az éjszakai élet közismert személyisége, egyesek szerint koronázatlan királynője, és talán egyik legemlékezetesebb alakja volt. 1873-ban született Klieningben (Ausztria), 1894-ben érkezett Magyarországra. A csinos ifjú hölgy virágáruslányként tevékenykedett, s hamarosan meghódította a pesti férfiszíveket. Korabeli pletykák szerint az ifjú József főherceg személyében arisztokrata pártfogója is akadt. Talán a magas protektornak is köszönhető első pesti üzleti vállalkozása, az Ős-Budavára területén megnyitott pezsgős pavilon. A vállalkozás jó üzletnek bizonyult, Wabitsch meggazdagodott, a pesti népnyelv pedig ráaggatta a Pezsgős Lujza nevet. A századfordulón megnyitotta a városligeti Moulin Rouge-t, majd a Király utcában a botányairól hírhedt Tátra mulatóba társult be Grüner Jakab mellé. Az éjszakai lebujszúrta a hatóságok szemét, így a bezáratás előtt Wabitsch gyorsan váltott, és 1907-ben megalapította a Jardin de Paris-t a Városliget szélén. Ezt már az igazán előkelő közönség látogatta. Amihez Wabitsch Lujza nyúlt, arannyá vált, így hamarosan felépíttette a Nagymező utca 22–24. szám alatt a városligeti Jardin téli változatát, a Jardin d’Hivert (Télikert). A mulatókból dőlt a pénz, így sikerült jelentős tőkét felhalmoznia. A háború után mindenét államosították, őt magát 1950-ben kitelepítették. 1953-ban tért vissza régi lakásába a Nagymező utcába mint bérlő. 1957 elején elhagyta az országot és szülőfalujában telepedett le, ahol 1964-ben bekövetkezett haláláig élt.

Erzsébet királyné útja 2.

A Hermina út és az Erzsébet királyné útja sarkán álló, 1940-es évek elején épült társasház helyén működött a 19. század végétől a híres Hungária-kert vendéglő. A telek a Lechner család tulajdonában volt. A Hungária-kert elsősorban a munkások, iparosok, fuvarosok törzshelye volt, hatalmas kerthelyisége egészen a Hungária körútig húzódott. A 20. század elején számos szociáldemokrata gyűlésnek adott helyet. 1904-ben, a fuvaros sztrájk idején az árnyas kerthelyiségében 3000 fuvarozó hallgatta a szónokokat. Fedett tekepályájának és Berger bácsi házias konyhájának köszönhetőe rendkívüli népszerűségét.

A Hungária-kert a 20. század első évtizedében hírhedt sztrájkteremtő volt

Erzsébet királyné útja 3.

Az eredetileg izraelita szegényháznak készült Sínylők menházát 1891-ben építette az izraelita szent egyet, a pesti Chevra Kadisha Kann Ármin, az 1889-ben elhunyt nagykereskedő és filantróp által örökül hagyott pénzalap felhasználásával. A tervezésre Freund Vilmos, a kórházépületek specialistája kapott megbízást.

Az Erzsébet királyné útja 3. építészze, Freund Vilmos több Andrassy úti palotát is tervezett

A monumentális, nyerstégla borítású ház bejárata felett zsoltárvers volt olvasható: „El ne vess, ó, aggságom korában, hogy fogytában erőm, ó el ne hagyj.” Eredetileg hatvan idős ember részére épült. 23 szoba, imaház, könyvtár, ülésterem, olvasó- és társalgóterem alkotta a belső tereket. 1902-ben szárnyépületekkel, 1925-ben emeletráépítéssel bővítették. Az 1950-es évek elején egy ideig a honvédség kezelésébe került, laktanya volt. Ma az Uzsoki Kórház krónikus belosztálya működik a falai között.

Erzsébet királyné útja 5.

A telken álló Trófea Grill étterem helyén működött valaha Zugló leghírhedtebb sörkertje, az 1887-ben megnyitott Trieszti nő. A hatalmas kertben rendszeresen szerveztek táncvigmakokat, egyleti estélyeket, dalárda hangversenyeket. Egy időben

Erzsébet királyné útja 5. – A Trófea étterem helyén már 1887-ben vendéglátóhely működött

Árkádia néven fellépő női zenekara is volt. 1894-ben a tulajdonos, Lieber Szaló téli helyiséggel bővítette. A századfordulón a főváros leghírhedtebb sztrájkanyája volt, rendszeresen itt tartották gyűléseiket az építőipari munkások. Az 1920-as években polgári vendéglővé szelídült. Az államosítás után Vadászkert étteremként működött, külön borozóval. Az 1980-as években a megmosolyogtató nevű Dejópopó éjszakai bár ütötte fel tanyáját falai között, majd Trófea étteremként éledt újjá.

Erzsébet királyné útja 8.

1896-ban itt rendezték meg az Ezredéves Országos Kiállítás állatvásárait. A kiállítás zárása után az Úrkocsisok Szövetkezete bejelentette igényét a terület használatára, ahol ügetőversenyeket és lóvásárokat rendeztek. 1901-ben a pálya üzemeltetését átvette a Magyar Tattersall egyesület, tribünöket, díszes büfét, 100 lovas istállót építettek. Az ellipszis alakú pálya 1 km hosszú volt, 20 pénztár, és a ceglédi vasútvonallal párhuzamosan elhelyezett tribünökön 1500 férőhely várta a látogatókat. Ma a Millenniumi Földalatti Vasút remize.

Az ügetőpálya nagy tribünje 1915-ben, egy harcászati bemutató alkalmával

Eredetileg az ügetőpályát ideiglenesnek szánták, fenntartását mindössze 4 évre tervezték. A világháborús években katonai bemutatókat, kerékpár-, majd az 1920-as évektől motorversenyeket is rendeztek.

Az utolsó ügető versenynap 1933. augusztus 18-án volt. Ezután a KISOK sportpályái költöztek a területre, télen locsolt jégpálya várta a zuglóiakat, nyáron teniszezni lehetett a területen. 1944-ben, a nyilas hatalomátvétel után a sportpálya területét gyűjtőtáborként használták, itt zsúfolták össze a környéken elfogott zsidó lakosokat. 1945 után a BVSC kezelésébe került.

Erzsébet királyné útja 11.

A háromemeletes bérházban élt Kemény Gábor pedagógus két lányával, Kemény Judit képzőművésszel és Kemény Katalin művészettörténésszel. Utóbbit vette feleségül Hamvas Béla filozófus, esztéta, író, aki haláláig, 1968-ig lakott a házban.

Erzsébet királyné útja 12.

Ráth Károly főpolgármester egykori nyaralója. 1890 és 1917 között Kuncz Ferenc tulajdona, 1917-ben vásárolta meg az ingatlant 162 000 koronáért Tolnai Simon, a korban rendkívül népszerű *Tolnai Világlapja* tulajdonos-kiadója.

A ház 1886-ban szomorú esemény színhelye volt: innen temették a korán áraságra jutott, mindössze 21 évesen súlyos betegségben elhunyt Széll Piroskát, Arany János leányunokáját. A villát ebben az időben Arany László, a költő fia bérelte, ő vette magához Piroskát abban a reményben, hogy megrendült egészségi állapotára jó hatással lesz a városszéli tiszta levegő. A temetés napján tömegek özönlöttek el az Erzsébet királyné útját, annyian akartak búcsút venni a nemzet költőjének unokájától.

Erzsébet királyné útja 15–17.

A két villaépületben működött Frim Jakab gyógypedagógiai intézete a századforduló táján. Dr. Frim Jakab és neje, Goldreich Anna 1897-ben vásárolták meg a 15. szám alatt álló nyaralóvillát és a hozzá tartozó árnyas kertet Gutwillig József építőmestertől.

Frim Jakab 1897-ben költöztette gyógypedagógiai intézetét az Erzsébet királyné útjára

Frim Jakab 1852-ben született Körmenten, édesapja egyszerű tímármester volt. Tanítóként helyezkedett el, de pályája kezdete óta izgatta az értelmi fogyatékosok nevelésének, fejlesztésének ügye. 1875. november 1-jén Rákospalotán egyesületi támogatásból megnyitotta Magyarország első értelmi fogyatékosokat nevelő intézetét. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter személyében eltökélt támogatóra talált, így két év múlva az intézet véglegesnek hitt budai otthonába, az Alkotás utcába költözhetett. 1897-ben azonban a működtetést átvette az állam, Frim pedig a megkezdett munkát tovább folytatta immár magánintézeti formában az Erzsébet királyné útja 15–17. szám alatt. A villák homlokzatára az akkoriban minden dehonosztáló jelentéstől mentes Hülyék Intézete felirat került.

Frim 1907-ben belügyminiszteri engedéllyel szülővárosa iránti tiszteletből felvette a Körmendi előnevet. Tevékenységéért a párizsi világkiállítás díjával jutalmazták. 1919-ben hunyt el. A villákat örökösei az 1920-as években eladták a Szociális Testvérek Társaságának, ebben az időben itt volt vezetőjük, Schlachta Margit bejelentett lakcíme.

Erzsébet királyné útja 23.

A telken álló „nyári lak” megnevezésű villa 1872-ben épült Pán József tervei alapján, Auspitz Róbert részére. A ház főbejárati lépcsőjét és tornácát eredetileg díszes, faragott korlát övezte. A két világháború között itt lakott Ruttkai Antal, a Rákóczi úti Magyar Divatcsarnok tulajdonosa.

Erzsébet királyné útja 23. –
A nyaralóház 1936-tól
a Rákóczi úti Magyar
Divatcsarnok tulajdonosának,
Ruttkai Antalnak a
tulajdonában volt

Erzsébet királyné útja 25.

Erzsébet királyné útja 25. – A nyaralóvilla tulajdonosáról, Laky Adolfról
1910-ben utcát neveztek el Zuglóban

Laky Adolf nyaralóvillájának épülete 1880 körül készült el, tervezője a sokat foglalkoztatott sikeres építőmester, Pucher József volt.

Laky Adolf aranyműves, ötvös 1829-ben született Pesten, mesterségét az édesapjától tanulta. Harcolt az 1848-as szabadságharcban, az 1850-es években az elegáns belvárosi Szervita téren nyitott saját üzletet. 1867-ben a koronázásra kijavította a magyar királyi koronát. Vagyonából hatalmas összegeket áldozott jótékony célra, például a Budapesti Önkéntes Mentőegyletnek, a Kálvin téri református templom felújítására, de ő finanszírozta a fasori Református templom felépítését is. 1910-ben hunyt el Pesten.

Erzsébet királyné útja 27/A

Erzsébet királyné útja 27/A – Zugló ceglédi vasútvonalon kívüli legrégebbi épülete

A városi legelő 1846-ban felparcellázott területén Hohldampf Mihály pesti molnár számára Hild Károly tervezett nyaralót, amelyet 1848-ban engedélyeztek, de a szabadságharc miatt felépítésére csak 1850-ben került sor. A házat 1888-ban Grauer Miksa likörgyáros vette meg.

A lebontott épületrész az Erzsébet királyné útja és a Laky Adolf utca sarkán elhelyezkedő telek közepén, a Laky Adolf utcával párhuzamosan, szabadon álló, földszintes, nyeregtetős épület volt. Ma már csak a fő tömeg pincéje és az alappincézetlen rizalit áll. Az épület Herminamező ceglédi vasúton kívüli területének legrégebbi épülete volt.

Kis kitérő: az Uzsoki utca és a Róna utca 224.

Az Erzsébet királyné útjáról forduljunk le jobbra, a hangulatos Uzsoki utcába. Az utca 1872 és 1925 között Jókai nevét viselte. A névadáskor a jeles író még javában életben volt, népszerűsége töretlen. 1925-ben, a Jókai születésének 100. évfordulóját ünneplő főváros úgy döntött, hogy a terézvárosi Gyár utcát nevezi el az íróról, a Herminamezőn fekvő utcát pedig – a kettős közterület elnevezések elkerülése miatt – a kárpátaljai Uzsoki-hágóról Uzsoki utcára kereszteli át.

A városi legendárium sokáig úgy tartotta, Jókainak itt volt nyaralóvillája, ezt azonban a tények – a telekkönyvi kivonatok – nem támasztják alá. Az már sokkal valószínűbb, hogy sűrűn megfordult a környéken, ugyanis kiadójának, a híres-nevezetes Heckenast Gusztávnak tényleg volt itt nyaralója.

A kórház régi épülete eredetileg a Pesti Izraelita Nőegylet leányárvaháza és hatosztályos népiskolája volt.

Az Uzsoki Kórház épülete eredetileg izraelita leányárvaház volt

1901-ben épült báró Hirsch Mór özvegye, Hirsch Klára háromszázezer koronás adományából. Egy időben Klára Árvaháznak is nevezték. A tervet a zsidó nagypolgárság körében népszerű Kármán és Ullmann építésziroda készítette, az épület 150 leánygyermek befogadására volt alkalmas.

Az 1920-as évek derekán az Országos Munkásbiztosító Pénztár megvette az épületet a Nőegylettől, majd átalakítás után itt rendezte be 1927-ben központi kórházát. A kórház kapacitása akkoriban meghaladta a négyszáz ágyat, s egyike volt a főváros legjobban felszerelt kórházainak.

Sétánk végén elérjük a Róna utca kereszteződését, itt forduljunk balra, és sétáljunk el a 224. számú házhoz. 1961. augusztus 6-án 16 óra körül a Malév sétarepülő járata Zuglóban balesetet szenvedett, és a Róna utca (akkor Lumumba utca) 224-es ház udvar felőli részére zuhant.

Átszakította a tetőt, és a második emeletet, majd az első emeleti födémbe fűrődva állt meg. A kettétört géptörzs hátsó fele lecsúszott a házfal mellé, és a ház udvarán tartózkodó három fiatal fiút halálra zúzta. A romok alatt találtak még egy sérült asszonyt, és egy könnyen sérült csecsemőt. Ők túlélték a balesetet.

A Róna utca 224. napjainkban

A repülőn utazó 23 utas (köztük 6 gyerek), 4 fő személyzet szörnyethalt. A gép egy csak belföldi forgalomban közlekedő, amerikai gyártmányú repülőgép volt, amelyet 1951-ben a pápai repülőtéren tiltott berepülés és kémkedés vádjával foglaltak le az Egyesült Államoktól. 1956 után utasszállítóvá átalakítva átadták a Malévnak.

A vizsgálat feltárta, hogy az egyébként gyakorlott első- és másodpilóta súlyos szabálytalanságokat követett el a repülés során. Veszélyes manővereket végeztek a levegőben, amitől a gép a hátára dőlt, irányíthatatlanná vált, az utasok kizuhantak az ülésekből, mert nem voltak bekötve. Az utasok közül néhányan nem szerepeltek az utaslistán, a 21 ülőhelyre 23 személyt vettek fel, néhányan nem az utastérben, hanem a pilótafülkében tartózkodtak a zuhanáskor. A balesetről a kor vezető napilapja, a *Népszabadság* egy 12 soros hírben számolt be, és csak 20 áldozatot említettek. A sétarepüléseket ezután jó néhány évre betiltották Budapest felett. ■

SÉTA A KASSAI TÉREN

Zuglónak a Rákosrendező pályaudvar és az Ungvár utca közötti része jó ideig beépítetlen volt, zömében mezőgazdasági termelést folytató bolgárok földjei húzódtak a környéken. A 20. század elejétől egészen a második világháborúig tartotta magát az a terv, hogy erre hosszabbítják majd meg az Andrássy utat, egészen

A Kassai tér 1969-ben

Rákospalota határáig. Az út két oldalán ugyanolyan villanegyedet képzeltek el, mint amilyen Istvánmező karakterét a mai napig meghatározza. Akkor még gondolni sem mertek arra, hogy itt lesz majd az M3 autópálya kivezető szakasza, és 1983-ra megépül az a felüljárórendszer is, amely a Zuglóra zúduló gépkocsiforgalmat lesz hivatva levezetni a Hungária körút felé.

A tér nevét 1930-ban kapta, sok környéki utcához hasonlóan. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa azt az elvet követte a névadásnál, hogy a trianoni döntés értelmében a határokon kívül rekedt települések neveit a fővárosban közterületek őrizték meg.

A háború után a lakásínség enyhítését zászlójára tűző szocialista hatalom már nem a reprezentatív főút továbbépítésében gondolkodott. Egyre másra készültek a lakótelepek, ezen a területen a Kacsóh Pongrác útinak nevezett telep 1963–1968 között épült meg. A házak többsége 4 emeletes, de van 8 emeletes változat és magasház is a telepen. 1765 lakást alakítottak ki, a lakások 61 százaléka két-, 12 százaléka három-, 27 százaléka egyszobás. A lakótelep központja a Kassai tér, ezt járjuk most körbe.

Kassai téri magasház

A Kassai téri magasház látképe már messziről szembeötlik a sétálónak. Toronyházak – mint a városkép meghatározó elemei – építése Budapesten már az 1930-as években felmerült, akkor azonban csak a Fiumei úti OTI székház 73 méter magas tornya készült el, de az építőanyagként használt bauxitbeton kedvezőtlen tulajdonságai miatt 1969-ben ezt is vissza kellett bontani. Az 1950-es években a nehéz gazdasági helyzet miatt magasházépítések szóba sem kerültek, ez a téma majd 1960 körül került ismét napirendre. Akkoriban elvárás volt, hogy a lakótelepeken különösen hangsúlyos, a telep karakterét meghatározó házak is

A Kassai téri magasház 1972 körül

épüljenek. A 17 emeletes, 60 méter magas toronyház 1966–1967 között épült fel Tarján László tervei alapján.

Herminamezei Szent Lélek templom

Az Andrásy út külső meghosszabbításának soha meg nem valósult terve magyarázza a Herminamezei Szent Lélek templom helykijelölését az építéskor még meglehetősen kietlen vidéken. Ott ahol az Andrásy út tervezett nyomvonala találkozott volna a Nagy Lajos király útjával, kis teresedés jött létre. Ide szánták a herminamezei hívek új templomát. A Szentlélek plébánia jogelődje az 1856. szeptember 8-án felszentelt Hermina-kápolna volt. 1932-ben Serédi Jusztinián esztergomi érsek kijelölte a plébánia új határait, de az istentiszteletet változatlanul a Hermina-kápolnában tartották 1937-ig.

Az erzsébetvárosi hívek növekvő száma miatt a kápolna befogadóképessége csakhamar elégtelenné vált. 1932 szeptemberében rakták le a Kassai téren építendő új templom alapkövét, az építkezés 1936 szeptemberében indult. A zuglói illetőségű Petrovác Gyula építésszámológus tervei szerint épült neoromán, háromhajós, kereszthajóval ellátott templom a szintén zuglói Wihart Ferenc cégének kivitelezésében 1937-re készült el, csakúgy mint a templommal szemközti plébániaépület. A templom 66 méter hosszú, alapterülete 1300 négyzetméter. Az elkészült templomot Serédi Jusztinián hercegprímás szentelte fel 1937. november 14-én.

A Szentlélek templom első harangjait Szent István, Szent Imre és Szent László tiszteletére szentelték. Az előcsarnokban látható tölgyfa missziós keresztet 1935 márciusában körmenettel vitték az építendő templom telkére, és a leendő torony helyén állították fel.

A második világháború súlyos károkat okozott az épületben, teljes egészében csak az 1970-es évekre sikerült ezeket elhárítani. A templom gótikus, 19 méter magas toronysisakja nem is került vissza a helyére, a főoltár 1949-ben készült el. A szentély festése Kontuly Béla munkája, a színes üveglakokat, szám szerint 86 darabot Róth Miksa tanítványa, a zuglói Zsellér Imre készítette. A felszentelés 50. évfordulójára, 1987. november 22-re, a hívek adományaiból elkészült végre a templom hárommanuális, 48 regiszteres orgonája is.

Kassák Klub

Zugló első, kerületi fenntartású közművelődési intézményét 1968-ban építették fel társadalmi munkában a Kacsóh Pongrác úti lakótelepen, az Uzsoki utca 57. szám alatt. Neve valójában Kassák Lajos Művelődési Ház volt, de Kassák Klubként lett ismert a fővárosban, sőt országosan is. A kezdetekkor az épületben működött az MSZMP három körzeti alapszervezete, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiókkönyvtára és maga a klub. Ekkor 398 négyzetméter alapterület állt a látogatók rendelkezésére. A lakótelepnek korábban nem volt közösségi tere, ezt a hiányt kívánták pótolni a Kassák Klub megépítésével.

A Kassák Klub megnyitása után itt kapott helyet a Zuglói Diákklub, amelynek egyik első vezetője az ismert közösségfejlesztő, Péterfi Ferenc volt. A hely rövid időn belül a középiskolások központjává, a kibontakozó ifjúsági klubmozgalom egyik legjelentősebb helyszínévé vált. Teret adtak az alternatív zenei próbálkozásoknak, sőt egy ideig a klubnak saját zenekara is működött Nevada néven. Voltak színházi és irodalmi estek, többek között Nagy László költő utolsó nyilvános fellépése is a Kassák Klubhoz kötődik. Rendeztek filmklubot, folyóiratestet, kiselőadásokat, táncos alkalmakat, beszélgetőkört. Ezek a programok egyre több fiatalt vonzottak, a helyi lakótelepi ifjúságból jelentős számban jártak le a Kassákba.

Sebőék a Kassákban

A klubéletnek nagy lendületet adott Nógrádi Gábor vezetővé való kinevezése. Az ő kérésére jött a Sebő-együttes a Kassákba, ahol rövid idő leforgása alatt a hazai táncházmozgalom ikonikus színterét hozták létre.

Az első, mindenki számára nyitott táncházat – Sebő Ferenc és együttese vezetésével – 1973. november 13-án tartották a Kassákban. A később Sebő-klubként elhíresült rendezvénysorozat messze túlmutatott egy egyszerű táncházas összejövetelen. A szervezők arra törekedtek, hogy a népművészet és magyar költők verseire született népzenei ihletésű dalok együttes kultuszát teremtsék meg. A Sebő-klub az autentikus népzene mellett táncházzal, tánctanítással várta a fiatalokat, kezdetben kéthetente 18–22 óráig. Sebőék rendszeresen hívtak vendégeket is, estjeiken visszatérő fellépő volt a költőházaspár Nagy László és Szécsi Margit, Szomjas György filmrendező, Korniss Péter fotográfus. A Sebő-együttes 1987 őszétől már nem vállalt fellépéseket, helyette Székely Levente zenekara tartott foglalkozást a Kassák Klubban gyermekjátsszóval egybekötve.

Az 1980-as évektől a Kassák az alternatív, új hullámos és punk zenei irányzatok fővárosi fellegvára is volt. Szemző Tibor és a 180-as Csoport mellett fellépett a klubban pályája elején a KFT, a Kontroll Csoport, a Balaton és a Neurotic zenekar. 1981 márciusában itt búcsúzott közönségétől az URH, mely működésének rövid ideje alatt a kibontakozó újhullám törzshelyévé tette a Kassákat. A Filmgyár közelségének köszönhetően már korábban is működött itt egy Filminformációs központ Dárday István rendező vezetésével, valamint 1979-től megkezdődött egy videoklub előkészítése is. A filmes programok kapcsán azonban Dárday mellett meg kell említenünk Tarr Bélát és Vitézy Lászlót is, akik ugyancsak hosszú éveken keresztül aktív szerepet játszottak a Kassák Klub életében.

Az intézmény fénykora a közeli Petőfi Csarnok megnyitásáig, 1985-ig tartott. Az új szabadidőközpont hamar elhódította az alternatív irányzatok kedvelőit. Az ikonikus klub 1990-ben szűnt meg. 1991-ben az épületre magastetőt húztak fel, és a tetőteret beépítették. Ma a kerületi közművelődési intézmény, a Cserepesház egyik fióktelepe, a Zuglói Ifjúsági Centrum és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiókkönyvtára működik az átalakított épületben. ■

ISTVÁNMEZŐ – VILLANEGYED ÉS SPORTVÁROS

Amikor a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1870-ben átvette a fővárosi fejlesztések ügyét, egyik első tervezete a már akkor is közkedvelt és tömegek által látogatott Városliget bővítése, és a mai Puskás Stadion helyén álló városi homokbánya felszámolása volt. A terület kiterjesztésének azonban a befolyásos földbirtokos Cséry Lajos telkei állták útját. A Cséry-birtokok a mai Ajtósi Dürer sor, Hermina út, Thököly út, Dózsa György út által határolt területen voltak, a tulajdonos itt mintatehenészetet működtetett, amelyet 1865-ben Ferenc József is meglátogatott.

Róna utca 197. – a Zuglói Református
Egyházközség temploma

Az új Városligetbe több ezer fás szárú növényt, kanyargós sétautakat és egy nagy tavat terveztek szigettel. A beruházás költségeire azonban Budapest büdzséjében nem volt fedezet, ezért egy minden szereplőnek előnyös konstrukciót dolgoztak ki a városatyák. Cséry Lajos átengedte birtokait a fővárosnak, cserébe a környéken több értékes telket kapott.

A volt Cséry-birtokot felparcellázták, és magánszemélyeknek, elsősorban a felső polgárság legtehetősebb tagjainak értékesítették. Ezzel két legyet ütöttek egy csapásra: a telkek eladásából befolyt bevétel az új park kialakítására fordíthatták, azonkívül számítottak rá, hogy a vásárlók majd saját költségükön parkosítják a telkeiket, ezzel mintegy kellemes, zöld keretet adnak az új Ligetnek. Az építési szabályzatot úgy

változtatták meg, hogy 600 négyszögölnél kisebb telkeket nem lehetett kialakítani, és rajtuk kizárólag egyemeletes, széles előkerttel rendelkező nyaralóvillákat lehetett építeni. A szigorú szabályozással megakadályozták, hogy a terület az ingatlanpekulánsok célkeresztjébe kerüljön. A terv bevált, Istvánmező Városliget felőli oldalán kialakult a főváros egyik legelegánsabb villanegyede, nagypolgári nyaralókkal, gyönyörű kertekkel.

Most már csak a két Városliget – a régi és az új – összekötését kellett megoldani: így született meg a tervezőasztalon az elegáns Corsó út nyomvonala, melyet 1881-ben neveztek el Stefánia belga hercegnőről, Rudolf trónörökös hitveséről. A tervezők arra is figyeltek, hogy az új út hármasként funkcionáljon – séta, lovaglás, kocsikázás – zavartalanul megfelelően, ezért megfelelő szélességű járdával, lovaglóúttal és kocsiuúttal számoltak.

A főváros már megkezdte a homokbánya telkének fásítását, amikor 1876-ban bejelentkezett a Pesti Lovaregylet, amelynek tagjai között számos Batthyányt, Andrássyt, Szapáryt találunk. Ők egy nemzetközi versenyek, derbyk lebonyolítására is alkalmas lóversenypályának kerestek helyet. A főváros által először felajánlott

Zászlószentelés a Millenáris pályán 1915-ben

lőportárdűlői (ma Angyalföld), valaha a hadsereg által használt telek árát azonban sokallották, és szemet vetettek a tervezett új Városliget területére. Mivel ott a parkosítás lassan haladt, és nagy anyagi terhet rótt a fővárosra, a városatyáknak kapóra jött a befolyásos szervezet lobbizása. A tárgyalások végeztével lemondtak az új Liget kialakításáról, a területet pedig 45 évre bérbe adták a lóversenyeket szervező egyesület számára.

Végül a pálya rövidebb ideig, 1918-ig működött, léte azonban nemcsak a Stefánia út, hanem a környék későbbi használatát is meghatározta. Az első sportpálya a környéken – a Millenáris – 1896-ban, a millenniumi ünnepekre készült el.

Eredetileg az ünnepségsorozatot kísérő sport- és tornabemutatók helyszínéül szánták, a millenniumi év után azonban tovább működött, és az épp akkoriban népszerűvé váló labdarúgás otthona lett, ezért is szokták a magyar csapatsport bölcsőjének nevezni. Itt vívták az első nyilvános focirangadót 1897. október 31-én a Budapesti Torna Club és a Vienna Football Club csapatai.

A sporttelepet – mivel időközben a megerősödő fociklubok saját pályához jutottak – 1928-ban Hajós Alfréd és Mattyók Aladár tervei alapján átalakították egy

Birkózóverseny résztvevői a városligeti Cirkuszban, 1906

415 méter hosszú, a kanyarokban 36 fokban döntött kerékpárpályává, valamint egy úszómedencét is építettek a területre, amit nyaranta a környékbeliek strandként használhattak. 1929-től számos hazai és nemzetközi kerékpárversenyt rendeztek a – népszerű nevén – Millin, többek között világbajnokságot is.

A magyar sportélet az 1920-as években, többek között a trianoni döntés után bevezetett, sportra alapozott hazafias nevelés okán rendkívüli fejlődésnek indult. Ezért is volt fájó hiány egy fedett sportcsarnok a fővárosban. Ekkoriban a birkózóversenyeket a városligeti cirkuszban, a nagyon népszerű ökölvívó viadalokat a Városi Színházban rendezték az őszi–téli időnyben, amikor a szabadtéri sportversenyek ki voltak téve az időjárás szeszélyének. Még az is előfordult, hogy az asztalitenisz szövetség az országos bajnokságot egy cukrászda kibérelt helyiségeiben rendezte meg.

Mivel az ország a vesztes háború szörnyű anyagi terheit viselte, egy ideig önálló építkezés nem jöhetett szóba, így mindenféle – sokszor meghökkentő – ötlettel álltak elő a sportcsarnok hívei. Volt, aki az állatkerti nagyszikla belsejét alakította volna át sportversenyek rendezésére.

Az 1920-as években Klebersberg Kunó kultuszminisztersége idején a főváros és a minisztérium képviselőiből felállítottak egy helykijelölő bizottságot, amelynek feladata az volt, hogy találja meg a sportcsarnok felépítésére a legalkalmasabb fővárosi telket. A bizottság a mai Szent István park területét ajánlotta a főváros figyelmébe, végül azonban – többek között Klebersberg halála miatt – ebből az elgondolásból sem lett semmi. Az új fedett nemzeti sportcsarnok ügye kátyúba került, és úgy tűnt, jó időre el is akadt. 1934-ben Szendy Károly polgármester, a kínos helyzetet mentendő, felajánlotta a Batthyány téri vásárcsarnokot, ezt az ötletet azonban a minisztérium elvetette. Új lendületet a sportcsarnok ügye az 1930-as évek végén kapott. Ekkor döntés született arról, hogy az állam megfinanszíroz egy új nemzeti sportkomplexumot, amely magában foglalt volna egy 8000 fő befogadására alkalmas fedett csarnokot, egy fűtött folyosóval hozzákapcsolt 1500 fős kiscsarnokot, valamint egy edzőcsarnokot. A tervpályázati kiírásra rekordszámú, 33 pályamű érkezett, amelyek közül az első díjat egy építészcsoporthoz nyerte, amelynek tagja volt Gerlóczy Gedeon és a Bosnyák téri templomot tervező Rimánóczy Gyula is.

Az építkezést a kiscsarnokkal kezdték, ennek a megnyitóját, a névadó Horthy Miklós nevenapján, 1941. december 6-án tartották. (A csarnok 2010-ben, születésének 100. évfordulóján vette fel a hétszeres olimpiai bajnok vívó, Gerevich Aladár nevét.) Az épület különleges díszje a főbejárat fölötti relief, amely Kocsis

András szobrászművész alkotása. A sport születését és fejlődési fázisait bemutató műalkotás az art deco stílusnak megfelelően az embereket egyiptomi pózban jeleníti meg, azaz a testet szemből, a fejet oldalirányból ábrázolja.

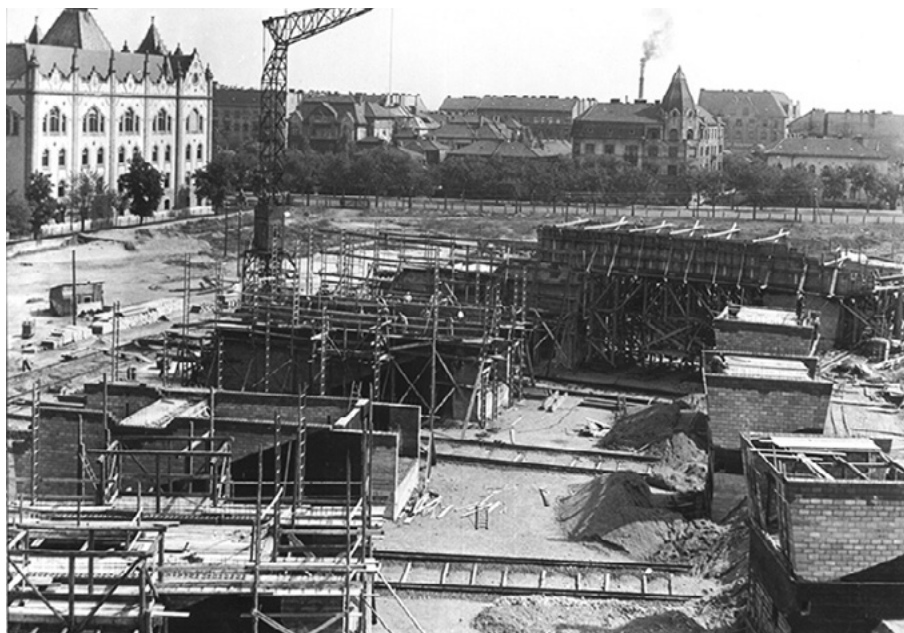
Az új Sportcsarnokot szerették a fővárosiak, sőt az is kiderült, hogy az akkori-ban rendkívül népszerű boxmeccsekhez máris kicsinek bizonyult. Még belekezdtek az edzőcsarnok kivitelezésébe is, azonban a háborús helyzet súlyosbodásával a tervezett nagy fedett Sportcsarnok megépítése mintegy 30 évre lekerült a napirendről.

Helyette az 1945 után berendezkedő kommunista hatalom a gigantikus stadionépítést erőltette. A Stefánia út az első világháború után fokozatosan elvesztette régi fényét, az 1930-as években a felső társadalmi osztályok lakhelyül inkább a budai hegyvidéket választották. Ehhez nem kis mértékben járult hozzá, hogy eltűntek az utcákról a fiákerek, valamint, hogy az elhagyatott régi lóversenypálya területén spontán nyomornegyed, ahogy akkoriban hívták, szükségtelep épült fel, barakklakásokkal. A Gazdasági Főtanács 1948-ban döntött a Népstadion megépítéséről. Az első kapavágást 1948. július 13-án Tildy Zoltán köztársasági elnök tette meg. A stadion terveit – amelyet az évek során többször átdolgoztak – az Állami Építéstudományi Intézet munkatársai ifj. Dávid Károly, Juhász Jenő és Kiss Ferenc készítették.

A 70 000 nézőt befogadó létesítmény még nem volt teljesen kész, amikor 1953. augusztus 20-án átadták. A lelátó felső karéja csonkán maradt, nem volt világítása, és a környék tereprendezése is váratott még magára. Az évek során többször tervezték a stadion bővítését, de erre végül nem került sor. Lebontották, helyén nyílt meg 2019-ben a Puskás Aréna.

A fedett sportcsarnok ügye végül az 1970-es években került újra napirendre, ekkor született minisztertanácsi döntés a Budapest Sportcsarnok megépítéséről. A tervező szovjet mintákat tanulmányozott, többek között a minszki Sportpalotát, az előkép a 10 ezres befogadóképességű leningrádi Jubileumi Sportpalota lett.

A BS-t 12 000 főre tervezték, az építész Kiss István maga is sportoló, sikeres távolugró volt. Az 1982-re elkészült létesítmény különlegessége a 127 méter fesztávú kábeltetős szerkezet volt, amelynek megépítése igazi mérnöki bravúrnak számított. Ami a kuriózum volt, az lett a végzete is az épületnek. 1999-ben egy karácsonyi vásáron, a zárás után égve felejtett gyertya gyorsan terjedő tüzet okozott. A feszített acélkábelek ugyan bírták volna a hőt, rögzítésük azonban ólomból volt, ami a hő hatására elengedett. Az oltás életveszélyessé vált, gyors egymásutánban hatalmas mennyezetdarabok zuhantak a küzdőtérre. Végül a BS teljes tetőszerkezete néhány óra alatt leégett. ■

A Népstadion építése

A Budapest Sportcsarnok

SÉTA A THÖKÖLY ÚTON

A mai Thököly út – igaz korabeli nevén, Csömöri útként – a 19. század közepén már sűrűn felbukkan a pesti sajtóban. 1847-ben egy, az utak karbantartásával kapcsolatos közbeszerzési kiírás rendelkezik a Csömöri úttól a váci vasútvonalig terjedő sávban a gödrök betemetéséről. 1851-ben egy kertészeti társaság arról értesíti tagjait, hogy a Csömöri út és a Városliget között 10 hold homokos földet vásárolt. 1854-ben pedig Pest város tanácsa határoz arról, hogy a Csömöri út mellett haszonbérbe ad városi tulajdonú földeket.

Az út ekkoriban még nem mutatott túl változatos képet építészetileg. A Városliget felé eső oldalon Cséry Lajos hatalmas birtoka húzódott, amelyen mintatehénészetet tartott fenn. A Kerepesi út felőli oldalon a városi homokbánya csúfította a környéket, egyébként a haszonbérbe adott földeken kertészek dolgoztak, a kisebb parcellákon építőanyag-raktárak és fuvarosok istállóí álltak. Ezekből a szociológiai viszonyokból már következtethetünk a két csapásra, ami tizedeli a lakosságot és az épületállományt. A raktárakban gyakorta pusztított tűzvész, gyakoriak voltak a járványos betegségek: a tifusz és a kolera is rendre szedte áldozatait.

A Thököly út 1880 körül épült házainak egy jellegzetes példája a bontás előtt, az 1960-as években

A Thököly út és környéke kiépülésének két épületcsoport megszületése adott löketet az 1870-es évek elején. Az egyik, a ma Erzsébetvároshoz tartozó Százház névre hallgató telep létrejött, a másik a Keleti pályaudvar 1872-es helyszínelőlése.

A Százház egy Amerikából hazatért magánbefektető üzlete volt. Azt tervezte, a városi homokbánya melletti telken száz egyforma, egyemeletes, munkáscsaládok igényeit kielégítő bérházat épít. Az elkészült lakások iránt hatalmas volt a kereslet, a beköltöző családok azonban azzal szembesültek, hogy a környék infrastruktúrája hogy kívánni valót maga után – ostromolni kezdték hát az előljárást rendes csatornahálózatért, közvilágításért, tömegközlekedésért, iskoláért. Az igényekre legkorábban a Közúti Vaspálya Társaság reflektált, 1880-ban megindult a lóvasúti közlekedés a mai Thököly úton, és ezzel egy időben makadámurkolatot kapott az útpálya egy része. Eközben az út másik végén, a Róna utcánál megnyílt a polgári lövöldő új épülete, így ez lett a lóvasút kültelki végállomása.

A 19. század utolsó harmadában Károlyi Sándor gróf, újpesti földbirtokos új közlekedési formát honosított meg Pest-Budán. Valószínűleg a szabadságharc utáni franciaországi emigrációban töltött évei alatt találkozott a LÓVAS-ÚT-tal, és úgy tervezte, hogy birtokait és a pesti belvárost az új kötőtpályás közlekedési eszközzel köti össze. Tőkéseket toborzott, és Pesttől is megkapta az engedélyt, így 1866-ban, a sínek lefektetése után röviddel, elindult az első lóvasúti vonal Újpest és a Szénapiac (mai Kálvin tér) között. Alig egy évvel később már a Városligetbe szállították a kirándulókat a kocsik a Rákóczi út – Baross tér – Rottenbiller utca – Damjanich utca vonalon. A pályán első-, másod- és harmadosztályú, zárt és nyitott kocsik is közlekedtek, álló- és ülőhelyekkel. A kocsik hossza 7,30 méter, tengelytávja 1,8–2,0 méter között volt, 30-40 főt szállíthattak egyszerre. Az 1870-es évek közepéig általánosnak számított az egyvágányú pálya, a szembejövő forgalmat kitérőkkel biztosították. A Thököly (akkor Csömöri) úton két viszonylat közlekedett. Az egyik a Hermina úton keresztül a Városligetbe, a másik a Róna utca magasságában lévő polgári lövöldétől és a Schätz-féle sörcsarnoktól a Keleti pályaudvarhoz szállította az utasokat. A városligeti lóvasúttársaság járműtelepe a Hermina és a Thököly út kereszteződésénél volt.

Lóvasút halad a Thököly úton a Stefánia felé, 1890 körül

1873 után Cséry és a főváros közötti telekcserék tették lehetővé a Csömöri út városias kiépítését. A tehenészet Szentlőrincre költözött – később a városi kommunális hulladék szállításába bekapcsolódó Cséry család „jóvoltából” ez a terület szeméttelappé vált. 1881-ben a Csömöri úti lakóházak száma 52, ebből földszintes 25, egyemeletes 27. Az 1890-es évektől egyre-másra épültek az előkertes, emeletes villák az út mindkét oldalán.

A hajdani Csömöri utat 1906-ban keresztelték el Thököly Imréről. A névadás apropója, hogy ebben az évben hozták haza Thököly Imre, Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc földi maradványait az iszmiri és a galatai temetőkből.

A hamvakat tartalmazó koporsók a Keleti pályaudvarra érkeztek, innen díszmenetben kísérték a Szent István-bazilikába, illetve a Deák téri evangélikus templomba a ravatalhoz. Ebből az alkalomból a főváros a Kerepesi út Astoria és Baross tér közötti szakaszát Rákóczi útra, a Csömöri út Baross tér és Bosnyák tér közötti szakaszát Thököly útra nevezte át.

Páros oldal, kitérőkkel

Thököly út 46.

A virágmotívumokkal díszített, háromemeletes bérház, vagy ahogy mindenki ismeri, a Szenes-ház ezen a helyen 1906-ban meg sem épülhetett volna.

A rigorózus építési szabályzat ugyanis 6 méteres előkertet írt elő, és csak két emelet magas épületet engedett a Thököly úton felhúzni. Szenes Mór biztosítói-tézeti felügyelő – a tulajdonos – azonban kérvénnyel fordult a Fővárosi Közmunkák Tanácsához, hogy a szabályzat alól felmentést kapjon. Indoka az volt, hogy a mai Dózsa György úton álló 3 emeletes bérház Thököly út felé néző tűzfala elcsúfítja a városképet, azonban az ő hasonló méretű bérháza jótékonyan eltakarná a csúfságot. Bármilyen furcsa, érvei hatottak, így megkapván az engedélyt, meg is bízta a tervezéssel ifj. Nagy Istvánt, aki akkoriban még kezdő építésznek számított. A Lechner-követő Nagy aztán a főváros egyik legszebb szecessziós épületét tervezte meg a telekre, aminek szépsége akkor bontakozik ki igazán, ha be tudunk

Thököly út 46. – A Szenes-ház tulipánmotívumokkal díszített főhomlokzata

Első magyar budapesti
villanyerőre berendezett
Olasz fagyalt-gyár
Budapest, VII, Thököly-út 46.
Refosco Franco

Az első magyar villanyerőre berendezett fagyaltgyár a Szenes-házban

jutni a lépcsőházba. A homlokzaton a népi díszítőhímzések motívumait kölcsönző gazdag ornamentika mellett visszatérő motívum a mátkaládákról ismert tulipán. Tulipán virít a pártás homlokzat középvonalában, és fordított virágkelyhet mintáznak a pinceablakok is. A lépcsőház sokáig kétkben pompázott, néhány évvel ezelőtt egy felújítás alkalmával azonban visszaállították az eredeti színvilágot: rózsaszín-sárga, az oszlopokon pedig a szűrrátéteket idéző motívumok pompáznak vörösben. A legszebbek talán a pillangó formájú, kovácsoltvas korlátok.

Az épületben az első világháború előtt két olasz fagyaltos is működött. Franco Refosco és Bartolo Tomeo egyenesen fagyaltgyárosként hirdette magát.

Gasztroszakértők szerint nem a hagyományosnak mondható tejlel készült édesseget, hanem annak nemesebb változatát, a tejszínnel készülő parfét gyártották. Az első világháború alatt leáldozott a Thököly úton az olasz fagyaltosok csillaga, mindketten hazatértek katonáskodni.

Thököly út 48.

A hatalmas, az Abonyi utcáig hátranyúló telken az 1910-es évekig működött az Erdős-féle jégpálya. Amúgy is szokás volt akkoriban a foghíjakat élelmes vállalkozóknak bérbe venni, és télen locsolt jégpályát, nyáron tenispályát üzemeltetni. Erdős úr pályája egész nap nyitva volt, estére katonazenekart is szerződtetett a hangulatos korcsolyázáshoz. A Rózsa utcai felső kereskedelmi iskola új épülete Bálint Zoltán és Jámbor Lajos tervei szerint 1913-ra készült el, ebben az évben volt a költözés is. Szép díszkertjét Petz Ármin tervezte. Ma a Petrik Lajos két tantervelvű technikum működik a falai között.

Thököly út 52.

Az egyemeletes épület mintha típussterv alapján épült volna, több hasonló is áll valaha a Thököly úton. Építészeti jelentősége csekély, nem úgy az ipartörténet szempontjából jelentős lakói. Az épületben rendezte be hordógyárát az 1890-es években Grosszmann Miksa, aki egyszerű kádárlegényből küzdötte fel magát cégtulajdonossá, és az 1885-ös Országos Általános Kiállításra készített gigantikus méretű hordóiról lett híres. 1904-ben üzemét a Gizella útra költöztette. Itt dolgozott 1894-től Nordio Nasareno carrarai illetőségű kőfaragó és sírkőgyáros, aki később a Thököly út 148. szám alá, a régi lövölde épületébe költözött, és társult fiatalabb kollégájával, Alberico dell Amicóval. Ugyancsak ebben a házban működött az 1910-es években a középületek, templomok toronyóráit készítő Müller Károly üzeme.

Thököly út 56.

A Rekvényi József részére épült, az egykori Bálint – ma Cházár András – utca sarkán álló nyaralóban működött az 1890-es évektől Wampetics Mátyás Ne tovább! nevű kocsmája az udvaron hatalmas tekepályával. Bakák törzshelye volt az állandó botrányairól, verekedéseiről elhíresült becsületsüllyesztő, a környéken sok volt rá a panasz. A tulajdonos idejekorán meg is vált tőle, ekkor a vasas szövetség székháza és munkásotthona lett, egészen 1928-ig. A létszámban megerősödött szakszervezet ekkor eladta a házat a domonkosoknak, akiknek szép temploma már bő tíz éve állt

az utca másik sarkán. Ők kultúrházat rendeztek be az épületben, 1929-től pedig mozit is üzemeltettek itt Glória néven. A Glória túlélt a kommunistákat is, sőt jó ideig a nevét is elfelejtették megváltoztatni. Csak az 1950-es években keresztelték át Sportra. A mozi az 1990-es évek végéig működött.

Radnóti Gimnázium

Elértünk a Cházár András utca sarkára, itt forduljunk balra, és sétáljunk el a következő sarokig, a Radnóti Gimnázium – eredetileg a Pesti Izraelita Hitközség Alapítványi Főgimnáziuma – komoran fenséges épületéig.

A Radnóti Gimnázium épülete a vészkorszakban 2500 üldözöttnek nyújtott menedéket

1892-ben Freystädler Antal végrendeletében 1 millió korona tízévi kamatos kamatját ajánlotta egy zsidó középiskola alapítására. A pénzt kezelő alapítvány 1912-ben kérte fel Lajta Bélát az épület megtervezésére. Az építkezés 1913-ban ugyan elindult, de az első világháború megakasztotta a kivitelezést, időközben

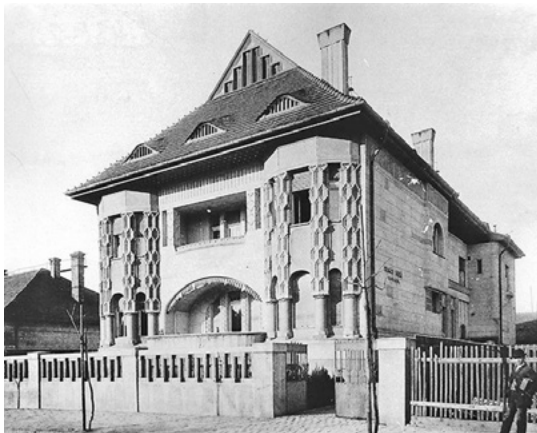
Lajta Béla is meghalt. Végül Hegedűs Ármin és Böhm Henrik irodáját bízták meg a végleges kiviteli tervek elkészítésével. A gimnázium 1931-ben kezdhet-
te meg működését. A monumentális főbejáratot két téglalburkolatból kialakított
menóra övezi.

A második világháború utolsó évében az épületben működött Ocskay László
vezetésével a 101/359 számú Kisegítő Munkásszázad. A század elsősorban munka-
szolgálatosok számára gyűjtött és javított ruhákat. Ocskay – akit a magyar Schind-
lernek is szoktak nevezni – a ruhajavítás ürügyén rengeteg embert vett fel a vé-
delmet élvező munkaszázadba, volt, amikor a létszám elérte a 2500 főt. A kor ab-
szurd viszonyaira jellemző, hogy a magyar nyilasok zaklatásaitól a német Waffen
SS védte a hasznos munkát végző századot. Ocskay – aki teljesen elszegényedve az
USA-ban halt meg – mintegy 2000 embert mentett meg a pusztulástól. 1966-ban
a Világ Igazává választották.

Cházár András utca 5.

A gimnázium főbejáratával szemben áll a kor sikeres épületszobrásának, Rákos
Manónak a szobrásműhelyt is magában foglaló háza. Az előkertben egy mogorva
oroszlán őrzi a villát a kíváncsi szemek elől. A szecessziós hatásokat mutató épület
1908-ban készült el, tervezője Franz Matouschek, a bécsi szecesszió foglalkozta-
tott építész volt. A tulajdonos haláláig, 1957-ig élt az épületben.

Rákos (Reichmann) Manó
1872-ben született Budapes-
ten, elemi iskolai tanulmá-
nyai után az iparrajziskolába
iratkozott. Érdeklődése ko-
rán a szobrászat felé fordult,
mestereit is eszerint válasz-
totta. Először Szász Gyulánál
tanult, majd Bécsbe ment,
ahol Johan Schindlertől, kés-
őbb Berlinben a számos köz-
épület szobrait alkotó Ernst
Westphaltól leste el a mester-
ség alapjait. Itt érte az a sze-

Cházár András utca 5. – itt még oroszlán nélkül

rencse, hogy Westphal kiküldte Chicagóba, hogy az 1893-as világkiállítás építőmunkáinál segítkezzen.

Világlátott, mesterségét magas színvonalon űző fiatalemberként tért haza, feleségül vette Rosenberg Matildot, akivel 30 évig élt boldog házasságban. A századforduló táján a Rottenbiller utca 13-ban nyitott saját szobrászműhelyt. „Specialista a mennyezetek díszítésében” – hirdette magát a korabeli lapokban. Első megbízásai között találjuk az 1896-os Ezredéves Országos Kiállítás néhány pavilonjának díszítőmunkáit. 1900-ban belépett a Magyar Iparművészeti Társulatba. Első nagyobb megrendelése 1902-ben a pancsovai Népbank épületének díszítő műkő munkája volt.

A belügyminiszterhez 1901-ben benyújtott névváltoztatási (Reichmannról Rákosra) kérelméből tudjuk, hogy ekkor már két gyermeke volt: Pál és Erzsébet. Erzsébet később férjhez ment Sági Ödön hajóskapitányhoz, és bár festészetet tanult, sosem gyakorolta hivatását. Pál iparművész lett, az 1930-as évektől számos megrendelése volt. Az ő nevéhez kötődik az Astoria és a Palace Szálló belsőépítészeti kialakítása, de számos kávéház, áruház belső tereit is ő álmodta meg. Zuglóhoz köthető egyik munkája volt a BNV 5-ös számú pavilonjának – a Petőfi Csarnok elődjének – a megalkotása.

Rákos Manó kivételes képessége abban rejlett, hogy kiváló szobrászművész volt, ugyanakkor a kőfaragó mesterséget is magas színvonalon űzte. Tudott anyagban gondolkodni, eligazodott a stílusirányzatokban, munkái többek iparos teljesítménynél, hiszen mesterségét is művészi színvonalon űzte. Nem csoda, hogy a 20. század első évtizedétől egészen a második világháborúig elárasztották a megrendelések, a kor legkiválóbb építészeivel dolgozott együtt, egyenrangú partnerként. Az általa irányított cég méreteiről reális képet kaphatunk, ha számba vesszük, hány építkezésen dolgoztak egyidejűleg. 1909-ben a szombathelyi Vakok Otthona volt az első megbízásuk, majd a Visegrádi utca és a Katona József utca sarkán álló, Magyar Vilmos tervezte szecessziós bérpalota, illetve a Budapest első nagyáruházaként emlegetett Harmincad utcai Fischer Simon és Társai ház következett. 1911-ben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (ma a Belügyminisztérium épülete), rá egy évre pedig a Gellért Szálló teljes műkő munkái kötötték le a cég kapacitásait. Nevét kétségtávol a Lajta Bélával való találkozás tette halhatatlanná. Az 1910-es években együtt dolgoztak a pesti Chevra Kadisha Szeretetháza és a Vas utcai kereskedelmi iskola építésén.

A Lajta egyedi stílusára jellemző, gazdag motívumkincset felvonultató faragott mészkő táblák mind Rákos Manó műhelyéből kerültek ki.

Az Amerikai úti menedékház műkö díszítései

A megkérdőjelezhetetlen tisztességéről ismert mester 1928-ban mégis kínos ügybe keveredett, amelynek főszereplője a már említett kőoroslán volt, és amelyről hetekig cikkeztek a fővárosi lapok. Történt, hogy az 1929-es Kézműipari Kiállításon Rákos a saját neve alatt állította ki a fergeteges sikert aratott oroslánalakot. Jelentkezett azonban Maugsch Gyula szobrászművész, aki magának tulajdonította az alkotást, és azt állította, hogy Rákos jogtalanul tüntette fel saját nevét alkotóként a művön. Maugsch Gyula korának híres állatszobrása volt, ő készítette többek között az Állatkert főkapuját díszítő elefánt és jegesmedve szobrokat, valamint az Izabella utcai híres, fülét hegyező dán dog szobrot is. Az ügyből per lett, kiderült, hogy Rákos másolatot készített az oroslánról, amit azonban nem volt joga saját alkotásként feltüntetni, így a bíróság szerzői jogsértésben elmarasztalta.

Rákos Manó túlélte a vészorszakot. Villáját a háború után államosították, 1957-ben bekövetkezett haláláig bérlőként élt az ingatlanban. ■

Thököly út 58.

Az 1900-as évek elején a Thököly út – Bálint utca (ma Cházár András utca) sarkán vásárolt telket a domonkos rend, hogy itt építsék fel új templomukat és rendházukat részben közadakozásból. Előbb egy kis kápolnát nyitottak, majd ennek helyén, a Thököly út 58. számú telken 1912. május 5-én tették le a templom alapkövét József főherceg és Augustza főhercegnő jelenlétében.

A Rózsafüzér királynéja templom neogótikus épületének tervezője Hofhauser Antal, az építőmester Paulheim Ferenc volt, az üveglakok Róth Miksa és tanítványa, Zsellér Imre munkái, a kereszthajó oltárait Petrovác Gyula, a Kassai téri templom építész tervezte. A carrarai márványból készült főoltár Möller István munkája. A 78 méter magas harangtoronyban Szlezák László harangjai függenek. A főváros 200 000, a kultuszminiszter 150 000 koronával járult hozzá a 4000 hívő befogadására alkalmas templom építéséhez. A felszentelést 1915. október 3-án Csernoch János esztergomi bíboros-primás végezte. 1997-ben tűz ütött ki az épületben, elpusztult az orgona, de a templom többi részén is jelentős károk keletkeztek. Felújítása 2007–2014 között zajlott, új díszítőfestést kapott a belső tér, és az elpusztult orgonát is pótolták.

HOFHAUSER ANTAL jómódú német budai polgárcsalád ötödik gyermekeként látta meg a napvilágot 1857-ben, a Vízivárosban. Édesapja kőfaragómessterként kereste kenyerét, a korabeli krónikák szerint ő szállította a sóskúti mészkövet a Citadella építkezéséhez. Antal 1875-ben iratkozott be a bécsi Képzőművészeti Akadémia építész karára, ahol Petz Samunak, a Központi Vásárcsarnok építésének az évfolyamtársa volt. Tanulmányai alatt több díjat nyert, majd visszatért szülővárosába. Neve először 1880-ban bukkan fel a fővárosi lapokban, amikor megbízást kapott a Tömösi-szorosban felállítandó Honvéd-emlékmű megtervezésére. Ezután mozgalmas évek következtek a fiatal építész életében. Kisebb megrendelések mellett ebben az időben házasodott. 1886 húsvétvasárnapján vezette oltár elé Helvey Irént, akitől 3 gyermeke, két leány és egy, felnőttkorában sok bajt, bosszúságot okozó fiú született.

Pályájának jelentős állomása volt, amikor 1884-ben megbízták a budai Lövház megtervezésével. Az avatóra egy évvel később, 1885-ben került sor. A csinos épület sikert hozott a fiatal tervezőnek. A lapok kiemelték a Lövház kecsességét, jó elrendezését, a lövőhelyiségen kívül Hofhauser ugyan-

is tánctermet, éttermet, kávéházat is tervezett a Kis Rókus utca végén álló építménybe.

Hofhauser Antal az 1880-as évek végére sokat és pontosan dolgozó, jó-módú építész, és az iparrajziskola megbecsült tanára lett. Tisztos jövedelméből telket vásárolt az akkor felkapott üdülőhelyen, Leányfalun, és élete végéig a település szerelmese maradt. Több nyaralót is tervezett, 1892-ben pedig díjazás nélkül készítette el a közadakozásból épült leányfalusi templom terveit. A Szent Anna-plébániatemplom ma is áll, és szolgálja a híveket, de a nagyvonalú tervező nevééről szinte egyetlen leírás sem emlékezik meg. Ennél a templomnál alkalmazta először Hofhauser az általa annyira kedvelt, és művein sokszor visszaköszönő neogótikus formát. Úgy vélte, az isteni áhítat kifejezésére az égbe törő, kecses forma a legalkalmasabb. Innentől kezdve gyakran indult egyházi pályázatokon. 1897-ben elnyerte a bátaszéki templom, 1898-ban a Huba utcai karmelita templom és rendház, 1905-ben a békéscsabai templom tervezését. 1923-ban hunyt el Leányfalun.

A Rózsafüzér királynéja templom

Thököly út 58–60.

Az egykori OKISZ-székház (Országos Kisipari Szövetkezetek) a zuglói villanegyedben, nagypolgári házak között, az egykori domonkos rendház telkén áll. „Az OKISZ zuglói székháza a Thököly úton kényes társaságba került. A közvetlen szomszédságában domonkos templom, villasor. Rivalizálni bármelyikkel otromba udvariatlanság lett volna az építészeti etikett szerint” – írta a *Népszabadság* korabeli lapszáma.

Az 1950-es években Angliából indult BRUTALISTA ÉPÍTÉSZETI IRÁNYZAT neve a francia „*beton brut*”, azaz nyersbeton szóból ered. A transzparens üvegfelületek mellett építőanyagként szívesen használja a fa, a téglá és a nyersbeton anyagot.

Az épületet 1971–1973 között építették fel, a tervező az ÁÉTI, vagyis az Általános Épülettervező Intézet megbízásából Mónus János, a belsőépítész Gampel József volt. A különleges dinamikájú, monolit vasbeton szerkezetű, nyersbeton

Az egykori OKISZ székház a hazai brutalista építészet egyik kiemelkedő alkotása

homlokzatú brutalista épület tömege párhuzamos tengelyek mentén lépcsőzetesen elcsúsztatott hasábköbök áll, így a négy emelet jóval alacsonyabbnak tűnik, és a roppant tömeg sem zavaró a légies templomépület mellett. Az épület köris-fa burkolatú előcsarnokából az irodák mellett kiállítótér, könyvtár nyílt, az első emeleten helyezte el a tervező a 200 fős előadótermet és a tágas tárgyalókat. Az emeleti irodákhoz páternoszterrel és lifttel is fel lehetett jutni. A harmadik emeleten tetőteraszt alakítottak ki.

Thököly út 62.

A telket 1897-ben Lindenbaum Mór-tól vásárolta meg Dobai János cserép- és palafedőmester, aki többek között a budai várpalota és a Parlament tetőfedő munkáit végezte. 1900-ban munkássága elismeréséül a császári és királyi cserépfedőmester cím-ben részesült. Emeletes nyaralóvillája – amelyet az évek során többször átépítettek – 1898-ban készült el. A ház történetének érdekessége, hogy itt élt közel 30 évig – 1899–1928 között – Kövesligethy Radó csillagász, geofizikus, a magyar földrengéskutatás megteremtője.

Thököly út 62. – Dobai János villája

Thököly út 66.

A környéken több telket is birtokló, jól menő építési vállalkozó, Hlavay György építette a villát Weszelka Venato tervei alapján 1898-ban. 1902-ben máris gazdát cserélt az ingatlan, az új tulajdonos Fogarassy Zsigmond parlamenti képviselő lett. Tőle majd 1914-ben Elsner Oszkár selyem- és csipkekereskedő veszi meg a villát. Az alpesi nyaralókra emlékeztető villaépület különösen szép részletei az üvegezett veranda és a díszes, faragott fa előtető.

Thököly út 66. – Fogarassy Zsigmond nemzetgyűlési képviselő egykori nyaralója

Szabó József utca 12.

A neobarokk villa 1896-ban épült Nay Rezső tervei alapján, a tulajdonos, Róna József szobrászművész a későbbiekben több alkalommal bővítette műhellyel, öntödével. Róna a szemben, a Szabó József utca 23. szám alatt lakó Haraszti Hirsch József szobrásszal közösen megalapította az Első Magyar Műöntödét, ahol többek között magyar művészek ismert szobrainak kispasztikáit állították elő. Ezekből Róna rendszeresen kiállítást is rendezett a villában.

1903-ban egy éjszaka betörők jártak a Szabó József utcai Róna-villában, ahonnan magukkal vittek egy bronz Anonymus-szobrot, amelynek értéke 360 korona, továbbá Károly Róbert király bronzszobrának kezét-lábát és pajzsát, amelynek

értéke 1200 korona volt. 1909-ben a csőd-be jutott Róna kénytelen volt megválni a villától, Kann Sándor mindössze 150 000 koronáért vette meg tőle. 1912-ben a Vignali fivérek nevével fémjelzett Hungária műércöntöde működött az épületben. A villa 1922-től 1945-ig Neuhold Kornél, a Telefongyár Rt. igazgatójának a tulajdonában volt.

Szabó József utca 12. – Róna József szobrászművész villája

Szabó József utca 23.

A telket Lindenbaum Mórtól 1897-ben vette meg Ungár Mór (Mózes) építészsobrász és neje. Még ugyanebben az évben építési engedélyt kértek egy Fischer Ferenc tervezte villaépületre. A földszinten a tulajdonos lakása és műterme, az emeleten további két lakás kapott helyet. A lechneri hatásokat mutató ház magyaros szecessziós homlokzatát virágmotívumokkal díszítették, a középvonalban látható tulipánmotívum kerámiából készült. A házban a tulajdono-

A Szabó József utca 23. alatti villa a magyaros szecesszió jegeit hordozza

son kívül csupa képzőművész élt és alkotott hosszabb-rövidebb ideig. Itt lakott egy időben Poll Hugó festőművész, Haraszti Hirsch József szobrászművész és egy rövid ideig Horvay János szobrász is, akinek legismertebb munkája a Kossuth téren álló, sok vitát kavaráó Kossuth-szoborcsoport. Izsó utcai villájának építkezése alatt a ház bérlője volt Malonyay Dezső író. 1945-től néhány évig Révai József, a Magyar Kommunista Párt főideológusa és kultúrpolitikus lakott a villában.

Szabó József utca 25.

Csakúgy mint a szomszédos telek, ez is Lindenbaum Mór tulajdona volt. Tőle vette meg 1900-ban 22 000 koronáért Hoffmann József vallás- és közoktatásügyi miniszteri osztálytanácsos, jogász. A villa 1901-ben épült Bobula János szlovák származású építész tervei alapján. Az épület alagsorában volt a kertész és a kapus lakása. A tágas belső terekre jellemző, hogy csak az ebédlő 56 négyzetmétert tett ki a teljes területből, de az erkélyes nagyszalon sem sokkal maradt el méretben mögötte. A felső szinten a család lakószobái kaptak helyet, de tartozott a villához egy 44 négyzetméteres zárt veranda is. Az épület nyugati sarkán álló tornyot eredetileg fegyverházaként zárták.

Miután 1903-ban Hoffmann felesége súlyos betegségben meghalt, a háztulajdonos pedig idegkóros állapotba került, sűrűn váltották egymást a tulajdonosok. Az 1910-es években a villa bérlője volt a Zuglóban sokat dolgozó Benedek (Berger) Dezső építész. A háború alatt Résey Ferenc börtönőr tulajdonában volt az épület, akit azonban 1945-ben letartóztattak és Népbíróság elé állítottak. 1945 áprilisában a Magyar Kommunista Párt főtitkára, a Moszkvából az év elején hazatért Rákosi Mátyás költözött a házba, Révai József szomszédságába. A kertben állandó fegyveres őrk posztoltak, az utcára sorompót szereltek fel, de ez sem tűnt elégnek a paranoiás főtitkár személyi biztonságára ügyelők szerint: Rákosi 1949-ben átköltöztették Budára a Lóránt utcába, de a zuglói házat véglegesen csak 1951-ben hagyták el.

Thököly út 68.

Az eredetileg a telken álló házat is Dobai János tetőfedőmester építette 1908-ban, 1916-ban eladta Lipták Pálnak, aki az épületet átépíttette. Az 1910-es években

az épületben működött Argentína konzulátusa. Liptáktól 1923-ban a Riviéra Szanatórium Rt. vette meg az épületet, de a volt tulajdonos továbbra is itt élt egy nagypolgári lakásban. Az épület háború utáni helyreállítását Hajós Alfréd tervezte.

Thököly út 72.

A villa Kálósi József törvényszéki bíró részére épült 1898-ban, a tervező Lemberger Alfréd volt. 1910 körül Pápai Manó varrógépgyáros vette meg, majd 1932-ben Kalmár Bertold gyárigazgató tulajdonába került, aki átépíttette. 1949 óta Románia nagykövetsége található az épületben. 1990 után a trianoni döntés évfordulóján, minden év június 4-én tüntetések zajlanak az épület előtt.

A Thököly út 72. szám alatti bérvilla 1898-ban épült

Thököly út 74.

Az Óbudai Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Kara elődintézménye a Damjanich utcában, egy bérházban működő Magyar Királyi Felső Építő Ipariskola volt. Miután az intézménynek új épületre volt szüksége, 1899-ben jelölték ki a Thököly úti, addig beépítetlen telket. A tervezők az intézet igazgatója, Kolbenheyer Gyula és egyik tanára, H. Gaál Adorján voltak, az első tanév 1901-ben indult. A korszerű oktatásnak mindenben megfelelő épületben rajztermek, szertárak, gipszmintatár, olvasóterem és könyvtár is helyet kapott. A mosdók mellett a tanulók részére zuhanyozóhelyiségeket is felszereltek. A hároméves építészképzés mellett úgynevezett építőipari téli tanfolyamokat is tartottak, ahol építőipari szakemberek, kőművesek, kőfaragók és ácsok továbbképzése folyt. Az iskola tanára volt többek között a zuglói Petrováczy Gyula, a Kassai téri templom tervezője. Az iskola 1956-ban vette fel Ybl Miklós nevét.

Thököly út 80.

A Thököly út 80. – A hírhedt zuglói nyilasház

A telek tulajdonosa a 19. század utolsó évtizedében Silbermann Bernát és felesége. A ma is álló kétemeletes ház építésére már az új tulajdonos, Vagányi Sebestyén nyújtott be kérelmet 1906-ban. A ház felépülte után röviddel az utcafronti elegáns üzlethelyiségbe költözött a városi homokbányát üzemeltető, jómódú Klein fivérek Stefánia Corsó névre keresztelt népszerű kávéháza, amely az 1948-as államosításig üzemelt.

A bérházként funkcionáló épület első emeletét az 1940-es években az akkori kormánypárt, a Magyar Élet Pártja irodahelyiségei foglalták el. Ezekbe a helyiségekbe költözött be önkényesen 1944-ben a nyilas hatalomátvétel után a Nyilas-keresztes Párt zuglói szervezete. A Kröszl Vilmos vezette zuglói nyilasok 1944. október 15. és 1945. január 11. között 200–300 zsidót gyilkoltak meg. Sokakkal az épület pincéjében végeztek kegyetlen kínzások után, többeket az utcán vertek agyon, illetve a Rákos-patak partján végeztek ki. Két fiatal ellenálló, Boros Mátyás és Fischer István behatolt az épületbe, hogy a pincében raboskodó embereket kiszabadítsák. Tervük nem sikerült, a nyilasokkal folytatott tűzharcban mindketten életüket veszítették. Emléküket a ház falán emléktábla őrzi.

Az államosítás után a kávéház megszűnt, termeibe előbb a Szeged, majd a Szófia, végül az 1968-ban Thököly névre keresztelt vendéglő költözött. Manapság új néven, új dizájnnal üzemel – Szaletly vendéglőként.

A Thököly út páratlan oldala a Stefániáig

A mai Reiner Frigyes park helyén, a Cházár András utcáig földszintes, egyemeletes házak álltak, amelyek jellemzően a 19. század utolsó harmadában épültek. Mindjárt a sarkon, Wagner úr hajdani kocsmája helyén, egy földszintes házban nyitotta meg vendéglőjét Schulz Ferenc 1922-ben. A kerthelyiségben és a belső termekben jól megfértek egymás mellett a Keresztény Kaszinó tagjai, a 32-es budapesti háziezred bajtársi asztala és a Budapesti Torna Club kerékpáros szakosztálya. Híresek voltak Schulz úr disznótoros vacsorái és szüreti báljai. Minden év májusában, a Hősök napján a volt 32-es bakák zeneszó mellett vonultak a vendéglőből a Hősök terére, a Hősök Emlékkövéhez. Az államosítás után Thököly sörkert néven üzemelt tovább.

A mellette álló házban, amelyet szintén lebontottak már, 1888-ban Etzinger Alajos karlsbadi ostya és wafferli-sütő nyitotta meg sütödéjét.

Tökölly-úti előkert.

Schulz Ferenc vendéglője az 1940-es években. Ma park van a helyén

REMEK KARÁCSONYI AJÁNDÉKOK,
karácsonyfa-disz,
bonbonok,
csokoládé-csemegék és
tea-sütemények
 kaphatók

ETZINGER ALAJOS-nál
 cukor-diszmb., cukorka- és bisquit-gyár
Budapest, VII., Csömöri-ut 71. sz.
 Villamos közlekedés. 51708
 Vidéki megrendelések utánvétel mellett eszközöltek. — Árjegyzék kíváratra ingyen

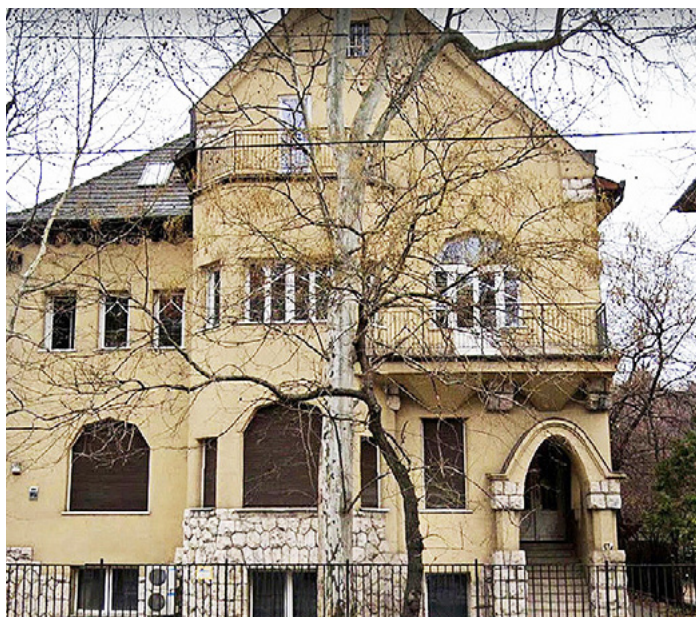

Etzinger Alajos cukrászmester hirdetése 1898-ból

A derék cukrászmester igyekezett több lábon állni, 1889-ben egy mulatóka – azaz körhinta – felállítására is kapott engedélyt az akkori Csömöri úton. Miután saját műhelye is megépült, Etzinger úr díszcsomagolású karácsonyi bonbonokkal, teasüteményekkel bővítette a választékot. 1895-ben, miután egy tűzvészben leégett a földszintes ház tetőszerkezete, a tulajdonos egyemeletes házat építtet a telekre. Az anyagi helyzete azonban nem rendeződött, 1903-ban eladta a házat a Magyar Iparbanknak, a család pedig a Columbus utcába költözött.

Thököly út 57/A

A Thököly út 57/A–57B számú telken már az 1880-as években állt Berger Zsigmond földszintes háza, amelynek túlnyomórészt kertész foglalkozású bérlői voltak. Több tulajdonosváltás után 1908-ban Szidon Samu vette meg az ingatlant, de még ugyanabban az évben a felét eladta az 1904-ben alakult Magyar Acetilénlámpa Rt.-nek 36 000 koronáért. A telken ma is álló épület 1909-ben készült el Román Miklós és Endre tervei alapján.

Thököly út 57/A – A szecessziós villa 1909-ben épült

Thököly út 61.

A Thököly út 61. alatti bérvillát Pápai Manó a leánya számára építtette

1910-ben vették meg a telket az előző tulajdonos özvegyétől, Kállay Ferencnéétől. A négyszintes bérvilla 1912-re készült el, hivatalosan nyaralóra kértek engedélyt, de a pazar lakásokat egész évre adták bérbe többnyire vidéki földbirtokosoknak. Az első és második emeleten egy-egy 6 szobás lakás kapott helyet, hallal, loggiával, központi fűtéssel, ruhatárral. Az alagsorban műtermet, irodákat és a cselédfürdőt helyezték el. A szabadon álló épület dísztelen oldalhomlokzatára az építész egy nőalakot formázó homlokzati dísz tervezett. Ehhez hasonló megoldást látott az akkor éppen a Sorbonne-on tanuló Ybl Ervin egy VII. Károly korabeli, bourgeois-i palota homlokzatán, ahol két könyöklő nőalak figyeli a bejáratot. Az építész a szobor elkészítésével állítólag ba-

Pápai Manó varrógépgyáros szép polgári bérvillájához számos, szájhagyomány útján terjedő édes-bús történet ragadt fennállásának több mint száz éve alatt. A legenda oka, hogy a ház oldalhomlokzatán, egy erkélykorlátra könyöklő nőalak réved a távolba, akit hol kőkedvesnek, hol márványmenyasszonynak hívnak. Egyesek szerint a háborúból várja haza katonáskodó férjét, mások szerint az erkélyen érte katonáskodó férje halálhíre, és fájdalmában kővé dermedt. A valóság természetesen ennél jóval prózaibb. Az építész Ybl Lajos Ervin nevű, később ismert művészettörténésszé lett fia hozta haza az ötletet Loire-völgyi nyári vakációjáról.

Pápai Manó és neje, Weisz Etelka

Thököly út 61. – A kőkedves

rátját, a kor egyik legtöbbet foglalkoztatott szobrászát, Ligeti Miklóst bízta meg. Bár hivatalosan Ligeti sosem vette nevére az alkotást, valószínű, hogy a férje után sóvárgó nőalak az ő műve.

Thököly út 67.

Ebben a szép, klasszicizáló épületben lakott a századforduló táján Bánffy Dezső báró, a képviselőház elnöke. Amikor 1895-ben immár miniszterelnökként felköltözött a budai várba, a szomszédok innen a Thököly útról búcsúztatták meghatottan. 1907-ben az épület Paizs Gyula rácalmási földbirtokos, országgyűlési képviselő tulajdona, halála után a fia örökölte, aki 1942-ben eladta a szemközti házban székelő Szociális Testvérek Társaságának. A Schlachta Margit nevével fémjelzett társaság katolikus női szociális képző intézetet rendezett be a házban. A négy középiskolát végzett fiatal lányok számára négyéves, szociális munkásokat képző iskola tanulmányi segélyeket is folyósított a rászorultaknak. Internátusa a Stefánia úton volt.

Thököly út 69.

Az épület 1893-ban épült Röser Miklós magángimnáziuma számára. 1927-ben vette meg a Szociális Testvérek Társasága, itt rendezték be rendházukat, amelyben a vészkorszak idején több száz üldözöttnek nyújtottak menedéket. Itt bujkált többek között Heltai Jenő, Márkus Emília és Radnóti Miklós felesége, Gyarmati Fanni is. A pápai nunciaturával, a svéd és a svájci nagykövetséggel is kiváló kapcsolatot ápoló Schlachta Margit sikerrel védelmezte meg a nála menedéket keresőket. Bár a zuglói nyilasház épp szemközt, a Thököly út 80. szám alatt állt, a nyilasoknak senkit nem sikerült a Thököly út 69.-ből elhurcolni.

Thököly úti sétánk végén tegyünk még egy kis kitérőt, a páros oldalon, az első keresztutca a szép Jávor utca. Itt a páratlan oldalon haladva Hegedüs Ármin építész két impozáns szecessziós villáját is felfedezhetjük.

HEGEDŰS ÁRMIN 1869. október 5-én született Szécsényben. A Műegyetemen Komor Marcell és Jakab Dezső évfolyamtársa volt. Mintegy fél évszázadon át dolgozott a Főváros Mérnöki Hivatalában. Nevéhez fűződik a Kerepesi temető szabályozása, valamint a Városház utcai Invalidus-ház, később Károly-kaszárnya átalakítása központi városházává. 1896-ban nyitott közös építészirodát Böhm Henrikkel. Ők tervezték a páratlan szépségű Dob utcai elemi iskolát, a monumentális újpesti Városházát, valamint a Szervita téri Török bankházat. A Gellért Szálló épülete Hegedűs, Sterk Izidor és Sebestyén Andor közös munkája. Lajta Béla halála után a Hegedűs–Böhm iroda fejezte be a Radnóti Gimnázium épületét. Hegedűs Ármin 1945. június 29-én bal esetben hunyt el Budapesten.

Jávor utca 5/B

Az emeletes, többalakos szecessziós villa az indiai tanulmányútról hazatért és frissen elvált festőművész, Tornai Gyula számára épült 1912-ben, tervezője Hegedűs Ármin. A kifejezetten nagypolgári házra jellemző, hogy a földszinten egy nyolcszobás lakás épült, az első emeleti „urasági lakásban” hét szoba volt, emellett hall, télikert, öltözők, három cselédszoba, cselédfürdő és sofőrszoba is szolgálta a bentlakók kényelmét. A lakások már az építéskor központi fűtésesek voltak, és mindegyikhez tartozott központi porszívó is. Az 1920-as években az egyik lakást Balázs Béla Hugó, a Magyar Fémlemezipari Rt. vezérigazgatója bérelte. 1928-ban az épületben nyílt meg a Nemes Márta-féle bentlakásos Családi iskola gyermekotthon, ahol a tanulók az iskolai tantárgyak mellett zene- és nyelvoktatáson, valamint modern testnevelésórákon is részt vehettek. 1949-től egy évig az épületben élt Reymetter Árpád, a híres mutatóvívész, aki a Vurstliban lovardát, majd az 1920-as évektől dodzsemet üzemeltetett.

Jávor utca 11.

Hegedűs Ármin és felesége 1905-ben vásárolták meg az elegáns Stefánia úthoz közeli telket Prokich Jánosnétól. A 450 négyzetméteres szecessziós villa négy családnak számára épült a 320 négyzetméteres telken, tervezője maga a tulajdonos volt.

Az épületben emeletenként 2 nagypolgári lakást alakítottak ki. A padlásán két műterem, az alagsorban kényelmes házmesteri lakás, a központi melegvíz-fűtés helyisége, tüzelőanyag-kamrák, mosókonyha, vasaló- és mángorlószoza és tornaterem is volt. A homlokzaton Ney Simon épületszobrász domborművei láthatók, melyek az építész gyermekeit örökítik meg. ■

Jávor utca 11. – Ney Simon homlokzati szobrai az építész, Hegedűs Ármin gyermekeit ábrázolják

SÉTA A STEFÁNIÁN

A Stefánia út egy időben született Budapesten, és több mint fél évszázadon át egyet jelentett az eleganciával, a könnyedséggel, a jó móddal. Az utókor számára a gondtalan élet, a boldog békeidők jelképévé nemesedett. „Pestnek, a bennszülött Pestnek voltaképpen a Stefánia út jelenti a város ifjúságát, amikor egy egész ország forró szerelme, lobbanékonyága, ragaszkodása igyekezett azon, hogy a fővárost minden képzelhető ékességgel elárassza” – írta a város hű krónikása, Krúdy Gyula.

Létrejöttekor, az 1870-es években a régi – azaz a mai – és a tervezett új Városligetet volt hivatva összekötni. Az új Városliget helyéül a városatyák a mai Puskás Stadion telkét szemelték ki, a parkosítás azonban nagyon drága

volt, ezért nagyon lassan is haladt. 1876-ban a Pesti Lovaregylet, amelynek tagjai között számos arisztokrata főnemeset találunk, egy nemzetközi versenyek lebonyolítására is alkalmas pályának keresett helyet. A főváros által először felajánlott lőportárdűlői, valaha a hadsereg által használt telek árát azonban sokallották, így választásuk a tervezett új Városliget területére esett. A városatyáknak kapóra jött a befolyásos szervezet lobbizása. A tárgyalások végeztével Budapest lemondott

Stefánia út 13. – A Lázár Géza tervei alapján épült bérház 1936-ban készült el

A Stefánia úti korzó egy nyári napon

az új Liget kialakításáról, a területet pedig 45 évre bérbe adták a lóversenyeket szervező egyesület számára. Ez a döntés hosszú időre meghatározta a Stefánia út használatát: főleg a versenynapokon tömött sorban vonultak el a díszes fogatok a kíváncsi nézelődők szeme előtt.

Az első LÓVERSENY-t 1880-ban rendezték az elnyújtott ellipszis alakú, másfél kilométer hosszú Stefánia úti pályán. Külön akadálypályát is építettek vízes árkokkal. A versenyter északnyugati oldalán a két tribünt helyezték el, az első osztályút a magas rangú vendégeknek, a másodosztályút a köznépnek. Mindkettőt Feszty Adolf építész tervezte. A pálya 37 évig működött, végül 1918-ban szüntették meg. 1919-ben a Tanácskormány a területet bérbe adta egy frissen alakult termelőségvetkezettnek, akik felszántották és bevetették krumplival.

A lóversenypálya 1910 körül, háttérben a Stefánia úti víztorony

Hadba vonuló tüzérek a Stefánián, 1914

A Stefánia utat úgy alakították ki, hogy a lóversenyre érkező tömeg zavartalanul közelíthesse meg a pályát. A hármás osztatú úton a gyalogosoknak, a hátszlovon közlekedőknek és a fogatoknak is kiépítettek egy-egy sávot. Az elegáns sétány az 1880-as évekre kocscikázó és a fővárosi társasági élet egyik legfelkapottabb helyszíne lett. Használatát különféle rendeletekkel szabályozták: előbb az áruszállító szekereket, majd a halottaskocsikat, végül a kerékpárokat és 1918-tól a benzínüzemű autókat is kitiltották a korzóról.

Stefániázni, azaz a Stefánián végighajtani egy díszes fogaton, státuszszimbólumnak, a jómód fokmérőjének számított. Ferenc József, aki maga is többször ellátogatott a Stefániára, kétlovas fogaton hajtattott, szemben a magyar főnemesekkel, akiknél a négy-hat fogatú kocsi sem volt ritkaság.

A fogatok a víztorony és a mai Hősök tere helyén álló artézi kút között tettek több kört. Az út két oldalán ámuló nézelődők előtt mindig lassítottak, hogy a kocscikázók kifogástalan toalettjét alaposan szemügyre vehessék a báméskodók.

A Stefánián, az Egressy útnál 1880-ban épült fel az 1000 köbméteres VÍZTORONY, amely az istvánmezei villanegyed vízellátását volt hivatva megoldani. Eredetileg azt tervezték, hogy a Városligeti-tó posványosodó vizét is innen fogják pótolni, az ehhez szükséges vezeték azonban nem épült meg. A víztornyot a Népstadion építésekor bontották le.

Háttérben a Stefánia úti víztorony az 1940-es években

A Stefánián mindenkivel lehetett találkozni, aki a korabeli Budapesten számított. Gyakran hajtattott ki Esterházy Miklós díszes négyfogatúján, Cziráky gróf kocsijában Pálmay Ilkával, a kor ünnevelt primadonnájával, Atzél Béla báró a Park Klub megálmódója és Krausz Simon bankár-életművész, Pest népszerű Simije.

A Stefánia használata sajátos napi ritmus szerint zajlott a békebeli Budapesten. Reggel és kora délelőtt érkeztek a padokon olvasgató idősek, a vizsgára készülő diákok, és a környéken lakó gyerekek nevelőnőkkel. Néha kimerészkedett egy-egy szegénylős, nem túl gyakorlott lovas is. Kora délután megjelentek az első kocsik, majd négy óra tájban a fiatal dzsentrik jöttek fogataikban egy-egy fényes karrierről álmódó ifjú színésznővel. Ilyentájt gyalogosnak átkelni az út túloldalára komoly kockázatot jelentett. A Stefánia éjjel sem aludt: diszkrétén összebújó szerelmespárok hajtattak ki fiákeren a víztoronyhoz, hajnantájt pedig az egész estés tivornyázást megkoronázó, pezsgőző-hejehujázó társaságok száguldoztak fel-alá – a környékbeli villatulajdonosok nem kis bosszúságára.

A magyar filmtörténet első időutazásos tematikájú, FANTASZTIKUS NÉMAFILM-jét 1914-ben a Stefánia úton forgatták. A *háromszáz éves ember* című 50 perces film forgatókönyvét Bródy Sándor és Nagy Endre írta, a főbb szerepeket pedig fiatal arisztokraták játszották. Andrassy Katinka, a későbbi Károlyi Mihályné és Batthyány Gyula a sikeres festőművész mellett feltűnnek a vásznon a Csáky és a Wenckheim család tagjai is. A vetítések bevételét a Poliklinika és a magyar repülés ügyének támogatására ajánlották fel.

Az út két oldalán felállított székeken 5 krajcár leperkálása után foglalhatott helyet a bámészkodó közönség, azok, akiknek fiákerre, pláne saját kocsira nem futotta, csak nézelődni, pletykálkodni jártak a Stefániára. A székek Buchwald Sándor vasbútorgyáros tulajdonában voltak, aki a főváros engedélyével a felkapott korzón díjat szedett az ücsörgésért. Ugyanakkor a városatyák arra is kötelezték Buchwaldot, hogy néhány ingyenesen használható padot is helyezzen ki a Stefániára. A pesti aszfaltnyelv ezeket potyapadoknak nevezte, és igen nagy volt a keletjük a szegényebbek körében.

A békebeli Stefánia út képéhez elválaszthatatlanul hozzátartozott a sebesen száguldó bérkocsi, a fiáker. Az arisztokrácia a saját fogatain járt, akinek erre nem futotta, az vette igénybe a fiákert. Pest-Budán 1827-ben vált iparendélyvel űzhető tevékenységgé a bérkocsi-üzemeltetés. A fiákereket megszámozták,

A Stefánia közönsége 1900-ban. Goró Lajos rajza a *Vasárnapi Újság*ban

A Koleszky kiosk a Stefánián

a századfordulón mintegy 500 közlekedett a fővárosban. A hajtást rendeletekkel szabályozták, mégis sok volt a panasz a fiákeresekre: gyorshajtás, fuvarmegtagadás, goromba viselkedés.

1893-tól minden évben megrendezték a STEFÁNIA ÚTI VIRÁGKORZÓ-t. Az ötletgazda a Park Klub megálmodója és első igazgatója, báró Atzél Béla volt. A rendezvényen több száz, virággal gazdagon feldíszített fogat vonult el az út két oldalán felállított tribünökön helyet foglaló közönség előtt. 1897-ben a felvonuláshoz csatlakoztak a fővárosi kerékpárosegyletek is, 1924-ben pedig már feldíszített autók szolgáltatták a látnivalót. Az esemény bevételét minden évben jótékony célra ajánlották fel a szervezők.

A pesti fiákeres a Stefánián bécsi mintára öltözködött, felöltőjéhez sárga mellényt, pepita nadrágot és kissé félrekapott keménykalapot viselt, gomblyukában margaréta virított. Tavasztól őszig a Stefánia úton, a kocsikorzón rótták a köröket. Szárguldvá mentek a víztoronyig, Müller Karcsi – maga is régi fiákeres – kocsmájáig, ott megfordultak, és lépésben haladtak el a bámszokó közönség előtt. Taxaméter csak 1898-tól volt a fiákereken, addig a viteldíj alku és rengeteg vita tárgya volt. A fuvarok közti szünetekben, a standon általában huszonegyezéssel múltatták az időt. A századfordulón divatba jött a gumikerekű, csendesen suhanó fiáker, a slágerben is megénekelt gumirádlis. Legendás pesti fiákeres volt Wampetich Ferenc, Lutzianovits Ferenc, Müller Karcsi, Stern Árpád vagy Schneider Bandi, aki Tisza Kálmánt fuvarozta rendszeresen. Az autó és a taxi elterjedésével eltűntek a városok utcáiról, emléküket már csak a józsefvárosi Bérkocsis utca elnevezése őrzi.

A Stefánia út a főváros egyik legtöbbször átnevezett közterülete. Kezdetben – funkciójára utalva – Corsó út volt a neve, majd 1880-ban Rudolf trónörökös fiatal hitvesének, Stefánia belga királyi hercegnőnek a nevét vette fel. 1918-ban a Károlyi-kormány Árpád úttá keresztelte át, a Tanácskormány bukása után röviddel visszakapta a Stefánia nevet. 1945-ben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, Vorosilov marsall lett a névadó, majd az ő 1961-es szovjetunióbeli bukása után az időközben felépült Népstadion nevét vette fel az út. Városligeten belüli szakaszát a meggyilkolt svéd miniszterelnökről Olof Palme sétánynak keresztelték.

A Stefánia út páros oldala

Magyar Állami Földtani Intézet

1867 után sorra alakultak Magyarországon a tudományos társaságok. 1869-ben a fellendülő ipar és bányászat számára szükséges földtani kutatások szervezésére jött létre a Magyar Királyi Földtani Intézet. 1895-ben az akkori földművelésügyi minisztérium úgy döntött, az intézetnek saját épületet emeltet. A főváros a II. kerületi Margit körút melletti Klemm-féle telket ajánlotta fel erre a célra, ám az építkezést hatalmas összeggel támogató Semsey Andor ragaszkodott a pesti oldalhoz. 1896-ban a városatyák a Stefánia úton (ma 14. szám), a lóversenypálya szomszédságában jelölték ki a Földtani Intézet épületének helyét, a Klemm-telkekre pedig a Statisztikai Hivatal palotája került.

A tervezésre meghirdetett pályázatra 14 jeligés pályamű érkezett: a győztes „Versenyezve haladunk” jelige mögött a pályája csúcsán járó Lechner Ödön rejtőzött. A Földtani Intézet monumentális palotája másfél év alatt, 1899-re készült el.

Stefánia út 14. – A Földtani Intézet palotáját eredetileg Budán akarták felépíteni

A nyitás után röviddel Ferenc József is felkereste az intézetet. A kiállítás állítólag lenyűgözte, a szecessziót viszont utálta, így a palotát csak visszafogottan méltatta.

A Lechner legérettebb épületeként számon tartott, a magyar szecesszió csúcsát jelentő palotát a letisztult tömegformálás mellett a Zsolnay-gyárban készült kék mázas cserepes tető teszi egyedivé. Lechnerre jellemző módon ez az épület is magán hordozza funkciója jelképeit: a homlokzati kék majolika díszek öslényeket mintáznak, a főkapu felett pedig helyet kapott a geológusok kalapácsot és bányász-éket formázó jelképe. A Földtani Intézet palotájánál jelenik meg először a Lechner által kikísérletezett téglaszalagos díszítőmotívum a homlokzaton.

Ha bejutunk az épületbe, mindenképpen időzzünk el a cseppkőbarlangra emlékeztető, dúsan díszített előcsarnokban, melynek falait stilizált cseppkőoszlopok díszítik. Lechner minden apró részletet kidolgozott, a belső udvaron még a Lechner család címerét is elrejtette a díszítőmotívumok közé. Az épület különleges formájú ablakai, a folyosókat elválasztó ajtók maratott üvegbetétei, a múzeumi tárlók egyedi formái mind a mester zsenialitását dicsérik. A díszterem oszlopfőin szigorú tekintetű bányászfejek figyelik a látogatót. Az előcsarnokba Lechner a földgömböt szimbolizáló világítótesteket tervezett, ám ezek végül nem készültek el. A tetőcsúcson viszont ott a földgömb, négy marcona férfialak tartja a hátán. Az aula két oldalán, ott ahol ma a magyar geológia két meghatározó alakjának, Hantken Miksának és Lóczy Lajosnak a mellszobra látható, a megnyitás évében Ferenc József és Sissy szobra állt, ezeket később eltávolították.

Stefánia út 16.

Az elegáns bérvillát 1910-ben építtette Huszár Béla a gyógyvizeket palackozó Szultán Gyógyforrás vállalat igazgatója. A villában a felső középosztály igényeihez szabott, minden kényelemmel ellátott, úri lakásokat alakítottak ki. Fehér márvány lépcsőház, teher- és személylift, inas- és cselédszobák, központi fűtés, városi és házi telefon szolgálta a lakókat. 1915-ben, az első világháború alatt a házban működött az Augusta főhercegasszony védnökségével megalapított vöröskeresztes hadikórház. 1924-ben a homlokzatra a Miczi-villa felirat került: az amerikai férjjel és karrierrel büszkélkedő magyar származású operett primadonna Hajós Miczi lett az új tulajdonos.

Stefánia út 20.

Stefánia út 20. – Ligeti Miklós műtermében alkotott 1945 után
Kisfaludy Strobl Zsigmond

Ligeti Miklós, az egyik legkedveltebb fővárosi szobor, az *Anonymus* alkotója 1903-ban vásárolta meg a Stefánia úti telket. Villája 1906-ra készült el Bálint Zoltán és Jámbor Lajos tervei alapján. A villa a négyzet alakú telek hátsó részén kapott helyet, a házat körüljárva a homlokzatok minden oldalon más képet mutatnak. Az épület bal oldalán voltak a lakóhelyiségek, a jobb oldali részben a műtermet helyezték el. Ligeti a kor egyik legfoglalkoztatottabb művésze volt, ekkoriban éppen Rudolf trónörökös városligeti szobrán dolgozott. A villa szalonja rendszeresen helyt adott társasági eseményeknek, egyszer még – állítólag Andrássy Gyula belügyminiszter kifejezett kérésére – a Nagy Endre-féle Cabaret Bonbonnière is – vendégszerepelt itt. 1945 után a műtermet az addig a Százados úti művésztelepen dolgozó Kisfaludi Strobl Zsigmondnak utalták ki, aki haláláig dolgozott itt. Egyik legnépszerűbb szobra, az *Íjász* a Stefánia út elején, a Műjégpályánál áll.

Az épületet az elmúlt években helyreállították, ma a Szövetség a Polgári Magyarországért Alapítvány tulajdonában van.

Stefánia út 26.

A villa 1903-ban épült Czigler Győző tervei alapján, az építtető Hevesi Ödön, a Pesti Hazai Takarékpénztár igazgatója volt. Az épületet az özvegytől vásárolta meg 1923-ban Krausz Simon bankár, életművész, az első (és utolsó) budapesti bikaviadal szervezője, a fővárosi társasági élet közkedvelt Simije.

Krausz, aki ekkoriban az IBUSZ Rt. vezérigazgatója volt, rendszeresen feltűnt a Stefánia úton kétlovas fogatán.

A Stefánia út 26.-ban élt Krausz Simon bankár, akit a korabeli társasági lapok csak Simiként emlegettek

Krausz Simon 1904-ben betársult egy PESTI BIKAVIADAL megrendezésének finanszírozásába. Úgy gondolta, vonzó turisztikai attrakció lehet a rohamosan fejlődő Városligetben egy ilyen szokatlan program. Az eseményt a pénzügyi gondokkal küzdő Állatkertben rendezték meg, a nagy tó körül 3 szintes, villanyvilágításos arénát építettek. Úgy tervezték, hogy Pesten vértelen viadalokat, úgynevezett capeákat tartanak, melyben a bikát nem ölik meg, a látvány a torreadorok bravúros ügyességén alapszik. Az eredetileg június 4-re tervezett eseményt egy héttel el kellett halasztani, mert a monumentális aréna nem készült el időben. Az előzetes várakozások azonban nem igazolódtak, az első honi bikaviadal csúfosan és végérvényesen megbukott. Egyrészt a Spanyolországból érkezett torreadorok egymás után szenvedtek kisebb-nagyobb sérüléseket, többek között maga a „főtorreador”, Pouly mester is, másrészt a belépők a magyar viszonyokhoz képest rendkívül drágák voltak.

Stefánia út 28.

A telket és a rajta álló, a millennium idején épült, később elbontott házat 1936-ban vásárolta meg Lienert Aladárné Kormos Margit. A ma is álló modern villát, amely lakásokon kívül egy, a korban divatos mozgásművészeti stúdiót is magában foglalt, Vámos Imre tervezte. Az 1940-ben elkészült vasbeton vázas épületben a földszinten helyezték el a mozgásművészeti iskolát, amelynek oktatója volt a háború előtt Ékes Klári mozgásművész is.

A MOZGÁSMŰVÉSZET vagy mozdulatművészet a 20. század elejének a balett és a klasszikus táncművészet megújítását célul tűző, új művészeti ága. Gyökere a test felszabadításának igénye, s ennek révén a test és lélek harmóniájának megteremtése. Legjelesebb képviselője Isadora Duncan, Magyarországon Dienes Valéria volt.

A ház bejárata az épület jobb oldalán helyezkedik el, a függőleges üvegfallal ellátott lépcsőház vezet a felső szintre, a tulajdonos lakásához. Az utcára nyíló hálószoba francia erkélyes, az eredeti belső festés is különleges volt: minden helyiség más színezést kapott. A lépcsőház rózsaszín, a hall fehér, a szalon kékesszürke árnyalatban pompázott.

Stefánia út 32.

Ma a Stefánia Pizzériának helyet adó, 1943-ban épült bérház elődje egy valódi mesekastély volt a Stefánia és a Thököly út sarkán. Schweiger Gyula fővárosi műépítész 1888-ban vásárolta meg a telket, amelyre 1889-ben felépítette saját tervezésű nyaralóvilláját. A háromszintes épületben a tágas – szalonnal, szivarszobával, ruhatarrral ellátott – lakás mellett Schweiger építészirodája is helyet kapott. Az épület üvegfestő munkáit Róth Miksa készítette. 1915-ben a befolyásos Liget Klub Egylet költözött a villába, amelyet Hegedüs Ármin tervei alapján átépítettek. Az épületet 1936-ban lebontották, a telken álló modern házban működött az 1950-es évektől a legendás Napsugár presszó, az Ybl Főiskola hallgatóinak törzshelye.

Az egykori Schweiger villa a Stefánia út 32. szám alatt

Stefánia Palota

A Stefánia út 34–36. szám alatti épület az arisztokrácia zárt körű nyári kaszinójaként nyílt meg 1895-ben Park Klub néven. Az ötletgazda báró Atzél Béla, a korabeli Pest társasági életének központi alakja, a neobarokk stílusú palota tervezője a főúri körök kedvelt építész, Meinig Artúr volt. A klub alapszabálya szerint célja a „magyar társadalom művelt osztályainak kellemes érintkezési központot nyújtani, kizárván testületi működésének köréből minden politikai vagy felekezeti jellegű tevékenységet”. Mintája az angol klubélet volt, de a Park Klubban hölgyek is tagok lehettek. A tagfelvételhez két klubtag ajánlása kellett, ezek után a választmány titkos szavazással döntött. A tagoktól elvárták a fedd-

Stefánia út 34–36. – A Park Klub a fővárosi arisztokrácia zárt körű kaszinójaként működött 1945-ig

hetetlen előéletet, a viselkedési szabályok között pedig kizáró okként szerepelt a botrányokozás vagy iszákoskodás.

Az épület főbejárata a Stefánia útról nyílt, a fogatok a hátsó traktusnál, a mai Zichy Géza utca felől hajthattak be. A fogadótérből a 11 méter belmagasságú bálteremhez széles márványlépcső vezet. A világítást már a megnyitáskor is elektromos áram szolgáltatta. Külön férfi és női szalon, könyvtár, dohányzó, olvasó- és kártyaszoba is volt az épületben, a fényűző berendezést maga Atzél báró rendelte meg Londonból. A bállok mellett rendeztek az épületben diplomáciai fogadásokat, délutáni teapartikat, sőt esküvőket is. A palotát 4000 négyszögöles angolkert övezte, melyben egy kisebb tó, mesterséges barlang, vízesés és tenispályák is helyet kaptak. A tavon nyáron csónakázni, télen korcsolyázni lehetett. A Park klub vendége volt több ízben Ferenc József és Sisi császárné is. 1945 után a Honvédelmi Minisztérium, 1947-ben a Magyar Néphadsereg kezelésébe került. Ma Stefánia Palota – Honvéd Kulturális Központ néven a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség reprezentatív központi intézménye.

A Stefánia út páratlan oldala

Stefánia út 63.

A századforduló táján épült bérvilla első tulajdonosa Báthory Dániel orvos volt, itt működött a Turnovszky-féle bentlakásos leányotthon és iskola 1915–1918 között. Az iskolai órák egy részét a hatalmas, 4500 négyzetméteres árnyas kertben tartották. 1926-ban az épületet megvásárolta Törzs Jenő, a kor rendkívül népszerű film- és színpadi színésze, aki a *Meseautó* című kasszasikerben Szűcs János vezérigazgatót alakította. Törzs Jenő feleségével, Forrai Rózsi színésznővel és három gyermekével költözött a házba, és büszke volt arra, hogy övék a legszebb kert a Stefánián. 1927-ben a tulajdonos Kozma Lajos építész bízta meg az épület átalakításával. A háromemeletes art deco bérvillában tágas, három- és ötszobás lakásokat, a felső szinten két műteremlakást alakítottak ki. Az időközben megözvegyült, majd a zsidótörvények miatt egyre nehezebb körülmények között élő Törzs Jenő 1941-ben adta el a villát.

A Stefánia út 63.-ban élt a kor népszerű színművésze, Törzs Jenő

Stefánia út 65.

Kálmán Sándor, a Fabank Rt. vezérigazgatója és neje, Blum Elza 1923-ban vásárolta meg a telket Blau Mórtól. Az épület terveinek elkészítésével az építész-iparművész Kozma Lajost bízták meg, aki a belső berendezésért is felelt. Az egyemeletes neobarokk villa 1925-re készült el. A manzárdtetős épület téglalap alaprajzú, ebből nyúlik ki a kert irányába az étkező ablakokkal tagolt félkör alakú fala, előterét ruskicai márvánnyal burkolták, hatalmas ebédlője diófa borítást kapott. A lakoszobák mellett szalon, úriszoba, dohányzó, ruhatár és egy télikert is helyet kapott az épületben. Az államosítás után diplomáciai épületként hasznosították.

A Stefánia út 65. számú villa belsőépítészeti terveit is Kozma Lajos készítette

Stefánia út 71.

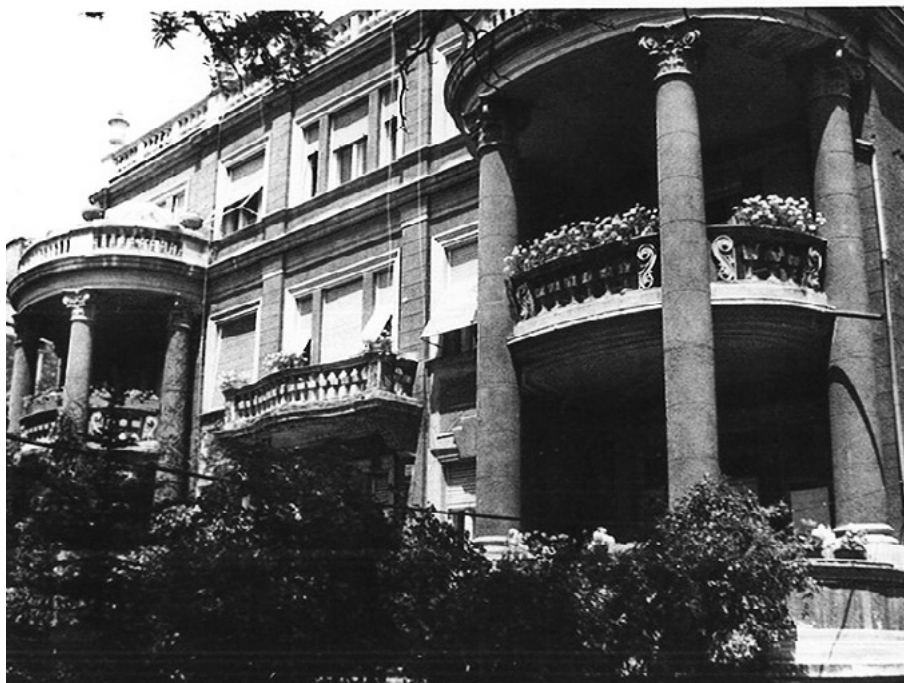
A hatalmas bérvillát Kovács Frigyes tervezte, 1927-ben vette meg dr. Paupera Ferenc, a Földhitel Bank Rt. vezérigazgatója, aki feleségével, a kor legnépszerűbb színésznőjével, Bajor Gizivel költözött a villába. A bank csődje után 1935-ben Paupera kénytelen volt megválni az épülettől. 1939-től a Schlachta Margit nevével fémjelzett Szociális Testvérek Társasága bérelte az ingatlant, ideköltöztették a Katolikus Női Szociális Képző névre hallgató iskolájukat, ahol a vidéki tanulók szállását is biztosítani tudták.

Stefánia út 71. – Bajor Gizi és férje, Paupera Ferenc bankár egykori otthona

Stefánia út 77.

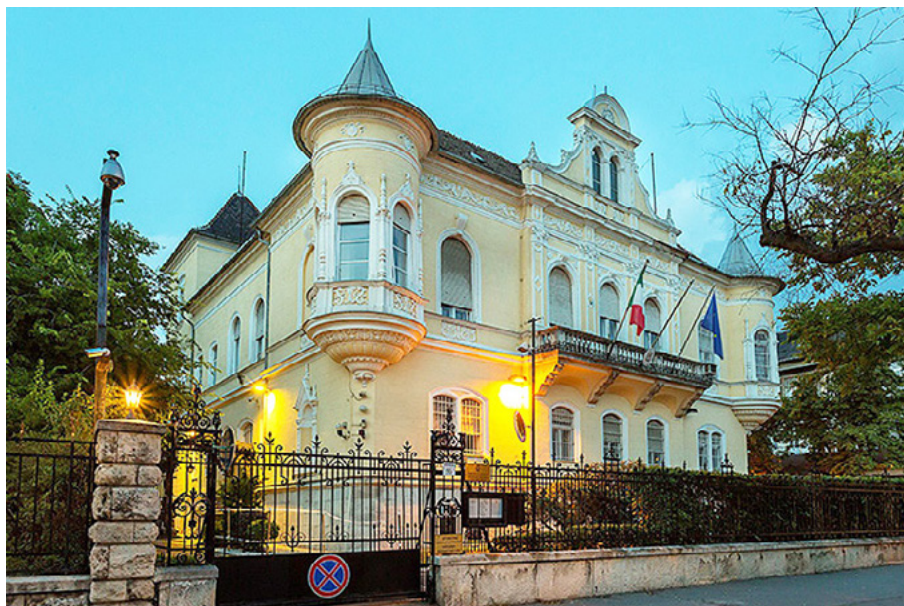
Novák András építő- és iparművész saját részre tervezett villája 1925-ben épült fel. Az épületben – amelyet a tulajdonos Stefánia kiállítási palotának nevezett – bútór- és lakásművészeti kiállítást nyitott. A pompásan berendezett enteriőröket a fiatal Kisfaludi Strobl Zsigmond kisplasztikai színesítették. 1928-ban az épületbe a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság nagykövetsége költözött.

A Stefánia út 77.-ben lakásművészeti kiállítóterem is működött az 1920-as években

Stefánia út 95.

A telket 1904-ben vásárolta meg Haggemacher Árpád, a híres gőzmalom-tulajdonos Haggemacher Henrik fia. Még ugyanebben az évben felkérte Pártos Gyulát, a Lechner Ödönnel közös irodát vivő építész egyemeletes háza megtervezésére. Haggemacher kérése az volt, hogy minden fényűzés mellőzésével az épületben két rokon család számára egy nagyobb és egy kisebb lakást tervezzen. A lakóház mögött, a Jávor utcára néző oldalon hat ló elhelyezésére szolgáló istálló és kertészlak is készült. Az épületben 1950-től az Olasz Köztársaság követsége működik.

Stefánia út 95. – Az iparmágnás Haggemacher Árpád családi villáját Pártos Gyula tervezte

Stefánia út 111.

Zala György szobrászművész műtermes villája. Az eredeti terveket Lechner Ödön készítette, 1899-ben Bálint Zoltán és Jámbor Lajos kisebb módosításokat hajtott végre rajta. A belső berendezés Toroczkai Wigand Ede munkája. A kerítés is mives munka, kovácsoltvas téglakeretes, az oszlopfejekon színes pirogránit díszekkel. A villa 1901-ben készült el. A központi fűtéssel és belső felvonóval felszerelt épületben a lakószobák mellett helyet kapott gipszöntő műhely, borospince, munkaszoba, könyvtár, szalon külön ruhatárral, fürdőszoba és a padlástérben cselédszoba.

Az Ajtósi Dürer sor felőli szárnyba egy monumentális, 16 méter belmagasságú, 200 négyzetméteres műterem került. A sikeres szobrász 1915-ben megvált a villától, az új tulajdonos 1940-ben a nagy műteremnek otthont adó részt lebontatta. Érdekesség az Ajtósi Dürer sor felőli oldalon a homlokzaton a színezett majolika fríz, amely a Zsolnay-gyárban készült. A mozgalmas, a szecesszió kedvelt motívumát, az akantuszlevelet is felvonultató Vénusz ünneplését ábrázoló fríz a tulajdonos, az akadémikus szobrászat kimagasló mestere, Zala György saját műve. Talán úgy gondolkodott: amit nem fogadna el tőle a közönség monumentális köztéri szobraira, azt itt pótolja. A villához méltó szecessziós remeket alkotott. ■

Stefánia út 111. – Zala György műtermes villájának Ajtósi Dürer sorra néző homlokzatát szecessziós fríz díszíti

SÉTA A DÓZSA GYÖRGY ÚTON

A hajdani Aréna út

A mai Dózsa György út egykori nevén, Aréna útként 1865-ben bukkant fel először a hírlapok hasábjain. Elnevezése minden bizonnyal a Városliget sarkában kicsit korábban megnyitott német színház – Arena im Stadtwäldchen – neve után történt. Nem lehetett túl elegáns környék, az akkori vámhatáron kívül, a városi homokbányával szemben, a Csömöri út sarkán csak egy kocsmá várta az erre vetődőket. Nyomvonala ekkor a Kerepesi úttól a Lehel utcáig tartott, a Váci útig 1894-ben hosszabbították meg.

1868-ban, a lóvasúti vonal megnyitása után a Közúti Vaspályatársaság egy díszes váróterem megépítésére kért engedélyt a Damjanich utcával szemközt, a Városliget szélén. 1871-ben megépült a Városligeti fasor sarkán, a ma a VII. kerülethez tartozó oldalon Batizfalvy Samu ortopédiai intézete, 1872-ben pedig kőburkolatot kapott az út, két oldalát befásították.

A földszintes, egyemeletes, elavult házak sorra gazdát cseréltek a 19. század utolsó harmadában. Az új tulajdonosok ezeket lebontották, a kisebb épületekkel teleszórt jókora telkeken a század végére két-, háromemeletes bérházak emelkedtek. Ez a környék lesz később Zugló leginkább nagyvárosias beépítésű területe. Ide települtek a kávéházak, a nagyvendéglők, a bérházakban pedig egymás mellett élt a 6 szobás lakást bérlő nagypolgár vagy vidéki földbirtokos, és a hátsó lépcső melletti szoba-konyhában tengődő gyári munkás népes családjával.

Híres lakói közül érdemes megemlíteni Fedák Sárít, aki színiiskolás korában élt néhány évig egy rokonánál az Aréna úton, Latabár Kálmánt, aki a mai Dózsa György út 17. számú házban lakott a családjával, illetve Kabos Endre olimpiai bajnok vívót, aki szintén ebben a házban élt.

A Felvonulási tér

1945-ben a történelmi utcanévet aztán sebtében az 1514-es parasztfelkelés vezérének nevére változtatták, és megkezdődött a környék ideológiai átalakítása. Az 1949-es év második fele Sztálin – „a béke őre, a népek atyja” – születésnapja méltó ünnepségének lázában telt. Itt mindjárt érdemes egy rövid megjegyzést tenni: Sztálin ugyanis 1878. december 21-én született, az 1879-es dátum csak később, hatalomra jutásakor került a hivatalos életrajzokba. Az MDP titkársága számos ülésen foglalkozott a „hálatelt ünnep” előkészületeivel, végül az 1949. december 20-i Fővárosi Törvényhatósági Bizottság ünnepi ülésén határoztak a generalisszimusz szobrának felállításáról.

A párt vezetői semmit nem bíztak a véletlenre: a meghívásos tervpályázatot még az ideális helyszín kijelölése előtt kiírták. Ezen az első körben 24 felkért művész vett részt. A kiírásban a szobor méretét – talapzat nélkül – 5-6 méterben, anyagát bronzban vagy márványban határozták meg. Hogy milyen meglepő művek születtek, arról – hála Pótó János történész kutatásainak – ma már alapos tudással rendelkezünk. A szoborbizottság, melyben a párt, a Népművelési Minisztérium, Budapest Főváros és a tömegszervezetek képviselői mellett a felkért üzemek dolgozói is helyet kaptak, némileg ingerülten állapította meg, hogy „a harminc pályamű között van olyan, amelynek ha a fejét letakarjuk, akkor Petőfit ábrázolja. Vannak eltorzított alakok, olyanok, amelyeknek készítői ellen mindjárt vizsgálatot kellene indítani.” Értékelhetőnek csak Borsos Miklós, Farkas Aladár, Kisfaludi Strobl Zsigmond és Mikus Sándor alkotását tartották, őket tehát egy újabb körben versenyeztették meg. Közben heves viták zajlottak a helyszín körül. Szóba került a Hősök tere, a mai Köztársaság tér, az Erzsébet tér és a Kossuth tér Alkotmány utcával szemközti része is. Utóbbival az volt a probléma, hogy az itt felállított szobor szükségképpen hátat fordított volna vagy az Alkotmány utcai pártközpontnak vagy a Parlamentnek, ezt tehát ejtették. A Köztársaság tér elhanyagoltságával, az Erzsébet tér épp ellenkezőleg, mondáságával és polgári környezetével vívta ki a pártvezetők ellenszenvét.

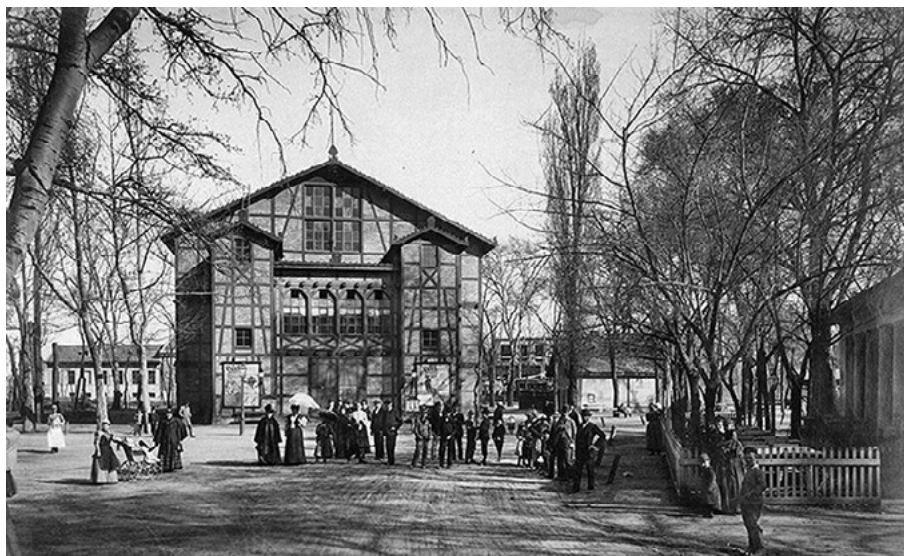
A Hősök tere már jobb döntésnek tűnt, de itt a Millenniumi emlékmű monumentalitása elnyomta volna Sztálin alakját, ez pedig szóba sem jöhetett. Igaz, voltak arra vonatkozó elképzelések is, hogy az emlékművet egyszerűen el kéne bontani vagy legalábbis hátrébb tolni a Hermina útig, de ezt, úgy tűnik, a hatalom nem merte meglépni. A Népművelési Minisztérium végül 1951 tavaszára megszülte a végleges ötletet: a szobor felállítására a Városliget szélén a Gorkij fasor

(ma Városligeti fasor) tengelyében a Dózsa György utat javasolták, a talapzatot pedig főtribünné kívánták alakítani.

Közben a Honvédelmi Minisztérium is benyújtotta igényét: egy katonai díszszemlék megtartására alkalmas térré kívánták formálni a Dózsa György utat, ezért azt teljes városligeti szakaszán 75 méter mélységben kiszélesítették. Az útban lévő épületek elbontásáról egy ülésben döntöttek: áldozatul esett a Városligeti Színkör, a villamos végállomás épülete, Csengery Antal szobra (igaz, ez csak átkerült az Almássy térre) és a Regnum Marianum templom. Utóbbira sok szót nem vesztettek, az MDP titkárság 1951. június 4-i ülésének jegyzőkönyve szerint „felkérték Kossa elvtársat, hogy közölje a városligeti templom egyházi vezetőjével, hogy lebontják a templomot”.

A győztes Mikus Sándor 8 méteres bronz monstrumának anyagát minden bizonnyal a háború után eltávolított köztéri alkotások szolgáltatták: bizonyosat nem tudni, de valószínűleg „Sztálinba” olvasztották többek között Tisza István, Darányi Ignác (a Mezőgazdasági Múzeumnál állt) és gróf Andrássy Gyula szobrát.

Az iratokból kiderül, hogy a háborús jóvátételt és újjáépítést nyögő országban egy dolog nem számított a szoborprojektnél: a pénz. Irdatlan összegeket költöttek az anyagra, a kivitelezésre, a tereprendezésre, a közlekedés átalakítására, a honorá-

A Városligeti Színkör favázás épülete a századforduló táján

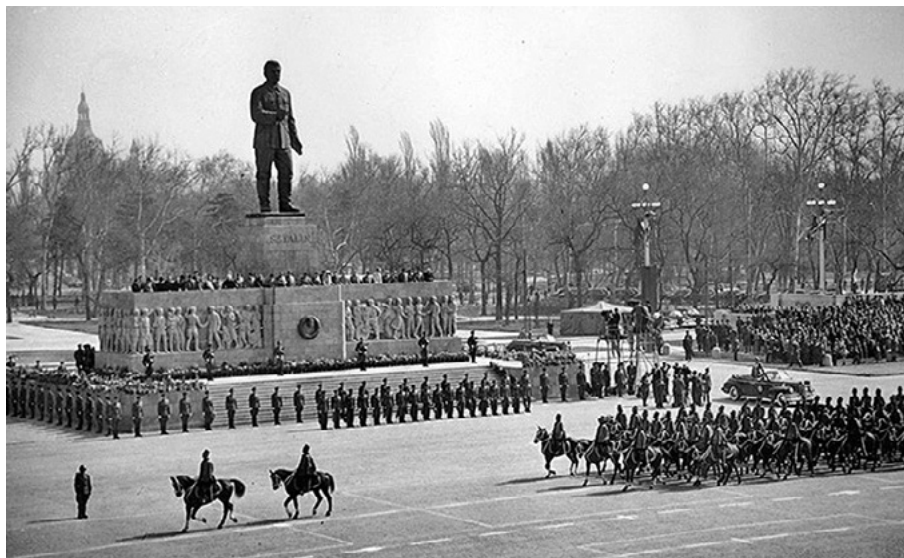
A lerombolt Regnum Marianum templom Csengerly Antal
Almássy terere áthelyezett szobrával

riumokra. Mikus például akkoriban felfoghatatlan összegnek számító, 200 ezer forintos tiszteletdíjat kapott.

A tér rendezésével kapcsolatos leggroteszkebb vita a Dózsa György úti villamosvágányok megszüntetése körül zajlott. A több ülésben, mintegy másfél évig rágott témában mindenki felszólalt, akár értett a közlekedésszervezéshez, akár nem, illetve főleg utóbbiak exponálták magukat. 1950-ben a 23-as villamos érintett pályaszakaszát felújították, a Vágány utcánál a vasúti felüljárót megmagasították. Ennek ellenére a párt központi vezetősége esztétikai okokra hivatkozva kezdte szorgalmazni a villamos vonal eltüntetését, mondván, a vezetéktartó oszlopok zavarnák a Sztálin-szobor környezetének egységes látványát. A Fővárosi Tanács, a Közlekedési Minisztérium és egyéb hivatalos szervek szakemberei a nagy forgalmú vonal megtartása mellett érveltek, mindhiába, a 23-as 1952. október 26-án tette meg utolsó útját a Dózsa György úton.

A Felvonulási tér kialakítása számos előre át nem gondolt nehézségbe ütközött. Időjárásai viszontagságok, anyaghiány és építőipari kapacitáshiány miatt végül a teljes befejezés 1953-ra tolódtott. A szobor avatóünnepségét 1951. december

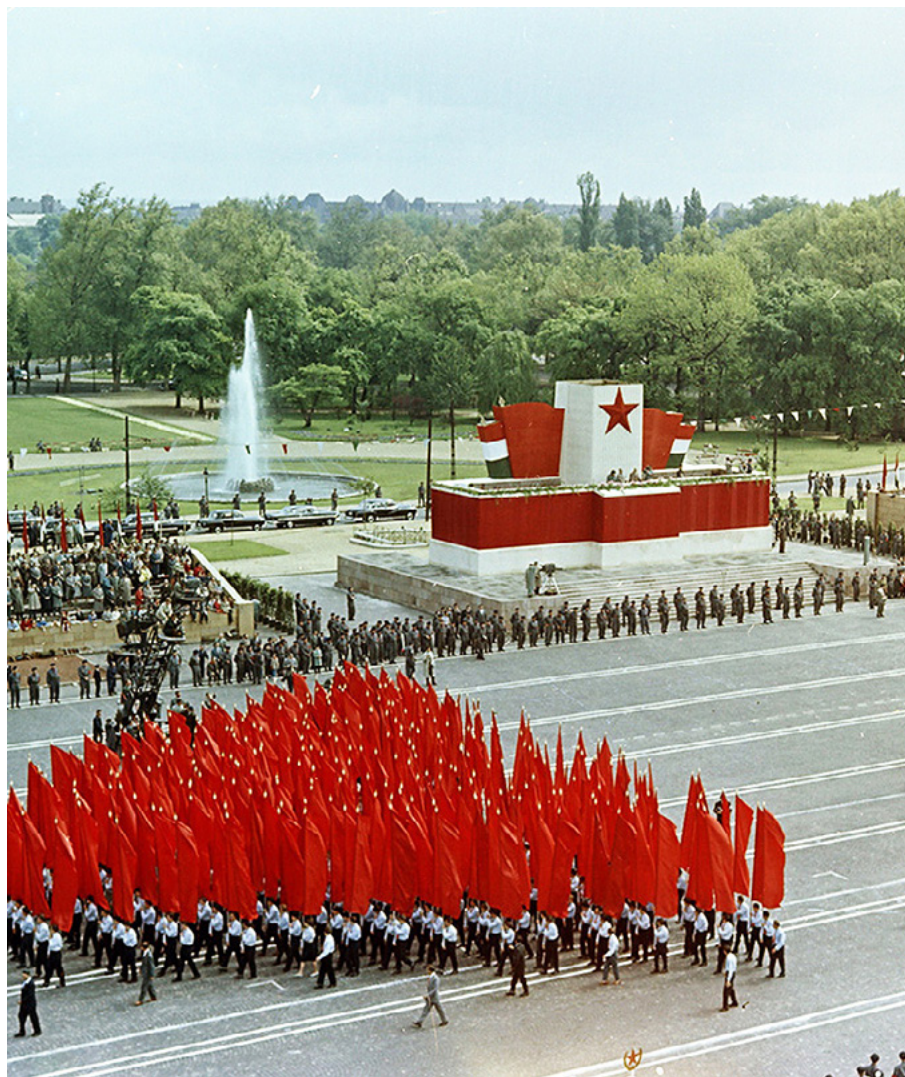

A Sztálin-szobor a Felvonulási téren

16-án 80 ezres kivezényelt tömeg jelenlétében megtartották, annak dacára, hogy a tribünt díszítő domborművek még nem voltak készen. A beszédet Révai József, a korabeli kultúrpolitika főideológusa tartotta, a napilapok emelkedett hangon írtak a budapesti dolgozók „örömnépéről”.

A monumentális alkotás nem sokáig díszelgett a téren. 1956-ban a felkelők nem kis nehézségek árán ledöntötték, és a mai Blaha Lujza térig vonszolták, ahol darabjaira törték.

A talapzaton csak Sztálin csizmái maradtak. A humorban bővelkedő pesti aszfaltnyelv ezért egy ideig Csizma térnek hívta a kommunista ideológia legfontosabb szimbolikus terét. A kommunista párt romjain újjáalakuló MSZMP-nek aztán nem kevés fejtörést okozott, hogy miként tüntesse el a sztálini személyi kultusz maradványait. Végül csak egy szerényebb méretű tribün felállítására került sor, ahonnan a pártvezetők az április 4-i díszszemléket és a május 1-jei felvonulókat köszönthették. A Kádár-éra konszolidálódásával a tér egyre veszített kiemelt jelentőségéből, és a politikai szimbolika terepét a városrendezési koncepciókat nélkülöző ötletelés vette át. Terveztek ide Nemzeti Színházat, Forma1-es pályát, de ezek végül nem – jobban mondva: nem itt – valósultak meg. Ma a hajdani szobor helyén az 56-os emlékmű és a Néprajzi Múzeum új épülete áll.

Felvonulás május 1-jén az 1960-as években

Dózsa György út 7.

Az 1890-es évektől Schwarz Pál építőmester háza állt a telken, amelybe 1896. június 25-én egy pusztító vihar alkalmával villám csapott. Ledőlt a kémény, és súlyos károk keletkeztek a tetőszerkezetben is. 1898-ban gróf Vass Jenőné tulajdonába került az ingatlan, aki háromemeletes ház építésére kért engedélyt ugyanebben az évben.

Az 1910-es években a telken álló kisebb, földszintes házban működött a Szegény sorsú gyermekágyas izraelita nőket segélyező egyesület, a Machazike Tóra Egylet pedig zsidó imaházat működtetett ugyanitt. Ezt a 400 fő befogadásá-

ra alkalmas helyiséget 1940-től néhány évig majd a zuglói evangélikusok bérlték.

Az utcafronti üzlethelyiségekben Szabady János Árpád fejedelemhez címzett patikája, valamint egy Durbints sógor nevű hírhedt kocsmá működött. Az 1928-as lakcímszámjegyzékben érdekes névre bukkanhatunk: eszerint ekkor a ház lakója volt Feszty J. Róza festőművész. A név minden bizonnyal Feszty Árpád özvegyét, Jókai Rózát, Jókai Mór nevelt lányát takarja.

A ház külső homlokzatán látható Dózsa-emléktábla Domján Árpád alkotása, 1951-ben készült el. A korabeli lapok feljegyezték, hogy a második világháború után a lakók saját erőből tatarozták az épületet.

Dózsa György út 7. – Dózsa György emléktáblája, Domján Árpád alkotása

Dózsa György út 11.

A Seligmann Jakab tulajdonában lévő telken az 1880-as években több kisebb épület állt. 1899-ben vette meg az ingatlant Mendelssohn J. Gyula építési vállalkozó, akinek Erzsébetvárosban több háza is volt. Mendelssohnnak ez volt az egyik utolsó üzlete, röviddel a ház felépülése után csődbe ment, és mindenét elveszítette. 1901

és 1905 között Kelemen Imre törvényszéki bíró 2. emeleti lakásának cselédszobájában lakott albérletben Babits Mihály, majd szintén a Dózsa György út 11.-be költözött 1912-ben Tóth Árpád költő.

Dózsa György út 13.

A telekre Herczog Fülöp 1904-ben építette fel saját tervezésű háromemeletes bérházát. Herczog a millenniumi idők sokat foglalkoztatott, sikeres építész volt, Schickedanz Alberttel közös irodát vittek. Együtt tervezték többek között a Műcsarnok és a Szépművészeti Múzeum épületét. Az 1910-es évektől Herczog egyre többet foglalkozott ingatlanbefektetésekkel, bérháza volt a Mozsár és a Nyúl utcában is. A Dózsa György úti házat 1918-ben szép haszonnal adta el Pickler Károlynak és nejének, Steiner Lujzának. A zsidó származású háztulajdonos házaspár a vészorszakban, 1944-ben hunyt el. Az 1930-as években az épületben volt Gerő Jenő látszerész üzlete, és az elegáns Mátra kalapszalon.

Dózsa György út 17.

Az épület helyén állt, kisdédóvó intézet céljára bérbe adott házat az eredeti tulajdonos, Hudomel József 1910-ben 120 000 koronáért adta el Goldmann Józsefnek. Az új tulajdonos még ugyanabban az évben ötemeletes, liftes bérház építésére kapott engedélyt. A házat építtetője és első tulajdonosa után Goldmann-háznak szokás nevezni.

Építésztervezője Karvaly Gyula, aki többek között a Fehérhajú utca 12–14., illetve a Kertész u. 27. szám alatti, úgynevezett Hajcsi-házat is jegyzi. Az épület 1911-ben készült el, jellemzően a polgárság felső rétege számára alakítottak ki benne nagy méretű, 3-4 szobás lakásokat. A szecessziós stílusú házat Maróti Géza szobrászművész az athéni Parthenon frízeiről készült domborműmásolatai ékesítik.

A hajdani lakók visszaemlékezései szerint az igényes kialakítású házban központi fűtés és központi melegvíz-szolgáltatás volt, tágas felvonója ébenfából készült, kárpitozott paddal, a kapubejárót pedig Zsolnay-kerámiák díszítették. Ezek egy része az állandó átalakítások és a gondatlanság miatt súlyosan sérült, illetve megsemmisült. A 2000-es években egy lakó közreműködésével a díszítőelemeket restaurálták, a megsemmisülteket újragyártották.

Dózsa György út 17. – Az egykor elegáns bérpalota homlokzatát Maróti Géza domborművei díszítik

A földszinten az átadás évében Kovács Miksa Mihály nyitott kávéházat Grádo néven, ám nagyon hamar, 1912-re csődbe lavírozta a céget. Kovács évekkal később csődbüntett miatt bíróság előtt is állt. Tőle a Jakobovics és társa cég vette át az üzletet, és évekig sikerrel üzemeltette.

Cigányzenés, a Liget közelsége miatt kedvelt kávéház volt, ám színvonalából az évek során egyre vesztett. 1928-tól Abonyi kávéház néven működött, a cigányzenekart jazz, táncmulatságok és kabaré-előadások váltották fel. Érdekeség, hogy többször fellépett itt a később Amerikában karriert befutott színművész, Szőke Szakáll is. Egy ideig a nagy nevetető Alfonzó edesapja vitte a boltot, akkor eredeti családnevük után mindenki Marksteinként ismerte a helyet. Az 1940-es években már inkább kocsmának, semmint kávéháznak lehetett nevezni a kifejezetten olcsó vendéglátóhelyet. A háború után megszűnt, több helyiségre osztották, kis üzleteket alakítottak ki a volt kávéházi termekből.

A Grado Kávéház fénykorában, az 1910-es években

A lakásokat a ház felépülte után orvosok, banktisztviselők, állami hivatalnokok, jogászok, vidéki földbirtokosok bérelték, de az épületet számos egyesület, cég bejegyzett székhelyeként is megtalálhatjuk a korabeli nyilvántartásokban. Több mint 30 évig a házban működött a VII. kerületi Polgári Kaszinó, az Országos Magyar Sofőr Egylet, de itt volt a *Sport* című népszerű lap szerkesztősége is. A lapot főszerkesztőként az a Föld (Feld) Aurél jegyezte, akinek édesapja, a legendás Feld tata egy sarokkal arrébb, a Városligeti Színházat igazgatta évtizedeken át. Érdekesség, hogy 1912-ben a kávéház alatti szuterénben az Erdős-féle sportvállalat vívótermet, és egy, az akkor még Magyarországon alig ismert görkorcsolyázás gyakorlására szolgáló pályát nyitott. Erdőséknek egyébként a szomszédos Abonyi utca 3. szám alatti telken több tenispályájuk is volt.

A ház egykori lakói között találjuk a műteremlakást bérlő Pentelei Molnár János festő- és grafikusművészt, Latabár Kálmán színművészt, akinek emléktábla is őrzi a ház falán, illetve a háromszoros magyar olimpiai bajnok vívót, Kabos Endrét. A 36 éves bajnok innen indult utolsó útjára 1944. november 4-én. A Nyugati pályaudvarnál szállt villamosra, a budai oldalra azonban már sohasem jutott át. Az aláaknázott és felrobbantott Margit-híd romjai alatt lelte halálát.

A restaurált lépcsőházi majolikadíszítés a Dózsa György út 17.-ben

A Dózsa György út 17. a kor mércéje szerint finom, úri háznak számított, mégis leggyakrabban a rendőrségi hírekben találkozunk vele. Az 1910-es években több öngyilkosság helyszíne is volt a ház, úgy tűnik az életuntakat különösen vonzotta a kifejezetten magas ötödik emelet. Előbb egy ácslegény, majd egy hentesmester ugrott a mélybe (egyikük sem volt a ház lakója), előbbi szörnyethalt, utóbbi egy lábtöréssel megúszta a zuhanást. Az első világháború után két cseléd lány is gázzal követett el öngyilkosságot (szerelmi bánat), a házmesterné pedig szíven lőtte magát. 1920-ban egy 12 napos, egészséges csecsemőt találtak a kapubejáróban, anyja sohasem lett meg. Nem kerülték el a házat a rendőrségi razziák sem. Az akkoriban tiltott szerencsejátékok (makao, ferbli, ulti) üzése miatt több embert előállítottak a detektívek, a legnagyobb fogásuk 1923-ban volt. Ekkor egy első emeleti lakásról derült ki, hogy a szobákat kaszinóvá alakították, és ott nagy tétekben ruletteztek az esténként érkező vendégek. 1941-ben a földszinten található Hablein-féle festéküzletben történt nagy erejű robbanás.

Az épületet 1944 júniusában az elsők között nyilvánították csillagos házzá, több családot hurcoltak el innen a nyilasok 1944 decemberében. A háborút túlélő házat 1950-ben államosították, a hajdani kávéház termeibe egy cipészszövetkezet, a nagypolgári lakásokba társbérlők költöztek. Bár a kapubejárót felújították, a díszítőelemeket restaurálták, hajdani nagystílusú eleganciáját már sohasem kapta vissza Goldmann József háza.

Dózsa György út 19.

A telek Klenovits György és felesége Bernhart Jozefa tulajdonában volt, tőlük vásárolta meg 1905-ben Weisz Miksa, aki 1906-ban négyemeletes bérházat építtetett a Nagy és Benedict építőmester-párossal. A bérház földszinti üzlethelyiségében 1906-ban nyílt meg a Riviéra kávéház, amelyet a főváros legszebb teraszú helyeként hirdettek. A népszerű kávéházat szívesen látogatták a ligeti bohémek, Feld Zsigmond Városligeti Színházának színészei, de az 1930-as években Gózon Gyula és Csontos Gyula színészióriások is törzsvendégnek számítottak. Külön szolgáltatása volt a kétkoronás vacsora, ahol a menühöz tartozott a vendégek díjtalan hazaszállítása autóval. A kávéház mellett, a sarokház Dózsa György úti oldalán működött 1911 és 1922 között a környék kedvelt mozija, a Luna.

Dózsa György út 19. – A ligeti bohémek törzshelye, a Riviéra Kávéház

Dózsa György út 25–27.

Erzsébetváros legnagyobb elemi és polgári iskolája 1900-ban épült az akkori Aréna úton, Balázs Ernő tervei alapján. A 25. szám alatt a fiúiskola, a 27.-ben a leányiskola volt, az 1905-ös tanévben több mint 1300 gyermek járt ide. 1908-tól iparos tanonciskola is működött az épületben. 1911-ben a polgári leányiskola internátusa is ideköltözött. Fizetős szolgáltatást nyújtott, havi 50 korona volt a bentlakás és étkezés díja. A gyermekek egész napi foglalkoztatást és tanítást, valamint négyfogásos ebédet, tízórait és uzsonnát kaptak. Volt tenispályájuk, játszóterük, télen korcsolyázási lehetőséggel.

1913-ban a főváros, az iskola 1,5 holdas befásított, parkozott telkén nyitotta meg az úgynevezett kerti iskolát, amely a második világháborúig működött. A testgyakorlás és bizonyos iskolai órák a tavaszi, kora őszi időszakban, az iskola kertjében, illetve az ott felállított 5 lugasban zajlottak. A növény- és állatvédelem, valamint a veteményezési munkák gyakorlását is a kertben végezték a tanulók. 1924–1936 között női ipariskola is működött az épületben, a fiatal lányok varrást, hímzést, csipkeverést, fűző- és kalapkészítést, textilkereskedelmi ismereteket tanulhattak. Az 1960-as évektől egészségügyi szakközépiskola, napjainkban a Károli Gáspár Református Egyetem épülete.

A Dózsa György út 25–27. – Erzsébetváros legnagyobb iskolája volt

Dózsa György út 29.

Az építtető neve után Csányi-házként ismert bérpalota a Városliget közvetlen szomszédságában, a Dózsa György út és az Ajtósi Dürer sor sarkán áll. Ha másról nem, a 120 éve az épületben működő gyógyszertárról minden zuglói ismeri. Az egykori Városligeti Színházzal szemközti telek az 1870-es években, hasonlóan több Aréna úti telekhez, Klenovits György tulajdonában volt. Az itt álló egyemeletes épületben nyitott meg 1902-ben „Forgách János úr modernül felszerelt” gyógyszertára, amely az Aréna útról kapta nevét.

1906-ban a telket és a rajta álló épületet megvásárolta dr. Csányi Aladár és Paulheim István építőmester, akik a 20. század elején befektetési céllal több erzsébetvárosi bérházat is építtettek, többek között a Garay, a Péterfy Sándor és a Hernád utcákban. A következő évben el is készült a négyemeletes, szecessziós stílusú, impozáns bérpalota. A házjegyzékekben két cím is tartozott az épülethez: Aréna (ma Dózsa György) út 29., illetve István út 57. (1932-től Ajtósi Dürer sor 1.).

A befektetők, úgy látszik, az épület üzemeltetésében már nem láttak fantáziát, a befejezés után 3 évvel eladták 620 000 koronáért Löwy Jolánnak.

Az épületben 1–5 szobás lakásokat alakítottak ki, szám szerint 25-öt, melyek közül csak 5 volt komfort nélküli kis lakás. A többi minden kényelemmel felszerelt, gázfűtéses, impozáns polgári bérlakás volt. A kor szokásainak megfelelően a szabad értelmiségi pályákon mozgó orvosok, ügyvédek, mérnökök, valamint állami felsőhivatalnokok béreltek itt lakást. Néhány tulajdonos a Városliget közelsége miatt a nyári idényre adott ki szobákat, vagy teljes lakrészt a fővárosba érkezőknek.

Az épület tervezője Dénes (Sternberg) Dezső volt, aki bútortervezéssel is foglalkozott. A gyönyörű kovácsoltvas díszkaput a Györy és Gerő lakatosműhely gyártotta. A kapu érdekessége, hogy párja az Üllői úti Aranyas udvar bejáratát őrzi.

Dózsa György út 29. – A ház szecessziós homlokzata 1910 körül

A kovácsoltvas díszkapu párja az Üllői úton van

A házban bérelhető üzleteket már az építkezés időszakában hirdetni kezdték a fővárosi lapokban. Az első bérlők között volt Polatsik József gyógyszerész, aki az államosításig szinte folyamatosan vitte az Aréna patikát. 1944-ben a Sztójay-kormány jogfosztó rendeletei alapján zsidó származása miatt elvették tőle a gyógyszerterát, de 1945 után visszakapta.

A földszinten volt még a neves papír- és könyvkereskedő Wellisch Miksa, a kalapkereskedő Weiner Mór, valamint Reismann Mária cukorkaárus üzlete. Az Ajtósi Dürer sor felőli oldalon Barna Jenő nyitott vendéglőt, amelyet 1930-tól Grosz Gyula üzemeltetett. Az 1940-es években a házban volt Horváth Sándor borotvapenge üzeme, aki Vitéz márkanév alatt dobta piacra termékeit. Az épület neves lakói között tartjuk számon Meller Dezső építész és Luttor Ignác pedagógust, aki az elemi iskolai írástanítás módszertanát kidolgozta.

A háború utáni helyreállításkor az épületet megfosztották homlokzati díszektől. A vendéglő helyiségeibe 1964-ben a híres-hírhedt Fáskör presszó költözött, melyet 10 év múlva átalakítottak. Szokatlan, lila-narancs színvilágát akkor nyerte

Dózsa György út 29. – A háború utáni helyreállításkor az épületet megfosztották homlokzati díszeitől.

el a presszó, amely naponta 8–23 óra között tartott nyitva, esténként a bárzongoránál Selényi László ült.

Az 1980-as évek végén a már erősen deklasszálódott Fáskör megszűnt, helyére költözött az egyik első budapesti kínai étterem, a Nagy Fal. 1997. január 30-án a zárás után, a kínai tulajdonos felesége és lánya a mosdóhelyiségeket ellenőrizték, amikor felrobbant a férfimosdó légtérében, fejmagasságban damilra függesztett jugoszláv gyártmányú kézigránát. A két nő a helyszínen meghalt. Másfél év nyomozás után fogták el a tetteseket. A rendőrség sokáig a kínai kolónia tagjai közötti leszámolásnak tartotta a kivégzést, de kiderült, az elkövető magyar volt, a bűncselekmény háttérében pedig védelmi pénz kieroszakolása állt. ■

SÉTA AZ ABONYI UTCÁN ÉS KÖRNYÉKÉN

Abonyi utca 3–5.

A századfordulón a hatalmas telken a Mészáros és Gerstenberger cég építőanyag-telepe és faáruraktára működött. A Párisi Áruház leégése után azonban a környéki villatulajdonosok követelni kezdték a gyúlékony anyagokat tároló cégek kitelepítését, így az üresen maradt telket 1910-ben kibérelte Erdőss Sándor vállalkozó, és megnyitotta a szemközti kávéházzal elkeresztelt Riviera sporttelepet. A telepnek az Abonyi utcáról és a Thököly út felől, a 48-as számú épület mellett is volt bejárata. Télen villanyvilágítás és katonazene mellett lehetett korcsolyázni, nyáron pedig teniszpályák működtek a területen. Erdőss, aki a Thököly út 100. szám alatti Közüti Vaspályatársaság tulajdonában lévő lóvasúti forgalmi telep telkét is bérelte, sikeres sportvállalkozó volt. A telepet folyamatosan korszerűsítette, ruhatárral, büfével, melegedő és korcsolyacsatoló épülettel bővítette. 1912-től nyáron görkorcsolya (ahogy akkor nevezték kerek korcsolya) pályát is üzemeltetett. 1929-től Abonyi Sportpálya néven működött. 1941-ben a telket a magántulajdonosok eladták a Claremont Textilkereskedelmi Kft.-nek, akik öröklakásos társasvillákat építettek a területen. Az épületek tervezője Schmitterer Jenő volt.

Abonyi utca 21.

A Magyar Református Egyház zsinati hivatalának épületét Hajós Alfréd és Villányi János tervezte 1909-ben. A tervezésre kiírt pályázatra 19 pályamű érkezett, a győztes építéspárost 1000 koronás díjjal jutalmazták.

A monumentális palota alig több mint egy év alatt készült el. Az épület tetejének vasszerkezetét az erzsébetvárosi Oetl-vasöntöde, a járólapokat Walla József

Abonyi utca 21. – A református zsinati székház épületét
Hajós Alfréd és Villányi János tervezte

cementgyára, a sárgaréz szerelvényeket a zuglói Pápai és Náthán bronzöntöde készítette. Az épület belső berendezését, így a 226 férőhelyes díszterem padsorait is Hajós tervezte. Az első zsinati ülést a frissen elkészült székházban 1909. április 21-én tartották.

Abonyi utca 27.

Eredetileg Benedek Dezső építész, építési vállalkozó érdekeltségébe tartozott az értékes saroktelek, ő azonban 1901-es csődje után kénytelen volt megválni tőle. A következő néhány évben sűrűn cserélt gazdát az ingatlan, míg végül 1906-ban megvásárolta Baumhorn Lipót műépítész. A telekre maga tervezte meg kétemeletes bérvilláját, és építészirodáját is itt rendezte be.

Baumhorn korának legjelesebb és legtermékenyebb zsinagógatervezője volt, az ő nevéhez kötődik többek között a szegedi Új zsinagóga, az újpesti, a gyöngyösi, az újvidéki és a Páva utcai zsinagóga tervezése. Családjával 1932-ben bekövetkezett haláláig élt az Abonyi utcai villában. 1937-től a házban lakott Fái Géza, magyar királyi kormányfőtanácsos, az Első magyar gyapjúmosó és finomposztógyár vezérigazgatója.

Abonyi utca 29.

A telket Hlatky Józsefnétől vásárolta 1910-ben dr. Márkus Jenő a BSZKRT vezérigazgató-helyettese. A szecessziós bérpalota 1911-ben épült Wellisch Andor tervei alapján. A házban 5-6 szobás nagypolgári lakásokat alakítottak ki központi fűtéssel, de helyet kapott az épületben egy műteremlakás is. Az 1910-es években a villában élt Deutsch Mór, a Törley József és társa pezsgőbörgyár magyarországi vezérképviselője. Az épület Izsó utcai homlokzatán az erkélyes oromzat, a népi ihletésű mozaikbetétek, és a kovácsoltvas kerítés díszítőmotívumai egyértelműen Lajta Béla hatását mutatják.

Az Abonyi utca 29. szám alatti villa Wellisch Andor korai műve

Abonyi utca 31.

A telket a környéken gazdálkodó Hlatky Józseftől vette meg 1897-ben Huber József sertéskereskedő és neje, Löffler Janka. A kétemeletes, historizáló villa tervezője Kerekes Antal, az épület 1898-ra készült el. Az 1920-as években Kosch Traugott szászrégeni származású gyógyszerész, az Üllői úti Angyal patika tulajdonosának birtokába került. A sajátos hangulatú villa érdekessége az asszimmetrikusan elhelyezett torony, valamint a torony melletti épületrész kétszintes, köríves erkélye.

Izsó utca 5.

Malonyay Dezső néprajzkutató, író 1905-ben vásárolta meg az Izsó utcai telket barátja, az építész Lajta Béla rábeszélésére. Malonyay visszaemlékezéseiben leírja, hogy egy teljes pompájában virágzó mandulafa látványa segítette a nehéz döntésben. A bohém, nagy kártyás hírében álló Malonyay nem volt biztos benne,

Izsó utca 5. – Malonyay Dezső villája nagy hatással volt Kós Károlyra

hogy egy önálló villa építését megengedheti magának, de engedett Lajta érveinek: „Nyáron nem kell Svájcba menni, télen nem kell Egyiptomban kódorogni, spórolni kell.” A telekvétel után közösen veselkedtek neki a tervezésnek. Az érdemi munkát természetesen az építész végezte, Malonyay azonban pontos intenciókkal szolgált arra nézve, milyen legyen az új ház. Magyaros stílus, angol kényelemmel – adta ki a verdiktet, és Lajta hozzálátott a munkához. Ennél az épületnél már nem érződik a mester, Lechner Ödön hatása, az erdélyi népi építészet, az angol Arts and Crafts és a finn nemzeti romantikus építészet inspirálta Lajtát. Itt jelentek meg először a bejárati kapun és az ablakokon a korban magyarosnak tartott boglyaív formák. A tervezés ideje alatt a ház egyre nőtt, hol egy terasz, hol egy kandalló került a tervekbe. Malonyay kalotaszegi tanulmányútjain sok népművészeti tárgyat gyűjtött, amelyek motívumait Lajta belekomponálta a villa részleteibe. Az építész amúgy is minden apró részletre ügyelt: „kilincset, vasalást, piszkáló szerszámot a kandallók elé, csupa szépséges művészi holmit, amiből azután az építőmester nyomban lealkudott kilencven percentet, én meg visszaalkudtam az építőmestertől negyven percentet” – írta a tervezés folyamatáról a büszke tulajdonos az *A Ház* című folyóiratban.

A házban eredetileg két lakást helyeztek el, a földszinten és az első emeleten is egy-egy hatszobásat, ehhez csatlakozott még a 3. szinten Malonyay híres, „koporsó fedelű” dolgozószobája. A hallon, a szalonon, a nappali, a háló- és gyerekszobákon túl külön szobát kapott a nevelőnő is. Az alaprajz egyedisége, hogy mindkét lakás bejárata a főhomlokzatról nyílik, de teljesen szeparáltak, azaz sem a lépcsőház, sem az előtér nem közös.

A villa nagy hatással volt Kós Károly építészre is, aki *Életrajz* című könyvében így emlékezett a Malonyay-villával való első találkozására: „A kertben, szabadon kicsi lakóház. Vadonatúj. Egyszerű, sima, fehér falú, nagy piros fedelű épület, s oly meghittén, ösmerős-vidáman mosolygott reám a kertből, mintha réges-régi, kedves, vérbeli atyámfia volna.”

A villát Malonyay 1909-ben kénytelen volt eladni gróf Haller Györgyné gróf Bethlen Ilonának, Bethlen István miniszterelnök húgának. 1944-ig Bethlen-leszármazottak lakták a házat, mely ma a Román Kulturális Intézet otthona.

Zichy Géza utca 10.

Korának kiváló portréfestője, László Fülöp 1897-ben vásárolta meg az akkor Pálma utcai telket Hlatky Józseftől és nejétől, Ocker Máriától. Az Ockerek bajor származású kertészek voltak, a Park Klub megépítése előtt ezen a területen rózsakertészetük volt. Az új tulajdonos még a vásárlás évében megbízta Gyalus Lászlót műtermes villája megtervezésével. László Fülöp a sörgyáros Guinness család egyik lányát vette feleségül, néhány év után maga is Londonba költözött, s a lakásként és műteremként egyaránt szolgáló ingatlant bérbe adta.

LÁSZLÓ (LAUB) FÜLÖP 1869-ben született Pesten zsidó családban. Apja női szabó, más források szerint gabonakereskedő volt, de az bizonyos, hogy szerény körülmények között éltek. 1884-től a Mintarajziskolában Székely Bertalan és Lotz Károly tanítványa volt. Münchenben ismerkedett meg Lucy Madeleine Guinness-szel, az ír Guinness Sörgyár tulajdonosának lányával, akit 1900-ban feleségül vett. Első állami megrendelése Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter arcképének elkészítése volt. 1907-ig Budapesten és Bécsben élt, majd Londonba költözött, 1914-ben felvette a brit állampolgárságot. A főúri, sőt udvari körök elismert portréfestője megalkotta Ferenc József császár, XIII. Leó pápa és Theodor Rooseveltnél elnök portréját is. 1937. november 22-én hunyt el londoni otthonában.

A villában a kor számos technikai újítását alkalmazták: elektromos konyhai étellift, külön rendszerű padló- és levegőfűtés. A földszinten volt a pompás fogadószint szalonnal, az emeleten a művész és családja lakószobái. A műtermek hatalmas, északra néző ablakaikról ismerhetők fel.

A háromszintes, neoromán, neogótikus csodapalota főleg híres lakóiról ismert: 1905-től, saját Ilka utcai háza felépítéséig itt élt Lajta Béla, a 20. századi építészet egyik kimagasló alkotója, több zuglói közintézmény építész. 1909-ben az emeleti lakrészt Molnár Ferenc bérelte, állítólag itt róttá papírra a halhatatlan ligeti hintáslegény, Liliom történetét. 1912-ben a házat megvette Paupera Ferenc bankár, Bajor Gizi színésznő férje, aki szintén élt a földszinti lakrészben néhány évig. A későbbi híres bérlők között találjuk Szendrő József színidirektort, színészt, Berczy Géza színészt, Szegvári Károly festőművészt. Az épület az 1920-as évek-

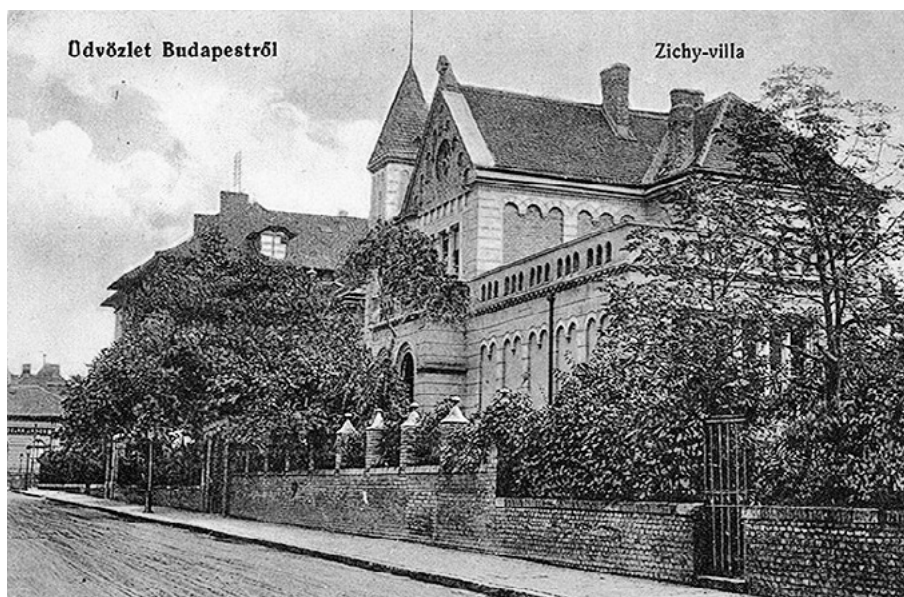
ben Fehér Zsigmond textil-nagykereskedő tulajdonába került. Egy 1944-es adat-
szolgáltatási ív szerint 1944-ben is a Fehér családé volt a ház, akkor 8 lakás volt
az épületben. A műtermes ház Zichy Géza utcai bejáratánál 1990-ben helyezték
el László Fülöp emléktábláját.

Zichy Géza utca 10. – A gótikus lovagvárra emlékeztető
épületben írta Molnár Ferenc a *Liliomot*

Zichy Géza utca 6.

A házat dr. Lippich Elek miniszteri titkár részére 1897-ben tervezte Gyalus László. A historizáló neoromán stílusú épület északi szárnyát 1905-ben Messinger Sándor építész tervei alapján újabb résszel egészítették ki. Az ingatlan tulajdonjogát 1911-ben az utca későbbi névadója, a Nemzeti Zenede elnöke, gróf Zichy Géza vásárolta meg 122 000 koronáért. Halála után gróf Zichy Jánosné, Zichy Margit nevét jegyezték a tulajdonlapra. ■

Zichy Géza utca 6. – A neoromán stílusú villában élt az utca névadója

RÁKOSFALVA

A Templom tér Rákospalván az 1940-es években

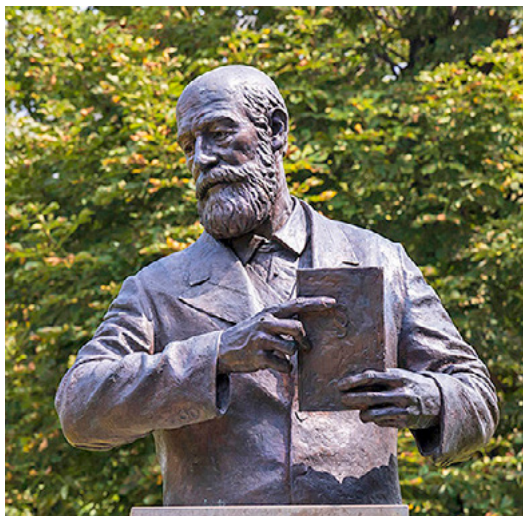
Rákosfalva régi épületeiből mára szinte semmi nem maradt. Az 1960-as években a Füredi utcai lakótelep építése miatt az egész városrészt szanálták. Csak az iskola, a templom és az építkezés alatt felvonulási épületnek használt Cserepesház maradt az utókorra. Éppen ezért indokolt, hogy alaposan körbejárjuk ennek a sajátos hangulatú városrésznek a történetét.

Füredi utca 37. – A lakótelep építésekor szanált épület

A mai Rákosfalva területe a török hódoltság után Grassalkovich-birtok volt, majd a befolyásos Festetics-család tulajdonába került. A Festeticsek a hatalmas, a mai XVI. kerület és Kőbánya egyes részeit is magába foglaló területen mintagazda-

ságot és tehenészetet tartottak fenn. Festetics János 1848-ban elhunyt, örökösei pedig áruba bocsátották a birtokot, amelynek méreteiről eligazítást nyújt egy napilapokban megjelent hirdetés. Eszerint a „Pest szabad királyi város határában, a várostól alig félórányira, a kerepesi országút mentén fekvő szép birtok, mely Rákos név alatt ismeretes”, magában foglal 358 hold első osztályú szántóföldet, 136 hold legjobb minőségű, legeltetésre alkalmas rétet, 20 hold erdőt, konyhakertet, szőlőt és egy majorságot. A birtokon az urasági és

Zsivora György szobra Rákosfalván,
Baráz Tamás alkotása

tiszti lakon kívül vannak még gazdasági épületek, cselédlakások, egy kovácműhely, egy jól jövedelmező vendégfogadó (ez vélhetően az 1920-as évekig működő Sárga Csikó fogadó), valamint a birtokot keresztül-kasul szelő Rákospatakon egy négykerekű, szintén jól jövedelmező malom. A többek között a *Budapesti Híradó* című napilapban is megjelent felhívásban bukkan fel először Rákosfalvával kapcsolatban Zsivora György neve: ekkor még mint az adásvétel lebonyolításával megbízott ügyvéd, aki a belvárosi Szervita téri Sziklay-házban lévő irodájában adott bővebb felvilágosítást a birtok iránt érdeklődőknek.

Hogy a következő években mi történt, azt források hiányában nem tudjuk rekonstruálni, de az bizonyos, hogy Zsivora egyre tekintélyesebb lett az ügyvédi pályán, és vélhetően szép vagyont gyűjtött. 1850-ben például egyetlen megbízáson, Wodianer Sámuel bankár, Kossuth Lajos volt pénzügyi tanácsadója végrendeletének végrehajtójaként 300 aranyforintot keresett. A belvárosi ügyvéd maga is üzletet láthatott a rákosi birtokban, 1854-ben ugyanis már tulajdonosként jegyzi a földeket. Jó vétel volt: a hatalmas kiterjedésű földdarabért mindössze 750 forintot fizetett a Festetics-örökösöknek.

A Zsivora-birtokról feljegyezték, hogy fekvése lapályos, csak néhol található kisebb emelkedő a területen. Az egész birtokon, kelet-nyugati irányban keresz-

tülfolyik a Rákos-patak, a telek határában egy gőzüzemű malom működik. A talaj minősége nem túl jó, kötött, agyagos és homokos részek váltogatják egymást. Ennek ellenére a burgonya- és kukoricatermés rendre kiváló, de termelnek még árpat, zabot, rozsot és lucernát is. A gazdaság jól felszerelt, a vetést Garret-féle vetőgéppel végzik. A birtokon általában cinkotai napszámosokkal dolgoztattak, de kaszáláskor a különösen szorgalmas munkaerő hírében álló tótokat is felfogadtak. Zsivora a birtokon mintatehenészetet is fenntartott, 1862-ben 86 db szarvasmarhája volt, közülük két különösen értékes holland tenyészbika.

Nem kiheverhetetlen, de érzékeny veszteséget okozhatott a tulajdonosnak, amikor 1863-ban a birtoka határában álló gőzmalom porig égett. Ezután egyre kevésbé foglalkoztatta a gazdálkodás, és egyre gyakrabban merült fel benne a telkek eladásának gondolata.

ZSIVORA GYÖRGY 1804. augusztus 25-én született a Tolna megyei Sárszentlőrincen. A helyi elemi iskolai elvégzése után a soproni Líceumban tanult tovább, majd a pozsonyi evangélikus főiskolára iratkozott, ahol bölcsészetet, teológiát és jogot tanult. Pesten 1827-ben letette az ügyvédi vizsgát. Apponyi Antal párizsi követ ekkoriban épp magántitkárt keresett. Zsivorára esett a választása, így a fiatal jogász 3 évet Párizsban élt. Hazajövetele után Pesten nyitott ügyvédi irodát, tagja lett a pesti evangélikus egyházközségnek. 1833. november 15-én tagjai közé választotta a Magyar Tudós Társaság. Deák Ferenc igazságügyi miniszter 1848-ban kinevezte a Hétszemélyes Tábla bírájává. A szabadságharc bukása után nem vállalt közéleti szerepet, főleg birtokperekkel foglalkozó ügyvédként dolgozott. Ekkor vette meg a rákosi földterületeket is. 1861-ben Csanád megyei főispánná nevezték ki.

1874-ben végrendeletében számos jótékony és tudományos intézetnek adományozott nagyobb összegeket. Kitűnik a sorból a Magyar Tudományos Akadémiára hagyott százezer forint, de jutott a hagyatékból a sárszentlőrinci gyülekezetnek, a bonyhádi és soproni líceumnak, a pesti evangélikus gyülekezetnek, a Bethesda Kórháznak és a Kisfaludy Társaságnak is. 1883-ban, Budapesten érte a halál.

1869-ben egy konzorcium papírgyárat kívánt létesíteni a Rákos-patak mellett, és ehhez Zsivorától vásárolták volna meg a telket. Pest város mérnöki hivatala azon-

ban nem engedélyezte a beruházást, szívesebben láttak volna a területen nagy kiterjedésű, jégnyerésre is alkalmas halastavakat. A vita vége az lett, hogy Zsivora György engedélyt kért birtoka felparcellálására, amit 1870-ben meg is kapott Pest város tanácsától. A 179 házhely értékesítése még abban az évben megkezdődött. Templom és iskola részére Zsivora ingyen ajánlott fel telkeket a városnak. A lapok ekkor számoltak be először arról, hogy kint, a Rákoson új telep van születőben, amelynek sikere, köszönhetően a jó levegőnek és a patak közelségének, garantált. A vevőket azzal kecsegtették, hogy nemsokára iskola épül a területen, egy társaság pedig „lóvonatú vasút” kialakításán munkálkodik.

A művészalapítók legendája

Rákosfalva alapításával kapcsolatban két, egymásnak némileg ellentmondó történet forog közszájon. A kutatások által is igazolt verzió szerint Zsivora György jogtudós és földbirtokos birtoka felparcellálásával, és a telkek értékesítésével fektette le az új városrész alapjait. A másik változat szerint a Zsivoránál gyakran vendégeskedő pesti művészek olyan jól érezték magukat a kies rákosi tájon, hogy nyaralókat kezdtek építtetni, és ezzel megvetették Rákosfalva alapjait. Több adoma egyenesen Szigligeti Edéhez, korának termékeny és sikeres drámaírójához köti Rákosfalva megalapítását. A történet természetesen legenda csupán, de van valóságalapja. Zsivoránál gyakran megfordultak öccse, a nála 5 évvel fiatalabb József művész barátai, Szigligeti mellett ifjabb Lendvay Márton, a Nemzeti Színház hősszerelmese, Szerdahelyi Kálmán, Jókai sógora és kedvenc színésze, valamint Vadnay Károly hírlapíró. Zsivora József maga is korának népszerű komikusa és színdarabfordítója volt, aki vándorszínészként kezdte pályafutását. 1838-ban szerződött Pestre, előbb a Pesti Magyar Színház, majd a Nemzeti segédszínésze volt. Nevéhez több tucat német nyelvű színdarab magyarítása kötődik.

A Rákosfalvára betelepülők nagyobb részét nem a pesti művészvilág, hanem a környéki falvakból érkező, tehetségesnek egyáltalán nem mondható, döntően német ajkú gazdálkodók adták. A felparcellázott és időközben a helyi értelmiség által Rákosfalvának keresztelt hajdani Zsivora-birtok fejlődése hatalmas lendülettel indult. 1872-ben megtartották a településrész első önálló ünnepét. 1872 őszén megnyitott az elemi népiskola, vezető tanítónak Storch Mátyást nevezték ki. Októberben Klempa Simon felszentelte a templom mellett ma is látható kőkeresztet és egy harangot, majd szabadtéri nagymisést tartott a híveknek. Ez alkalomból

a Pestről érkező „előkelő hölgyek” ígéretet tettek, hogy gyűjtésbe kezdenek a jövőben felállítandó templom javára.

1876-ban már kilencven ház állt a telepen. 1879-ben megtörténtek az első utcaelnevezések, Szigligeti, Megyeri, Zsivora, Vezér és Vértés mellett Kántorné neve is utcanévtáblára került. Korának ünnepekt tragikája, Kántorné Engelhardt Anna (1791–1854) a magyar nyelvű színjátszás hőskorában vándortársulatoknál lépett fel, de Rákosfalván valószínűleg soha nem járt.

Pontos adatot a városrész demográfiai viszonyairól Körösi József a Statisztikai Hivatal igazgatójának 1888-ban készült összeállításából ismerünk. Eszerint Rákosfalvának ekkor 1100 lakója volt, a telep rendelkezett posta- és távíróhivatallal, kápolnával, melyben az erzsébetvárosi plébános végezte hetente az istentiszteletet. Volt továbbá egy népiskola 200 tanköteles gyermekkel, orvos, rendőrállomás egy őrmesterrel és öt biztossal, azonkívül 10 kocsmá, 2 péküzlet, 3 kovács, 1 ács, 1 asztalos, 1 mézáros, 2 szatócs.

Apró lépésekkel az 1880-as évek elején megindult a környéki ipartelepítés is. Márkus Ignác – akinek híres fiai közül az egyik hírlapíró, a másik jó nevű karmester, a harmadik pedig a magyar szecesszió kimagasló építész, a kecskeméti Cifrapalota tervezője volt – üvegyárat épített Rákosfalván a Kerepesi út, Rákos-

Rákosfalvi iskola.

Az Álmos vezér téri általános iskola

patak, Zalán utca, Körvasút által határolt telken, egy volt majorsági épület alapjain. A gyár főleg borosüvegeket állított elő.

Mintegy fél évszázadon keresztül Rákosfalván, a Szigligeti utcában működött a Rieger Orgonagyár. Ebben az üzemben készítették többek között a Mátyás-templom és a veszprémi bazilika orgonáját. Az anyagcéget Franz Rieger (1812–1886) alapította szülővárosában, Jägerndorfban, mely napjainkban Krnov néven Kelet-Csehországban található. A 19. század legvégén, az erzsébetvárosi Garay utcában létrehozott fióközemet helyezték át Rákosfalvára, ahol az államosításig működött.

1882. szeptember 16-a jeles nap volt a kerületrészes életében – ekkor kapott önálló postahivatalt Rákosfalva, amely ezután Kis- és Nagyzugló, Törökőr kültelek és a Paskál malom levél- és csomagforgalmát bonyolította. Nagy szenzáció volt, amikor 1886-ban az iskolaépületnél felállítottak egy köztéri órát.

Rákosfalván a 19. század utolsó harmadában sem vezetékvesztéses víz, sem csatornázás nem volt, ez pedig a jobbára állattartással foglalkozó telepen kedvezett a járványok kitörésének. Egyaránt pusztított a kolera, a tífusz és a himlő. A főváros 1884-ben kinevezte Rákosfalva első orvosát, dr. Axmann Bélát, aki 3 évig töltötte be a posztot, később a fővárosi szegényház főorvosa lett. 1888-ban, a cinkotai vicinális vasút megnyitásának évében Kada István, Kecskemét híres polgármesterének Kada Eleknek az öccse megnyitotta Szent Vendel névre keresztelt patikáját a Kerepesi úton.

Miközben rohamos léptekkel szaporodott Rákosfalva lakossága és ingatlanállománya, törvényszerűen jelentkeztek az infrastrukturális elmaradottságból adódó problémák is. Az 1870-es évek végén a kerületrészesnek nem volt elegendő tűzfécskendője, így gyakran pusztítottak tűzvészek. A kora tavaszi időszakokat rendszeresen megkeserítette a szabályozatlan Rákos-patak áradása, amely sok kárt okozott a helyi gazdálkodóknak. Nyáron a tikkasztó por, ősszel a mindent elborító sár nehezítette a közlekedést, közvilágítás nem lévén, sok gond volt a közbiztonsággal is.

Rákosfalva közlekedése

Rákosfalva a fővárosiak kedvelt kirándulóhelye volt, az 1870-es évektől azonban még csak társaskocsi járt ki a pesti belvárosból, az is csak a tavaszi–nyári időnyelben. Az újonnan létrehozott telepre beköltöző gazdálkodók terményeiket a fővárosi piacokra hordták be, ezért egyre égetőbb szükség lett a közlekedési viszonyok javítására. Rákosszentmihály a lóvasút kiépítéséért lobbizott, ám időközben jelent-

kezett a fővárosnál Balázs Mór egy helyiérdekű vasút ötletével. A főváros vezetése utóbbit karolta fel, 1886-ban megtörtént a nyomvonal kijelölése is. A vicinális vasút a belvárosból, a Keleti pályaudvar mellől indult, és a Kerepesi úton haladva 7 megállóhely és 3 állomás érintésével jutott el Cinkotáig. A megnyitó 1888. június 19-én volt. A feldíszített vonatot hatalmas ünneplő tömeg fogadta Rákosfalván, majd a helyi társas élet központjában, a Zöldike vendéglő kerthelyiségében nagy lakomát csaptak a lakosok. A HÉV bekapcsolta az addig távolinak számító Rákosfalvát Budapest vérkeringésébe, a 20. század folyamán azonban komoly gátja lett a kerület rész további fejlődésének. Míg a villamosjáratokat a főváros üzemeltette, a HÉV egy magántársaság kezelésében volt, akik magasan tartották a viteldíjakat. Tovább tetézte a bajt, hogy 1894-ig Rákosfalva Erzsébetváros külterületének számított, akkor azonban egy sokak által ellenzett lépéssel Kőbányához csatolták. A 20. század elején a szegényebb rétegek a belvárosban egyre növekvő lakbérek elől a peremkerületekbe, többek között Rákosfalvára menekültek. Az ő munkába járásukat, hivatali ügyintézésüket azonban a HÉV-viteldíjak alaposan megdrágították, ráadásul Kőbánya központjával semmilyen közlekedési összeköttetése nem volt a kerület résznek. A vágyott villamosvonal kiépítése jó ideig csak ígéret maradt számukra.

Rákosfalva HÉV-megálló az 1970-es években

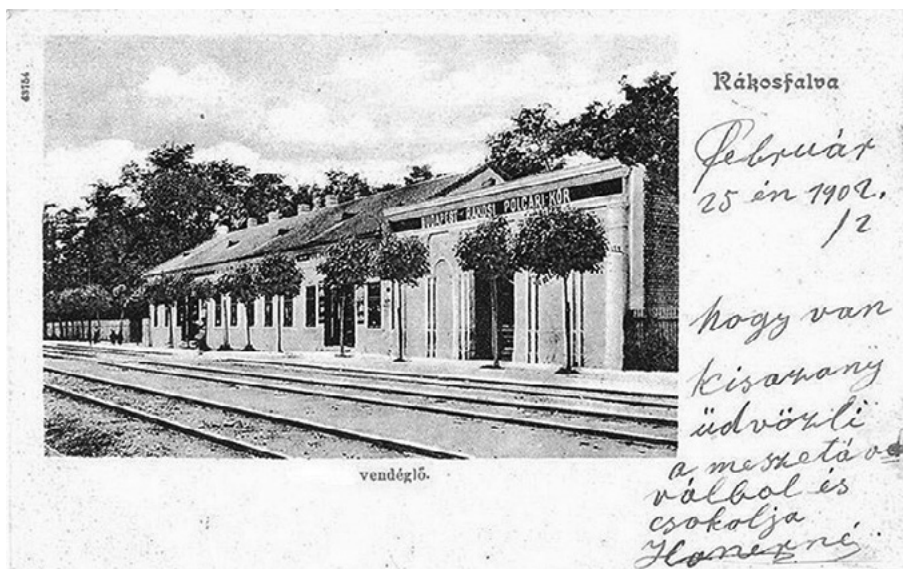
Társas élet Rákosfalván

Rákosfalva központja a Templom (ma Álmos vezér tér) volt. Itt tartották minden évben a Szent István napi búcsút. A társasági életet számos kisvendéglő, kocsmá szolgált. Említésre érdemes a közvetlenül a vámhatár előtt, a Kerepesi úton, a HÉV-vonal mellett egykor állt Sárga Csikó csárda. Nevét Csepreghy Ferenc népszerű népszínművéről kapta.

A 19. század közepén még itt adták-vették a lopott lovakat a kupecnek, a század végére kellemes nyári vendéglővé szelídült, ahol számos asztaltársaság, polgári egyesület tartotta rendszeres összejöveteleit. Düledező, félig földbe süllyedt épületét az 1920-as évek közepén bontották le.

A helyi társas élet központja a mai Rákosfalva HÉV-megálló helyén működött Zöldike vendéglő volt.

1878-ban nyitott, az évtizedek során számtalan bérlője volt. A Rákosfalvai Kisdédóvó Egyesülettől a helyi Polgári Körön át, az Acélhang dalárdáig terjed azoknak az egyesületeknek a névsora, amelyek rendszeresen a Zöldikében gyűltek össze. Jeles esemény helyszíne volt a Zöldike 1894 februárjában, amikor Munkácsy Mihály tiszteletére kiállítás rendeztek a vendéglő termeiben, melyet a mester és

Zöldike vendéglő, a hajdani rákosfalvai társasélet központja

felesége is meglátogatott. Legvirágzóbb korszakát az 1930-as években élte, amikor Mayer János volt a vendéglős. Az 1920-as években mozi is nyílt az épületben, előbb Árpád, majd 1945 után Rátkay néven működött 1970-ig.

A Rákosfalva név

A magyarok kollektív emlékezetében kitüntetett helyet foglal el Rákos mezeje, a középkori országgyűlések és hadrakelések helyszíne. A történelmi névért több kerületrész is versengett az idők során, egyaránt magáénak vallotta Kőbánya, Angyalföld és Zugló. Rákosfalva nevért 1871-ben írták le először a fővárosi lapok, egy évvel később pedig már arról tudósítottak, hogy a település hivatalos keresztelőlét is megtartották: az eddig több néven nevezett új városrészt, megszüntetendő a zűrzavart, Rákosfalvának keresztelték.

Hogy a névadás nem volt túl szerencsés, azt a következő évtizedek igazolták. A Rákosmezejére utaló Rákos névhez biggyesztett „falva” utótag mintha csak kijelölte volna a kerületrész sorsát: fejlődése elmaradt a főváros belső részeitől, és bizony sokáig még a hírlapírók, sőt egyes fővárosi képviselők sem voltak tisztában vele, hogy Rákosfalva nem önálló kisközség, főleg nem Pest környéki falu, hanem a főváros része.

1899-ben a kerületrész lakói, elunván a név keltette hátrányos megkülönböztetést, kérvénnyel fordultak a fővároshoz, hogy Rákosfalva nevért, a rég áhított Rákosmezőre változtathassák. A mérnöki hivatal azonban pusztán hiúságból született hóbortnak tartotta a kérelmet, és azzal utasította el, hogy ilyen jellegű névváltoztatásokban a Közmunkatanács az illetékes hatóság. Azt is javasolták, ha már a rákosfalvaiak nem tudnak a nevükkel megbékélni „inkább Mátyáskertnek vagy Királykertnek nevezzék át, mert a község helyén egykor vadaskert állott, ahol Mátyás király hajszolta udvarával az őzet, szarvasbikát és egyéb nemes vadakat”. Rákosfalva büszke népe azonban nem kért Királykertből, így maradt a kissé szerencsétlen elnevezés. Azt érdemes közbevetőleg megjegyezni, hogy a mérnöki hivatal indoklása ráadásul téves. Azóta már tudjuk, hogy Mátyás vadaskertje a mai Kőbánya területén volt.

Rákosfalvai Szent István király-templom

Rákosfalva katolikus híveit eleinte Kőbányáról látták el, majd az egyházközség tagjainak lelki gondozását 1881-től az erzsébetvárosi plébánia vette át. A szentmiséket kezdetben szabad ég alatt, majd egy ideiglenes fatemplomban tartották, amelyet 1874-ben építettek fel. A székesfőváros tanácsa 1881-ben hozott határozatot a ma is álló templom felépítéséről, melyet neoromán stílusban Pucher József tervezett, 1887. szeptember 8-án szentelték fel. Orgonát 1926-ban kapott a templom, amely a Rieger-gyárban készült. A második világháborúban komoly sérüléseket szenvedett épületet 1949-ben helyreállították, és a hívek megnövekedett száma miatt új, nagy méretű hajóval bővítették. A 20. század közepéig a templomot körülölelő téren tartották Rákosfalva hagyományos Szent István-napi búcsúját. A templom hátsó oldalánál, a kiskertben található Simon Ferenc alkotása, mely négy, balesetben elhunyt fiatal cserkésznek állít emléket.

Szent István-napi búcsú Rákosfalván

Első világháborús hősi emlékmű

1917-ben a 8. törvény rendelkezett arról, hogy a magyarországi települések állítsanak emlékműveket az első világháborúban hősi halált halt helyi lakosok emlékére. A törvény szellemében a Rákosfalvai Polgári Kör, amelynek a rendkívül népszerű körorvos, dr. Világhy Károly volt akkoriban az elnöke, gyűjtést kezdeményezett. A helyi egyesületek összefogásának eredményeként 30 millió korona gyűlt össze. Az első világháborús monumentum megvalósítását Rákosfalván köztisztületnek örvendő polgárokból alakult szoborbizottság hangolta össze, melynek tagja volt többek között dr. Világhy Károly, a polgári kör elnöke és Dreszmann Károly acélárugyáros. A bizottság Istók János (1873–1972) szobrászművészt kérte fel az alkotás megmintázására. A zászlót tartó, gyászoló katonát ábrázoló egész alakos szobor elhelyezésére a Közmunkatanács tett javaslatot: eszerint „a templom téren, a templom hossz tengelyének irányában, a templom kapujától 28 m távolságban, a templommal arccal szembefordulva állíttassék fel”.

A világháborús emlékmű avatási ünnepsége 1925-ben

Az ünnepélyes avatást 1925. április 19-én rendezték. A téren ideiglenes diadalkaput emeltek, a szobor mellett díszes tábori sátrat állítottak fel, ahol Árvay János tábori püspök celebrált szentmisét. Ezután József főherceg mondott beszédet. A főváros egyik első köztéri hősi emlékművének talpazatára 80 elesett katona nevét vésték fel.

Álmos vezér Gimnázium és Általános Iskola

Ezen a helyen állt Rákosfalva első elemi népiskolája, amely, 1872-ben kezdte meg működését. A terület fejlődésével, a lakosság számának növekedésével, hamarosan nagyobb helyre volt szükség. A városrész központi terén – egykor Templom tér – 1877-ben új tanintézetet adtak át, mely 20 éven át fogadta a diákokat. A ma is álló épületet Hegedűs Ármin tervezte, 1897-ben nyitotta meg kapuit, hajdan óvodai szárny is csatlakozott a főépülethez. 1925-től itt működött az Országos Stefánia Szövetség anya- és csecsemővédő intézete is. Az iskola 1995 óta viseli Álmos vezér nevét.

Rákosfalvai kisiskolások 1930-ban

Cserepesház

A Cserepesház épületének történetéről 2002-ben a Zuglói lapokban Riersch Tamás jóvoltából megjelent egy írás, amelyre dr. Szabó Zoltán, a ház egykori lakója (az írás születésének idején a MÁV Kórház osztályvezető főorvosa) néhány kiegészítéssel és pontosítással reagált. A ház egy másik szülöttje pedig a Zuglói Helytörténeti Műhelynek küldött beszámolójában emlékezett vissza az épületre is a benne töltött gyermekkorra. Ezekből a részletekből állt össze a ház története.

Vaszary János, a rákosfalvai illetőségű egykori fiákeres 1924-ben fiával közös vállalkozásként taxizásba fogott. A második világháború időszakában nézte ki a rákosfalvai 230 négyszögöles saroktelket a gyarapodó család számára, melyet 1941. július 22-én 11 310 pengőért vásárolt meg. Az építkezés költségei azonban már meghaladták a család erejét, így megosztotta a telket, s két másik vállalkozónak is lehetőséget biztosított az építkezésre. A Füredi utcai bejárattal rendelkező családi házat később Janusek Béla és Zirci Károly bővítette ki egy Vezér úti bejárattal is rendelkező bérházzá.

A háború után Vaszary Jánostól elvették a házat, államosították, ő egy két és fél szobás lakásban élt itt családjával bérlőként.

A Füredi utcai lakótelep építésekor az ingatlant a 43. sz. Állami Építőipari Vállalat használta felvonulási épületként. Az építkezés befejezése után született döntés az épület művelődési házzá alakításáról. A tervezőmunkát az Általános Építőipari Kiszövetkezet Műépítész szakcsoportja végezte Csics Géza tervező-építész vezetésével. A ház átalakítása és berendezése akkori áron mintegy 6 millió forintba került. A felújítás első üteme 1985 decemberére készült el, a teljes üzembe helyezés 1986 februárjában történt. ■

ALSÓRÁKOS

Alsórákos az a városrésze Zuglónak, amely nem bővelkedik műemlékekben, nem szerepel a kedvelt turistacélpontok között. Ezen nincs mit csodálkoznunk, hiszen a terület jelentős része még a 20. században is kaszáló volt. A középkorban itt egy hatalmas kiterjedésű erdőfoltokkal tagolt síkság húzódott, melynek része volt a mai Kőbánya területére eső Rákosmező, az országgyűlések, királyválasztások és hadra kelések helyszíne. Itt hozták meg 1505-ben a magyar jogtörténet fontos hivatkozási pontjává vált „rákosi végzést”, amelyben a magyar nemesség úgy döntött, hogy nem fogad el idegen uralkodót. Az utolsó országgyűlést Rákosmezőn 1540-ben tartották, a török hódoltság alatt a terület futóhomokkal borított pusztasággá változott.

A 18. század elejére a török hódoltság alól felszabaduló országrészek szinte teljesen elnéptelenedtek, 1693-ban Pesten mindössze 218 ház állt. Az első, az osztrák örökös tartományokból érkező telepesek még jórészt iparosok voltak – szíjgyártó, gombkötő, kádár, szerszámkészítő, asztalos, fegyverkovács –, a sváb kertészek megtelepedése a mai Zugló, azon belül Alsórákos területén Mária Terézia korára tehető. Sokan közülük házhelyet vettek, amelyhez zöldségtermesztésre alkalmas kert is tartozott. Érdekesség, hogy ezek a családok – Fockok, Hausknechtek, Matsekok, Nonnok – több generáción keresztül, sokan a legutóbbi időkig foglalkoztak kertműveléssel.

Alsórákos hatalmas, beépítetlen területeit a török időktől a 20. század közepéig rétként, kaszálóként hasznosították. Az előjáróság minden évben értékesítette egy vállalkozónak a fűkaszalási jogot, aki aztán a szénát a környéki állattartóknak adta el.

Alsórákost egyébként nemcsak a marhatartók, de a lovat munkaeszközként használó fuvarosok, bérkocsisok is nagy számban választották lakóhelyül. Az Erzsébet királyné útja 89. számú ház máig fennmaradt eredeti kapuja őrzi ennek

Kerti munkák Alsórákoson

nyomait: pont akkora, amelyen egy szekér gond nélkül be tud hajtani. A házon ma a Zuglói Kör néven ismert avantgárd művészcsoporthoz emlékező tábla látható. Itt lakott egy első emeleti apró lakásban a 2022-ben elhunyt Kossuth-díjas festőművész, Molnár Sándor, aki a kör szellemi atyja és szervezője volt. A művész-társaság a sematizmus korában fogózkodat keresve talált rá az Erzsébet királyné útja elején lakó Hamvas Bélára, akinek világlátása nagy hatást gyakorolt a fiatal, útkereső művészekre. A lokálpatrióták számára a ház története is tartogat érdekességeket. Az 1870-es években a telek ugyanúgy Feiwel Lipót tulajdona volt, mint az Erzsébet királyné útja menti telkek többsége.

FEIWEL LIPÓT-ot, az Első Magyar Vasbútor és Takaréktűzhelygyár tulajdonosát az első magyar zsidó származású lakatosmesterként tartjuk számon. 1822-ben született Morvaországban, a mesterséget Bécsben tanulta ki, majd Pestre érkezett szerencsét próbálni. Itt azonban meggyűlt a baja a lakatos céhhel, származása miatt ugyanis nem vették fel a tagjaik sorába. Feiwel kitaró munkával, fantasztikus kezűgyességével és nem utolsósorban számos bejegyzett újításával önerejéből elérte, hogy pesti polgárjogot kapjon, majd 1847-ben a lakatoscéh is megenyhült irányában. Innentől kezdve szédületes iramban ívelt felfelé a karrierje. A Síp utcában megnyitotta gyárát, az Aradi utcában házat építtetett. Az alsórákosi réteken az 1870-es évektől kezdett telkeket felvásárolni, majd haszonbérbe adni. Mindezek mellett jelentős adományszója volt a pesti Chevra kadisha jótékony egyletnek, választmányi tagja volt az Országos Iparegyletnek. Gyára termékeivel képviselte Magyarországot a londoni világiállításán, az Ezredéves Országos Kiállítás után pedig Ferenc Józseftől a koronás érdemkereszt kitüntetését vehette át. Pályája utolsó éveiben már szinte csak az általa kifejlesztett iskolai padokat gyártotta. Még jó erőben volt, amikor visszavonult, a gyárát utódai vitték tovább, immár a ferencvárosi Ipar utcában. A nagy múltú üzem 1907 októberében porig égett. Feiwel Lipót, az első hazai zsidó lakatosmester már nem érte meg birodalma pusztulását – ugyanazon a napon délelőtt – hosszú betegség után, 85 éves korában hunyt el.

Tőle vette meg 1891-ben 1520 forintért a telket a józsefvárosi bérkocsi-tulajdonos, Gardin Lajos és neje, Koller Teréz. Földszintes házukra 1892-ben kapták meg az építési engedélyt. A házat az évek során többször bővítették, a telekre istállókat is építettek. A háznak a tulajdonos Gardinékon kívül szinte csak bérkocsis lakói voltak. Gardin egyébként nem lehetett túl népszerű háziúr, bérlőit már minimális lakbértartozás miatt is végrehajtó elé citálta. 1906-ban elvált feleségétől, majd új asszonyt hozott a házhoz, aki 1920-as megözvegyülése után is az épületben lakott. Utolsó nyomára 1942-es telefonkönyvben bukkantam, akkor már az új férje nevéen, Szabó Jánosnéként élt az egykori alsórákosi bérkocsi birodalomban.

Alsórákos sokáig kifejezetten szegény vidéknek számított. Infrastrukturális elmaradottsága miatt az építési telkek olcsók voltak, így többnyire kispénzű emberek építkeztek a környéken. „Ha ma valaki elvetődik erre a vidékre, a zuglói

villamosvágányok végződésénél azt hiheti, hogy itt már élet nincs tovább. Nyáron hatalmas porfelhők borítanak el mindent, tavasszal és ősszel pedig az egész vidék sártengeré válik, sőt az alacsonyabban fekvő részeket nem egyszer víz önti el” – írta a *Magyar Szemle* riportja 1930-ban.

Alsórákossal viszonylag keveset foglalkozott a sajtó, csak bűnesetek, tragikus balesetek, na meg a ciklikusan visszatérő árvizek miatt került átmenetileg a fővárosi lapok címdalaira. 1928-ban Hámorszky József 46 éves gyári munkás az Erzsébet királyné út 71. számú házban lévő lakására tartott, amikor az Ilosvay téren békésen legelésző tehenekre lett figyelmes. Mivel ez akkoriban ezen a környéken egyáltalán nem számított ritkaságnak, Hámorszky nem változtatott az útvonalán, elsétált a tehenek mellett a földúton. Azt azonban nem vette észre, hogy a háttérben egy bika figyelő féltékenyen háremét, amely a szerencsétlen emberre rontott, felöklelte és meg is taposta. Végül a környéki gazdák siettek az áldozat segítségére, akit zúzódasokkal, bordatörésekkel szállítottak kórházba a mentők.

Ennél sokkal tragikusabb eset történet fél évszázaddal később, a Füredi utcai lakótelep egyik tízeleteres házában, a Csertő utca 12-ben. A fővárosi tűzoltóság története során először nézett szembe egy hatalmas pánikkal járó, több ember életét követelő tüzesettel azon a meleg májusi napon.

Az 1972. május 18-án éjfél után, a villanyóraszekrénynél fellángolt tüzet először egy hetedik emeleten lakó idős asszony észlelte, aki riadóztatni kezdte a szomszédokat. A rengeteg könnyen égő építőanyag miatt a tűz villámsebességgel terjedt, így a felsőbb emeleteken lakó, később ébredő emberek lakásaikba szorultak. Volt, aki füstmérgezést szenvedett, de olyan is, aki pánikba esve kiugrott az ablakon.

Emlékezetes menekülés volt a tűz fészkéhez közel lakó család esete, akik hétnapos kisfiúkkal tartózkodtak a lakásban. Mivel az addigra már szétterjedt lángok miatt a lakásból nem tudtak kijutni, a nagymama lepedőkből csomózott kötelet készített, majd a paplanhuzatba burkolt csecsemőt ezzel eresztette le egy alsóbb emeletre, ahol az ott lakók behúzták az ablakon. A Balázs család tagjai mindannyian túléltek a tűzvészt.

A hét halálos áldozatot és számos sebesültet követelő tragikus eset után szigorítottak a magasház kategóriába eső tízeleteres panelek építési előírásain.

Zugló legjelentősebb ipari létesítményei közül is számos Alsórákoshoz kötődik. Az 1898-ban alapított, akkoriban főleg bádogdobozokat, címtáblákat gyártó Magyar Fémlemezipari Rt. utóda, az Alumíniumárugyár az Erzsébet királyné útja 57–61. szám alatt működött. Szintén a városrészben, a Telepes utcában talált otthonra a vegyipar egyik híres reprezentánsa, a Török Sándor gyógyszerész

által 1905-ben alapított Galenus Gyógy- és Vegyszergyár, mely 1957-ben vette fel a Reanal nevet.

A másik legendás üzem az államosítás után Budapesti Porcelángyár néven működött az Öv utcában, mindenki tudta azonban, hogy a tulajdonos nevétől megfosztott cégér a Zsolnay-gyár egyik üzemegységét takarja. 1895-ben Zsolnay Vilmos megvásárolta a Dob utcai Fischer Ignác-féle porcelán- és majolikagyárat. Innen költöztek a század utolsó évében Zuglóba, az Öv utca 153. szám alá. A Budapesti Zsolnay-féle Porcelán Fayence Gyár Rt. falicsempéket, fajanszarut gyártott, 1906-ban már 250 munkást foglalkoztatott. 1939-től folyósítottak a munkavállalóknak gyermeknevelési segélyt, az 1940-es években bevezették a fizetett szabadság intézményét. A gyárnak volt saját énekkara, színjátészó együttese, sportegyesülete, a kerületi bajnokságban részt vevő futballcsapata, sakkcsapata. A „Zsoliban” dolgozó munkásdinasztiák hozzájárultak az üzem családias, összetartó légköréhez. Meg kell említeni többek között a Bérci, Farkas, Hofer, Kárpáti (Krautheim), Kollár, Markesz, Odor, Opra, Ugranecz családok tagjait, amelyeknek több generációja dolgozott a gyárban. Az üzemet 1948-ban államosították, az épületeket 1995-ben bontották le, helyén ma a Porcelán lakópark házai állnak. ■

AZ ERZSÉBET KIRÁLYNÉ ÚTJA

Az Erzsébet királyné útja Zugló egyik legrégebbi fő közlekedési útja. Az 1850-es években még Weg nach Palota – azaz Rákospalota felé vezető út – néven szerepelt a német nyelvű térképeken.

A híresen zamatos dinnyét termelő palotai parasztok idényben ezen az úton dőcögtek súlyos szekereikkel a belvárosi piacok felé. Pestújhely felőli végén, az

A vámház az Erzsébet királyné útja végén

Erzsébet királyné útja 122. szám alatt még mindig áll az egykori vámház, amely Pest határát jelölte. Az út kiemelt szerepét az is bizonyítja, hogy két híres beszálló fogadó is működött itt, mindkettő a 19. század végére kocsmává degradálódott.

A BESZÁLLÓ FOGADÓ a 19. század fontos intézménye volt. A hosszú úton lévőket itt tudtak megpihenni, de ami még fontosabb volt, itt lehetett a lovakat pihentetni. Épp ezért a beszálló fogadókhöz minden esetben több ló elszállásolására alkalmas istállókat is építettek. Az embereknek csak szerény szolgáltatást nyújtottak, fekhelyet, bort és legfeljebb egytálételt a rövid – általában egyéjszakás – tartózkodás idejére.

Az egyik – az Amerikaihoz címzett – Herminamezőn, az Amerikai út sarkán állt, Druschka Ferenc egykori pincér tulajdonolta. A másik a mai Stubnyai utca magasságában volt, és a Fehér Gólya névre hallgatott. Ez utóbbi Feiweil Lipót lakatosmester tulajdonában volt, csakúgy, mint az út melletti számtalan telek az Öv utcáig. Sokáig ez a földszintes építmény volt a környék legfontosabb orientációs pontja is: az omnibuszok a Gólyáig jártak, a Városliget – nem mint park, hanem mint városrész – a Gólyáig húzódtott, Ferenc József pedig a Gólyánál váltott lovakat, ha rókavadászatra indult Cinkotára. Az omnibuszok világoskék tábláin még az

—T á r s a s - k o c s i k k ö z l e k e d é s e
a z E r z s é b e t u t r a. A p e s t v á r o s i f ö k a p i -
t á n y s á g k ö z h i r r é t e t t e, h o g y f o l y ó é v i m á j u s 20-tól
kezdve naponként 30 társaskocsi fog a városból a
városligeten átvonuló István-úton keresztül az Er-
zsébet-úton lévő „Gólyához“ címzett korcsmaházig
közlekedni. Ezen társaskocsikra nézve a személyvi-
teldij a városból a ligeti nagy kör elejéig valamint
eddig 10 krajczárban, az Erzsébet-ut előtti régi
vámházig 15 krajczárban, a „Gólya“ korcsmaházig
pedig 20 krajczárban állapított meg.

A *Hon* című lap hirdetése 1873-ból

1900-as években is a Kálvin tér – Gólya felirat szerepelt az utca neve helyett. Sőt, a nevezetes fogadó az egész környéknek nevet adott: az Erzsébet királyné útjának mindkét oldala ezen a szakaszon a Gólya-telep nevet viselte az 1930-as évekig.

A Gólyáról sajnos egyetlen képi ábrázolást sem ismerünk, de a fogadónak több, részletes leírása is fennmaradt. Egy 1871-ben kelt tudósítás azt emeli ki, hogy a földszintes tornácós épület, a csűr és a kocsiszín egy kis magaslaton, egy tágas udvarban áll, ahol a lefektetett deszkapallók szolgálnak táncparkettül a mulatozóknak. A bejáratnál, a kert előtt „cölöpre biggyesztett réztáblán ékeskedő gólyamadár” hirdeti a fogadó nevét. Pünkösdvasárnap lévén a hely tömve van, a „táncparkett” szélén foglal helyet a 3 fős zenekar, a táncolók többnyire keringőt és csárdást járnak. A parkett mellett, fiatal fák árnyékában jobbra-balra lócákon és székeken ül hosszú vagy gömbölyű asztalok mellett a fogyasztó közönség, akiknek jó kőbányai kerti bort, sört, sódart és sajtot szolgálnak fel a fel-alá futkosó pincérek. A környék kies, jó a levegő, és néha-néha még szarvas is idetéved a palotai erdőből.

Az 1880-as években több ízben magas rangú vendégei miatt került a lapok címlapjára a külvárosi fogadó. 1882-ben Sisi császárné indult sétalovaglásra Gödöllő irányába, a királyi hintóból kiszállva a Gólyánál ült hátszlóra. A Budán időző Ferenc József rendszeresen vadászott a környéken. 1884 decemberében az uralkodó Cinkotára indult róka vadászatra, ott azonban népes kíséretével hoppon maradt, rókát ugyanis nem találtak. Ekkor a Paskál malom felé vették az irányt, ott már nagyobb szerencsével jártak. A vadászat végeztével Ferenc József visszalovagolt a Gólyához, ahol az udvari hintók várták, majd a Városliget, az Andrásy út, Fürdő utca, Lánchíd útvonalon a várba hajtatott.

Egy időben az Erzsébet királyné útját a Városliget részének tekintették. Számos arisztokrata család, illetve a nagypolgárság is szívesen vásárolt itt telkeket, amelyekre általában svájci típusú nyaralóházakat építettek. A nyaralótulajdonosok mellett még a kertészek képviseltették magukat szép számmal az út menti telkeken, így a múlt századi polgári jólét rekvizitumai és a tehéntrágya szaga együtt határozták meg a híres zuglói út karakterét.

Az egykori nyaralóvillákból ma már alig maradt fenn valami, pedig itt birtokolt telket a malomiparban és sörfőzésben egyaránt érdekelt, svájci eredetű Haggemacher család, az Andrásy-kormány igazságügyi minisztere, Horváth Boldizsár, az aranyműves Laky Adolf, az arisztokratából bankárrá lett gróf Andrásy Aladár, valamint Budapest első főpolgármestere, Ráth Károly.

Erzsébet királyné útja 15. – Nyaralóvilla Herminamezőn

1867-ben a nyaralótulajdonosok a kacifántos nevű felfolyamodvánnyal éltek Ferenc József császárhoz. Ebben kérték, engedélyezze, hogy az út a felséges császárné után Erzsébet útnak neveztesse. Az engedélyt megkapták, mivel azonban Pesten már akkoriban is több Erzsébet út létezett, 1870-től az egyértelműsítés kedvéért Erzsébet királyné útjának nevezték. A 150 év alatt mindössze egyszer, a tiszavirág-életű Tanácsköztársaság alatt keresztelték át az utat Zrínyi Ilonára. Az új elnevezés azonban olyan rövid ideig élt, hogy egyáltalán nem ment át a köztudatba.

Az Erzsébet királyné útja belvároshoz közeli szakasza és a Nagy Lajos király úton kívüli terület nagyon eltérő képet mutat. A Rákos-patak környékén még a 20. század elején is jégvermek húzódtak, rengeteg volt erre a silány anyagból épült földszintes lakóház.

Mivel a környéken sok fuvaros, illetve bérkocsi-tulajdonos lakott, szinte minden házhoz tartozott istálló is. Az Erzsébet királyné útja 89. számú ház – máig megmaradt széles kapubejárójával – tipikus példája a környék épületeinek.

A Nagy Lajos király úton túli szakaszon a 20. század elején az ipar is otthonra talált. Nagy Géza karosszérialakatos 1925-ben alapította cégét a Francia

út 43.-ban, ahonnan néhány év múltán az Erzsébet királyné útja 50.-be költöztek. Akkoriban már mintegy 20 alkalmazottat foglalkoztatott. Nagy Géza ügyfelei közé tartozott Horthy Miklós, Bethlen István és Albrecht főherceg. A világgazdasági válság után az 1930-as években kismozdonyok és sínautóbuszok gyártásába fogott. Az üzemet 1948-ban államosították, Nagy Géza 1959-ben hunyt el.

A túloldalon, az Erzsébet királyné útja 57–61. szám alatt működött az Alumíniumárugyár.

Elődjét még a 19. század végén alapította Fischer József, aki 1899-től Magyar Fémlemezipari Rt. néven működtette üzemét. 1942-ben több mint ezeröttszáz alkalmazott dolgozott a gyárban. 1948-ban, mint minden magánkézben lévő termelőegységet, az Alumíniumárugyárt is államosították. Leghíresebb termékük a tejeskannák, gázpalackok mellett az 1957-ben bevezetett kukta névre hallgató gyorsfőző fazék volt.

A szorosan illeszkedő, szelepes fedővel ellátott edényben – köszönhetően a gőznyomásnak – a normál főzési idő a felére rövidült, de kezdetben a háziasszonyok nem tudták használni. Túltöltötték, ezért a fazekak fűtültek, robbantak, repültek, szerencsésebb esetben csak a szelepük olvadt ki. A gyárat és a lapok lakossági

Az Alumíniumárugyárban készültek a közkedvelt kuktafazekak

rovatait elárasztották az elégedetlen vásárlók olvasói levelei, így a vezetőség kénytelen volt a napilapokban közleményt elhelyezni, amelyben a kuktafazék helyes használatára hívták fel a háziasszonyok figyelmét. A kukta egy továbbfejlesztett változatából készült az egészségügyi intézményekben használt gőzsterilizátor. A vállalat másik sikerterméke az 1970-es években bevezetett teflonbevonatú serpenyő volt, amelyhez a licencet Hollandiából vásárolták.

Az Erzsébet királyné útja – Miskolci utca sarkán (Erzsébet királyné útja 104.) álló kétemeletes, jellegtelen lakóházban élt családjával Brichta József, akinek a közelben, az Erzsébet királyné útja 125.-ben volt a messze földön híres asztalosüzeme.

Brichta József 1872-ben született a Trencsény vármegyei Bánfalván. 1900-ban már Budapesten bejegyzett asztalos, kis műhelye és lakása a terézvárosi Aradi utca 60.-ban volt. Ide nősült, 1900-ban feleségül vette Szarvas Jankát, akitől 3 gyermeke született, két fiú és egy lány. 1912-ben a fővárostól kibérelte az Erzsébet királyné útja 125. számú telket, épp szemközt a vámházzal. Itt rendezte be asztalos üzemét. Családjával ekkor az Erzsébet királyné útja 116. számú ház első emeletén, Reichmann József pálinkamérése fölött laktak. Az üzem jól prosperált, Brichta folyamatosan fejlesztette a gépparkot. Az első világháború kitörésekor már 42 éves volt, ráadásul legkisebb gyermeke, Imre is ebben az évben született, mégis bevonult. A bevonulás körülményeiről, illetve a szolgálatáról nem sikerült adatot találnom, de tény, hogy a frontról 100 százalékos hadirokkantként tért haza. Innentől kezdve két bottal, csak nagy nehézségek árán tudott járni. Egyetlen szórakozása a rendszeres vasárnapi, Stefánia Corsó kávéházba tett látogatás maradt. A cégvezetést fokozatosan legidősebb fia, Géza, az adminisztrációs ügyeket pedig lánya, Margit vette át. Az 1920-as évektől rendszeresen indult állami, fővárosi pályázatokon. Első jelentős megrendelésük az Attila úti, 1926-ban belügyi köztisztviselők számára épült Rakovszky-udvar asztalosmunkáinak kivitelezése volt. Ugyanebben az évben a főváros kislakásépítési programja keretében a Kárpát utcai bérház asztalosmunkáit végezték. Az Erzsébet

A Brichta asztalosüzem, háttérben a vámház épülete

királyné útja 104. számú telekre 1928-ban kapta meg az építési engedélyt, és még ebben az évben asztalosüzemét is erre a telekre költöztette át. A kétemeletes sarokház első emeletén lakott Brichta József családjával, a telek hátsó részén volt az üzemsarnok, az istálló, a kocsiszín és a raktárak. Élete legnagyobb elismerést hozó munkáját is ebben az évben kapta meg: az új Széchenyi Gyógyfürdő épületének ablakait és kétszárnyú ajtóit, sőt a néhány éve nagy botrányok közepette lebontott védett, íves kabinsort is az Erzsébet királyné úti üzemben készítették.

Az Erzsébet királyné útja és az Öv utca sarkán állt valaha Csizmadia Gergely legendás kocsmája.

Az 1920-as években Kovács Gyula vette át a vendéglőt. Libavacsoráiról messze földön híres étterme a zuglóiak és a szomszédos pestújhelyiek körében egyaránt kedvelt volt. Kovács úr legendás jótékonykodó volt, a szegény gyermekek karácsonyi vacsoráitól az erdélyi ínséget szenvedők megsegítéséig minden mozgalomban részt vett. Az államosítás után Zuglói Népkert néven működött, az 1950-es években szervezetileg a szintén államosított Gundelhez tartozott. Külön presszó és vendéglő része is volt, nagy kerthelyiséggel. Az 1960-as években a Kelet-pesti Vendéglátóipari Vállalat portfóliójába került, ekkortól Zuglói vendéglő volt a neve. Az 1980-as években a híres-hírhedt Calypso Disco költözött a falai közé. ■

Erzsébet királyné útja 118. – Az Öv utca sarkán állt valaha Csizmadia Gergely legendás kocsmája

A RÁKOS-PATAK

Általános iskolás korunk óta tudjuk – bátran tekinthetjük akár evidenciának is azt a tényt, hogy az emberi civilizációk folyóvizek mentén alakultak ki. A Bosnyák tér mögötti, sok vitát kiváltó beruházás kezdetekor végzett régészeti feltárás a Rákos-patak partján az úgynevezett halomsíros kultúrához tartozó népek nyomait tárta fel. A késő bronzkori, mintegy 3300 éves leletek bizonyítják, hogy a Zuglót keresztben átszelő patak milyen fontos szerepet töltött be az idetelepült népek mindennapjaiban.

A Gödöllői dombságban eredő, mintegy 44 km hosszú patak Pécel után éri el a főváros határát. A XVII. kerület, majd Kőbánya után a Kerepesi utat keresztezve lép Zugló területére, ahol az Alsórákos nevet viselő városrészen folyik keresztül. Alsórákos dűlő eredeti neve – Alsórákosi rétek – kifejezőbb volt, utalt a terület funkciójára, hasznosítási módjára. A Rákos-patak megannyi mellékvíze, fattyúága táplálta valaha ezt a hatalmas rétet, amelynek emlékét a területen a belvíz magas állása a mai napig őrzi. A dús, tőzeges terület a 18. században – tekintve, hogy rengeteg állattartó élt még ezen a vidéken – a pesti határ legértékesebb része volt.

A Rákos-patak első említése IV. Béla egyik adománylevelében maradt ránk, amelyből tudjuk, hogy a mai Pest határain belül 1256-ban már két vízimalom működött a Rákoson. A híresebbről utcát és fürdőt is elneveztek Zuglóban. Paschall György pékmester a 18. században vásárolt malmot Pest határában, így a molnároktól függetlenül tudta saját cége számára szállítani a szükséges mennyiségű lisztet. A zsemle és perecsütés jól jövedelmezett a görög származású családfőnek, fia, Antal már nem forgatta a sütőlapátot, jogot tanult, majd városi tanácsossággal vitte. A mai Cordia lakópark területén állt malom a 19. század közepéig őrölt, 1887-ben Gaál István reszelőgyárat rendezett be az ódon falak között.

A középkorban számos halfaj – többek között a korabeli gasztronómiában kedvelt angolna – élt a patak vizében, de Bél Mátyás 18. századi történetíró teknős-

békákról is említést tesz. Zsivora György Rákosfalva és Alsórákos határán húzódó birtokain halastavakat is kialakított, a Podmaniczky családnak pedig a korabeli orvoslásban fontos szerepet betöltő piócák élőhelyeül szolgáló tavai voltak erre felé.

A PIÓCA a gyűrűsférgек törzsébe tartozó ragadozó vízi élőlény, mely szívókorongjával képes az ember bőréhez tapadni, és az általa ejtett seben keresztül vért szívni. Az orvoslás történetében évszázadokon át kiemelkedő szerepet játszott a piócakúra, amelyet ízületi és izomfájdalmaknál, valamint keringési és vérárvadási problémáknál alkalmaztak. A pióca által termelt hirudin nevű vegyület erős vérárvadásgátló, amelyet ma is használnak trombózis elleni készítményekben.

A kanyargós, part menti nádasokkal kísért patak évszázadokig nyújtott megélhetést az itt élőknek. A jégvágás jogát a főváros minden évben árverésen értékesítette, a legtöbbet ígérő iparosok a befagyott patakon vágták a jégtáblákat, amelyeket a parton kialakított jégvermekben tárolták. Az 1880-as évektől a budai szőlőket kipurító filoxerajárvány következményeként lendült fel a hazai söripar, melynek hatalmas mennyiségű jégre volt szüksége a kesernyés, romlékony nedű hűtéséhez. A jégvágás tehát jövedelmező üzletnek számított a mesterséges jeget előállító gyárak megjelenéséig.

A nádvágás, a patakparti agyag kitermelése szintén jó üzlet volt. A nád kedvelt tetőfedő anyag a 19. században, az agyag pedig a patak partjára települt téglágyézők nyersanyag-ellátását biztosította.

A 19. század második felében megérkeztek a bolgárkertészek is a Rákos-patak mentére. Bérelt, hosszú nadrágszíjparcelláikon olyan sikeresen gazdálkodtak, hogy sokuk soha nem tért haza szülőföldjére. A Bosnyák téri piac egy-egy zöldséges standján még ma is találkozhatunk a leszármazottaikkal.

A BOLGÁRKERTÉSZET hagyománya és páratlan sikere a bolgár történelemben leledzik. Az Oszmán Birodalomba történő évszázadokig tartó betagozódás alatt az ipar nem fejlődött a területen, így a városok sem tudtak megerősödni. A magyarországihoz hasonló nagybirtokrendszer sem létezett, a török had-

sereg élelmezése viszont az őslakosokra hárult. A török étkezési kultúra miatt rengeteg zöldséget – paprikát, paradicsomot, uborkát, és a hazánkban sokáig ismeretlen padlizsánt – termeltek viszonylag kis földterületeken. A török uralom alóli felszabadulás után viszont a bolgár termelők jórészt felvevő piac nélkül maradtak, így sokan, főleg a fiatal férfiak elindultak Nyugatra, Európa belseje felé szerencsét próbálni.

A hagyományos magyar paraszti konyha nem nagyon használta a bolgárok termékeit, vásárlóik jellemzően a változatosabban étkező városi polgárság köréből kerültek ki, ezért a történelmi Magyarország területén belül a nagyvárosok közelében telepedtek le. 1865-ben Káposztásmegyeren jelent meg az első, öt tagból álló bolgár kertészkolónia. 1871-ben 164 pest-budai bolgárkertészt említenek, a század utolsó évtizedére 573-ra nőtt a számuk Pest területén. A bolgárkertészeknek saját tulajdonú földjük nem volt, a művelésre kiszemelt területet magánbirtokosoktól bérelték. A mai főváros területén, főleg Óbudán, Rákospalotán, a Csepel-szigeten, Angyalföldön és Zuglóban telepedtek le. Legendásan megbízható, a földbért pontosan fizető gazdálkodók hírében álltak, így a hazai földbirtokosok szívesen kötöttek velük üzletet.

A kiváló minőségű vetőmagokat maguk termelték, és már a tél végén csíráztatni kezdték. A magokat vizes kendőbe csomagolták vagy a trágyahalomba dugták, de az is előfordult, hogy a testükre kötötték. A melegtől a magok gyors csírázásba kezdtek, a palánták előnevelését pedig üvegházakban, a 20. század közepétől fóliasátrakban végezték. Ezzel a módszerrel sokkal korábban tudtak a primőr zöldségekkel a piacon megjelenni, mint a magyar termelők, így jelentős versenyelőnyre tettek szert.

Öntözésre szívesebben használták az élővizet, mint a fűrt kutat. Azt tartották, az élővíz melegebb és szerves anyagban gazdagabb, mint a kútvíz, így ha tudtak, patak, folyó mellett béreltek földet. Rákospalotán a Szilas-patak, Angyalföldön és Zuglóban jellemzően a Rákos-patak mellé települtek, az öntözővizet egy speciális szerkezet – a bolgárkerék vagy dulap – segítségével emelték ki a mederből. A dulap három részből állt: egy fából készült, tengely körül forgó kerékből, amire a vízbe merülő vödört akasztották, egy fogaskerékből, és egy ehhez csatlakoztatott egykarú emelőből, melyet lovak vontattak körbe-körbe.

A zöldséggyásokat, az általában 6×2 méteres fiterákat egy csatorna-rendszerrel hálózták be. A kiemelt vízzel évente 8-10 alkalommal elárasztot-

ták a földet, majd kis kapával terelték a vizet az egyik árokból a másikba. Ez az úgynevezett árasztásos öntözési módszer sokkal gazdaságosabb, mint a hagyományos locsolás, egy 1915-ös számítás szerint a hagyományos módszerrel 2000–3000 koronát, árasztással mindössze 300–600 koronát tett ki az egy holdra vetített éves öntözés költsége.

Bolgárkertészek Alsórákoson

A Rákos-patak, amellyel, hogy évszázadokon keresztül megélhetést biztosított a környék lakóinak, sok bosszúságot is okozott. A szeszélyes, kanyargós, zabolázhatatlan vízfolyás kora tavasszal, a hóolvadás idején rendszeresen kiöntött. Látva a mai, betoncsatornában, komótosan folydogáló patakocskát, nehezen tudjuk elképzelni, hogy még a 20. század folyamán is házak százait, és lakosok ezreit fenyegette a Rákos. A második világháború alatt, egymást követő két évben is megmutatta a patak, hogy mire képes. Az 1940-es árvíz szokatlanul későn, március végén jelentkezett, és főként az alsórákosi réteken, ott is a bolgárföldeken okozott kárt. Az árhullám viszonylag gyorsan levonult, így az otthonaikat homokzsákokkal védő lakosok fellélegezhettek.

Nem így 1941 februárjának közepén, amikor a hirtelen felmelegedés miatti hóolvadás több magyarországi folyószakaszon okozott gondokat. Az első napon, február 15-én a levonuló ár Pécelen házakat sodort el, Rákoscsabán pedig le kellett állítani a vasúti közlekedést. Zuglóban szédítő gyorsasággal öntötte el Rákosfalvát, illetve Alsórákost, nem kis riadalmat keltve a lakosságban. A Csömöri út és az Erzsébet királyné útja között hatalmas területek kerültek víz alá, az Ilosvay téren, a Szatmár utcában, a Deés utcában élők csónakokon próbálták megközelíteni a házaikat. Az elöntött házakból a lakosságot átmenetileg a Telepes utcai iskolába költöztették. A hatóságok a tűzoltóság mellett a katonaságot is kivezényelték, akiknek végül le kellett bontaniuk a patak egyik hídját, nehogy az ár magával sodorja.

Ezután döntött a főváros a folyószabályozási, medermélyítési munkálatokról, amelyeket azonban az egyre fenyegetőbbé váló háború erősen akadályozott. Végül a teljes zuglói szakasz szabályozására 1964–1974 között került sor.

Az utóbbi évek egyik kiemelt fővárosi projektje a Rákos-patak ökológiai revitalizációja, azaz újra élővé tétele. A mederburkolat átalakítása, a patakparti rézsű stabilizálása és vízparti növényekkel való beültetése, a mederben kisebb zátonyok kiépítése kedvez az élőlények megtelepedésének. A vadkacsák már örömdetesen nagy számban használják a Rákos-patakot, olyannyira, hogy időnként a zuglói polgárőrök segítségére szorulnak a népes kacsacsaládok, ha át szeretnének kelni a forgalmas utakon. 2021-ben pedig címlapsztorivá lett a hír, hogy több mint fél évszázad után egy hód újra lakóhelyéül választotta a patak zuglói szakaszát. ■

A Rákos-patak a Telepes utcánál

HERMINAMEZŐ ÉS KISZUGLÓ HATÁRÁN

Sétánkat a Thököly úton, a Róna utcai kereszteződés közelében kezdjük, a 148. számú háznál. Ott, ahol ma a Lipóti pékség üzletportálja áll, valamikor lóvasúti végállomás volt. A portál mögött, az Erzsébet királyné útja felé hosszan hátranyúló telken nyílt meg a 19. század utolsó harmadában az új pesti lövőház.

A 18. században a polgárjogot nyert férfiaknak kötelességük volt a várost a rá-törő ellenségtől fegyverrel is védeni. A céhek tagjai számára Pest városa 1701-ben előírta, hogy vasárnaponként lögyakorlatokon vegyenek részt, a távolmaradókra pénzbírságot vetettek ki. A lögyakorlatokat lövőházakban végezték, ahol mulatozásra, szórakozásra is volt lehetőség. Pesten több helyen is állt lövőház, az első a Hatvani kapunál, ahonnan 1767-ben a mai Királyi Pál utca környékére költözött az intézmény. Ezt az épületet az 1838-as nagy dunai árvíz pusztította el, ekkor az a döntés született, hogy az újjáépítésre nem az egyre jobban benépesülő belvárosban, hanem kijjebb, a Városliget közelében, a mai Lövölde téren kerüljön sor. A város terjeszkedése miatt azonban hamarosan innen is tovább kellett állniuk, a főváros 1876-ban kötelezte a Pesti Lövészegyletet a költözésre, akik megvásárolták a Thököly út menti telket, beszerezték a szomszédság és a tanács engedélyét, majd 1879-ben ünnepélyesen megnyitották az új pesti lövőházat.

A hatalmas telken csak egy szerényebb nyaralóépületet húztak fel, később ezt majd folyamatosan bővítik a benne működő vendéglő bérlői. A nézőközönség számára egy tágas veranda szolgált üléshelyül, a lőterem 32 méter hosszú volt, 12 lőállással. A kivitelezést Pucher József építőmester végezte.

A zuglói lövőház már megnyitása pillanatában kissé elavult, igaz, nemes hagyományokon alapuló műintézmény volt. A hivatásos katonaság és rendőrség megjelenése után, főleg a 19. század vége felé egyre kisebb szerepe volt a polgárok lögyakorlatainak egy város életében. A lövőház hatalmas telkén, árnyas fái alatt nyílt meg 1890-ben Schätz József Práter utcai sörnagykereskedő zuglói sörcsarnoka.

Rendkívüli népszerűségéhez hozzájárult, hogy itt volt a lóvasút végállomása, illetve, hogy Schätz a telken a friss sör tárolásához elengedhetetlen jégvermeket is létesített. Az ilyen típusú sörcsarnokoknak kötelező tartozéka volt a tekepálya, a rendszeresen játszó, szerződötetett zenekar és a deszkapalából ácsolt „táncparkett”. Fénykorát a századforduló táján élte, 1900-tól a neves vendéglős, Tábori Ferenc vezette. 1904-ben a nagy vasutassztrájk idején 3000–4000 vasúti alkalmazott múlatta itt az időt, amíg a rendőrség fel nem számolta a sztrájkanyagát.

Schätz József sörcsarnoka 1890-ben nyílt meg

A zuglói vasalóház

Mielőtt átkelnénk a Thököly úton, a Bosnyák utca 1/A. alatt magasodó négyemeletes épületre, a zuglói vasalóházra vessünk egy pillantást.

Amikor épült, ez volt az egyetlen négyemeletes ház a környéken. Kinszki Imre fotóiról tudjuk, hogy a Róna utca város felőli oldalán még az 1940-es években is szántóföldek húzódtak, a haszonbéres földek évi licitjeit itt, a Thököly út és a Róna utca sarkán tartotta az előljáróság. A Bosnyák utcai sarokteleknek több tulajdonosa is volt, mígnem 1912-ben megvette Benedek (Berger) Dezső építész. A telekre szánt bérház terveit szintén ő készítette. Az építkezés 1913 őszén indult, a használatbavételi engedélyt 1914 nyarán kapta meg a kész ház. Eldönthetetlen, hogy városi legenda vagy nagyon is megalapozott tény, de a közvélekedés úgy tartja, a házba, az épp akkoriban bontott, a mai Astoria keresztesződésében állt Nemzeti Színház ablakait építették be. Ha összehasonlítjuk a két épület nyílászáróit, illetve azt a tényt is ismerjük, hogy a Nemzeti Színház bontásából származó összes építőanyagot eladták, nagyon is hihető ez a verzió.

Bosnyák utca 1/A – A zuglói vasalóház, a ma is működő
gyógyszertárban dolgozott Harsányi János

A házban működött egy ideig Czétényi Sándor vendéglője, az Országos Stefánia Szövetség – a védőnői hálózat elődje – rendelője, valamint az I. emeleten Ronhoczky Vendel tánciskolája. Ma ennek a helyén működik a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiókkönyvtára. A legnevezetesebb üzlet azonban minden bizonnyal az 1937-ben nyitott és ma is működő Órangel patika, ennek pultja mögött ugyanis egy ideig egy későbbi Nobel-díjas szolgálta ki a vevőket. A patikát Harsányi Károly költöztette az épületbe a Szugló utca 68. szám alól. Az ő fia volt, a szintén gyógyszerésznek tanult, ám a társadalomtudományok iránt jobban érdeklődő Harsányi János. A második világháború alatt munkaszolgálatos volt, csodával határos megmeneküléséről így írt önéletrajzában: „1944 májusában behívtak munkaszolgálatra, Pest környéki gyárakba kellett árut vinnünk. Október 15-én Szálasiék átvették a hatalmat, de minket egy ideig a vatikáni védlevél megóvott. Nemsokára azonban kivittek a pályaudvarra deportálásra. Láttam, hogy itt a döntés pillanata. Nagyon sajnáltam otthagyni a háztásakomat és szép pulóverem. A végén mégis otthagytam. Elég jó télikabát volt rajtam, az Északi teherpályaudvaron sok civil is sétált. Így levettem a sárga karszalagom, elvegyültem az emberek közt és szépen kísértél a pályaudvarról. A Mária utcai jezsuita rendház főnöke adott menedéket. Többször

volt nyilas razzia, de a házkutatás során nem találtak meg a nyilasok, pedig nem lett volna nehéz megtalálni engemet. Azt hiszem, megvesztegették őket. 1945. január 17-én érkeztek meg az oroszok, akkor lettem újra szabad.”

Harsányi a háború után beállt szülei üzletébe, de az államosítást már nem várta meg, 1950-ben disszidált.

Előbb Ausztráliában telepedett le, majd 1956-ban Rockefeller-ösztöndíjjal Amerikába került, ahol játékelmélettel foglalkozott. Amerikai munkássága alatt felkérték, hogy dolgozzon abban a munkacsoportban, amely az USA leszerelési és fegyverkorlátozási tárgyalásait segíti. Harsányi korlátozott információjú játékelmélete segítette a szovjet féllel való tárgyalásokat. Az általa kidolgozott elmélet olyan helyzetekben alkalmazható, amikor a tárgyalófelek nem ismerik egymás stratégiai céljait, taktikáját, sőt a szemben ülő delegáció tagjairól sincs ismeretük. Évtizedekkel később, 1994-ben, Reinhard Seltennel és John Forbes Nashsel megosztva „a nem kooperatív játékok elméletében az egyensúly-elemzésre vonatkozó úttörő munkásságáért” közgazdasági Nobel-díjjal tüntették ki. 80 éves korában, 2000-ben hunyt el. Emlékét a Fasori Gimnáziumban szobor, a vasalóház falán pedig emléktábla őrzi.

Harsányi János emléktáblája a zuglói vasalóház falán

Bosnyák utca 3.

Ha kicsit beljebb sétálunk a Bosnyák utca 3. számú házhoz, Zugló egyik igen korai épületét pillanthatjuk meg. A háznak azonban nem az építészeti értéke különleges, hanem az, hogy több mint száz éven keresztül vendéglő működött itt.

A telken, a korabeli térképek tanúsága szerint, már az 1880-as években állt egy ház melléképülettel az akkor még kietlen, jórészt szántóföldekkel körülvett környéken. A vendéglős mégis jól számított, amikor itt nyitott üzletet, a Thököly (akkor még Csömöri) út ugyanis ez idő szerint a Róna utcai polgári lövöldénél véget ért, a forgalom a szép fasorral szegélyezett Bosnyák utcán haladt tovább kelet felé.

Fierl Károlyné Bosnyák utca 3. szám alatti telkét olcsón, mindössze 780 forintért vette meg 1887-ben Agócs Gábor és neje, Schranz Mária. A tulajdonos Jelinek János építőmesterrel építtette fel földszintes házát, amelyben 1899-ben már bizonyosan működött Tiszekker Antal kocsmája. Az üzlet nem mehetett túl jól, 1904-ben már Weisz vendéglő néven hirdetik a helyet, a bérlő, Weisz Ignác neve után. Az 1904-es év országos sajtója két zuglói kocsmától volt hangos, a szomszédban a Csömöri út, a Róna utca és a Gyarmat utca által határolt telken állt hatalmas Schatz-féle sörcsarnoktól és a Bosnyák utcai Weisz vendéglőtől.

Mindkettő az 1904-es, az egész országot megbénító vasutassztrájk közismert sztrájkanyagja volt. A béremelésért küzdő vasutasok itt a két zuglói sörözőben múltatták az időt, és közben olyan magas rangú vendégeket fogadtak a sebtében tárgyalóasztallá alakított kocsmasztaloknál, mint Vázsonyi Vilmos honatya és Vörös László államtitkár. Április 24-én, miközben a kivezényelt katonaság és rendőrség körbe vette a Schatz-féle sörcsarnokot, híre ment, hogy a sztrájk egyik főszervezője, Sarlay János a Nyugati pályaudvar állomásfőnök-helyettese a Weisznél ebédel a Bosnyák utcában. Naszády felügyelő húsz lovas rendőrrel a vendéglőhöz nyargalt, ahol Sarlayt egyik korábbi, gyűjtő hangú beszéde miatt felségérettés vádjával letartóztatták.

A Bosnyák utca 3. szám alá a vasutassztrájk elmúltával sem tértek vissza a békés napok, a kocsmát főleg a környéki földeken dolgozó rákosszentmihályi, cinkotai napszámosok látogatták, akik, miután felöntöttek a garatra, rendszeresen verekedéssel múltatták az időt. Egy-egy nagyobb csetepaté a fővárosi lapok bűnügyi rovataiba is bekerült.

Az első világháború idején már Wurm Antal a vendéglős, és a hely is konszolidálódni látszik: verekedő napszámosok helyett a Keresztesi Samu zuglói református lelkész vezetésével alakult hadsegélyező bizottság üti fel a tanyáját a

különteremben. Rendszeres üléseiken komoly adományokat gyűjtenek a hadba vonultak családjainak, a férfi nélkül maradt háztartásoknak pedig 1,5 vagon szénadománnyal segítenek.

Wurm pártsemlegesen vezette a vendéglőt, a háború után a Szociáldemokrata Párt és az Egységes Keresztény Községi Párt is az árnyas kerthelyiségben tartja nagygyűléseit.

Az új vendéglős, Schmidt János 1925-ben vette át a helyet, házias ételekkel, elsőrendű italokkal várta a betérőket, egészen 1932-ig, amikor a nagy gazdasági válság elsöpörte a vendéglőt éppúgy, mint Schmidt urat magát. Schmidt az év elején árulni kezdte vendéglőjét teljes berendezéssel, de úgy tűnik, nem akadt vevő. Hatalmasra duzzadt adósságait nem tudta fizetni. Egy nyári délutánon, miután egész nap nem jött vendég, a söntésben álló fogásra akasztotta fel magát. Búcsúlevelében tettét kilátástalan anyagi helyzetével indokolta.

1932 és 1938 között Finta Lajos üzemeltette a helyet, majd 1938-ban bukant fel az új bérlő, Buruczky József, aki Makrapipára keresztelte az addig jobbára névtelen vendéglőt. Buruczkyról keveset tudunk, így az sem világos, miért adta fel 3 év után az ipart Zuglóban, mindenesetre 1941-ben már Óbudán, a Bécsi út 52. szám alatt találkozunk vele. Nemcsak szakértelmét költöztette át Óbudára, de vitte a bejáratott nevet is, inentől a Makrapipa vendéglő Óbudán üzemelt. Buruczky helyére új bérlő jött a Bosnyák utcába, Juhos Antal, aki a hagyományt követve önmagáról nevezte el a vendéglőt. Ekkor már kispolgári, cigányzenés vacsorázóhely volt, amelynek különtermében rendszeresen összejöttek az Imrédy Béla nevével fémjelzett szélsőjobboldali Magyar Megújulás Pártjának zuglói vezetői.

Az államosítás után a vendéglő bekerült az Észak-Pesti Vendéglátóipari Vállalat portfóliójába, és a háború előtti hagyományokat feltámasztva házias ételeiről, valamint a népies műdalokat játszó cigányzenekarairól és nótanékeseseiről volt híres. A vacsora mellé rendszeresen szerveztek kabaré-előadásokat, zenés műsorokat, Erzsébet–Katalin bálakat, ahol olyan népszerű művészek szórakoztatták a közönséget mint Németh Marika, az Operett Színház primadonna sztárja vagy a Markos–Nádas-kabaréduó.

A vendéglőt 1987-ben felújították, egészen a közelmúltig működött. Ma egy adománybolt van a helyén. Régi vendégei az utánozhatatlan brassói aprópecsenyét emlegetik legtöbbször. Az épület 2005-ben fővárosi védettséget kapott. A vendéglő kerthelyisége és különterme felbukkan Grunwalsky Ferenc 1990-ben bemutatott *Kicsi, de nagyon erős* című filmjének több jelenetében is. ■

A Bosnyák utca 3. szám alatti Makrapipa vendéglőt az 1940-es években Juhos Antal vezette

A Makrapipa belső tere

SÉTA A BOSNYÁK TÉR KÖRÜL

Egy város – legyen bár mégoly kicsi – főterének a középkor óta három elengedhetetlen kelléke van: a piac, a templom és a városháza. A Bosnyák téren ebből kettő rendelkezésre áll, és a harmadikat, a városházát is tervezik már majd száz éve, de azóta sem sikerült megvalósítani. Ezért sincs Zuglónak a mai napig főtere, csak közlekedési csomópontjai.

Miután 1878-ban a Monarchia megszerezte a Balkán lőporos hordójának számító Bosznia-Hercegovinát, Ferenc József testőrségébe bosnyák katonákat is soroztak. Gyakorlóteret a Hajtsár úton (ma Nagy Lajos király útja) kívül eső homokos, dimbes-dombos pusztaságon alakítottak ki számukra. 1901-ben aztán az itt kialakult teresedés felvette a Bosnyák tér nevet.

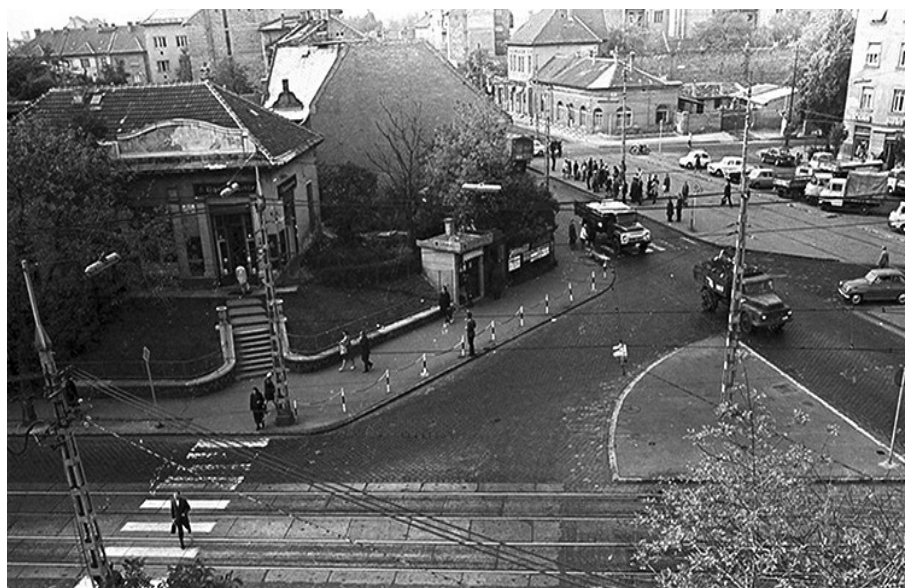
Az első épület a hihetetlen iramban fejlődő, a századvégen már 125 km-nyi vágánnyal rendelkező villamosközlekedést kiszolgáló forgalmi telep volt, amelyet 1899-ben hozott létre a Budapesti Közúti Vaspálya Társaság.

A két, összesen 120 jármű elhelyezésére alkalmas kocsiszín 1907-ben és 1910-ben készült el, valamint ugyanekkor épült meg a térre néző kétemeletes kezelőépület is. Ez utóbbiban voltak az állomásfőnök, a telepvezető és az adminisztratív dolgozók irodái, de volt itt jegypénztár, konyha, ebédlők, öltözők is. A második világháború alatt az alagsorban légoltalmi raktárat, telefonközpontot rendeztek be. A terveket a Peterek és Wagner építőmesterek irodája, illetve Zielinski Szilárd mérnök és műegyetemi tanár, a városligeti Millenniumi híd tervezője jegyzi. Az épület falán két emléktáblát helyeztek el annak a 114 kocsiszíni dolgozónak a nevével, akik nem tértek vissza az első világháborúból. A Bosnyák téri kocsiszínből gördültek ki minden hajnalban a kedvelt zuglói járatok, a 67-es, a 44-es, a 68-as, 62-es és a 64-es villamosok.

A térrel szemközti oldalon, a Thököly út torkolatában most egy üres telek látható.

A villamosremiz ma is működik

Az egykori Majorossy patika

A valaha ott állt épületet, a kis dombbal együtt néhány éve bontották el. 1926-tól itt működött Majorossy Béla patikája, amit a környékbeliek a már említett terepalakulat miatt dombi patikaként ismertek. A mellette lévő – azóta szintén elbontott – egyemeletes ház, a Thököly út 178. volt a patikus Majorossy lakóháza. 1928-ban épült, 1933-tól a földszintjén működött a Stefánia Szövetség anya- és csecsemővédő intézete. Zuglói gyerekek ezreit hozták ide a szüleik oldalára, kötelező orvosi vizsgálatra.

A Nagy Lajos király úti oldalon, a 144. szám alatt állt a vészidőszakban elpusztított gyerekszínház, a Berky Harry művésznéven ismert Brenner Tibor szülőháza. A házat apja, a kenyerét szobafestőként kereső Brenner Miksa építtette a család számára az 1920-as évek végén. Ezt az épületet is lebontották, a helyén mostani tudásunk szerint társasház épül.

A Bosnyák tér központja a Szent Antal-plébániatemplom, amelynek építéstörténete felöleli a 20. század teljes első felét.

Az akkor még Erzsébetvároshoz tartozó, környéken lakó híveknek 1903-tól az Angol utcai iskolában tartottak istentiszteleteket a domonkos atyák. 1910-ben templomépítő bizottságot alakítottak, és egy alkalmas telket kértek a fővárostól jövő templomuk számára. Ezt meg is kapták, de a főváros kérése az volt, hogy várjanak az építkezéssel a tér rendezéséig, ezért 1913-tól a Szugló utcában, egy kocsmából átalakított szükségkápornában zajlottak a misék. Igazán nehéz helyzetbe azonban az első világháború után kerültek a hívek, a templom építésére gyűjtött pénz ugyanis az infláció következtében fokozatosan veszített az értékéből. Gyorsan kellett tehát cselekedni, 1922-ben letették a kis templom alapkövét, mely egy év alatt fel is épült. Eleve ideiglenesnek szánták, mindössze 500 ember befogadására tervezték, ráadásul a gyorsan mállékonnyá váló bauxitbetonból építették, amely három évtized alatt megpecsételte a sorsát.

A kis templom a Bosnyák téren

A kis templomról már az átadás utáni években bebizonyosodott, hogy kicsi a környéken élő híveknek. Egy nagyobb templom megépítése azonban csak a gazdasági helyzet konszolidálódásával, az 1930-as évek második felében került ismét szóba. Még az építészeti tervpályázat meghirdetése előtt Szendy Károly, Budapest polgármestere vette kezébe a leendő templom ügyét. 1938-ban előterjesztést tett a fővárosi közgyűlésnek arra, hogy II. Rákóczi Ferenc rodostói házát a magyar állam saját költségén szállítsa haza, és annak bizonyos jellemző részeit építsék be az új Bosnyák téri templomba. Ugyanebben az előterjesztésben szeretne volna elfogadtatni a közgyűléssel azt, hogy ez alkalomból a józsefvárosi Rákóczi tér és a zuglói Bosnyák tér cseréljenek nevet. Ez az ötlet még a sokat látott városatyákat is meglepte, tartva a várható közigazgatási zűrzavartól, az előterjesztést leszavazták. Ráadásul a Rákóczi-ház hazaszállításából sem lett semmi, ezért 1940-ben kiírták a Bosnyák téri templom tervpályázatát.

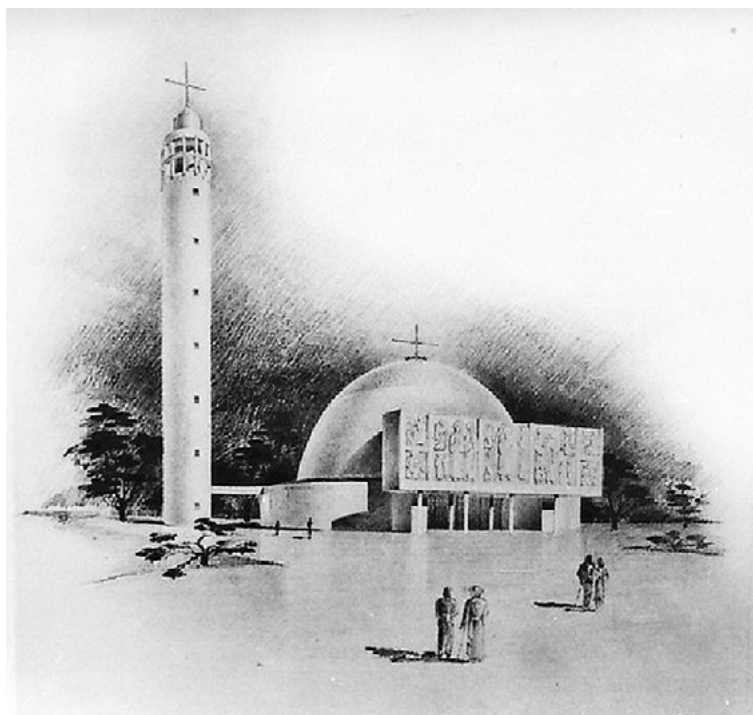
RIMANÓCZY GYULA 1903-ban született Bécsben. A családnak nem volt semmilyen osztrák kötődése, de édesapja akkor épp a császárvárosban végezte egyetemi tanulmányait. Gyula 1920–1924 között volt a budapesti műegyetem hallgatója, majd fiatal építészként több építészirodánál is dolgozott. Akkoriban édesanyjával a Szent Domonkos – ma Cházár András – utca 7. szám alatt laktak. 1929-ben megnősült, feleségül vette Eugene Foucault, franciaországi külkereskedelmi tanácsos Yvonne nevű leányát. Ugyanebben az évben az építészkamara is tagjai sorába fogadta, így már önállóan tervezhetett.

1931-ben kérte fel a budai ferences rend, hogy tervezze meg pasaréti templomukat és a hozzá csatlakozó rendházat. A templom tervei körül évekig tartó vita bontakozott ki, a fogadtatás nem volt pozitív. Kiváltképp az a Petrovác Gyula támadta, aki építészként a Kassai téren álló Herminamezői Szentlélek plébániatemplomot jegyzi. Petrovác, aki országgyűlési képviselő is volt, rendszeresen intézett kirohanásokat a fiatal modernnek ellen. Rimanóczy pasaréti templomtervét „szovjet stílusúnak” minősítette, egyszer a képviselőházban pedig odáig ragadtatta magát, hogy „Senki Jánosoknak” nevezte az új generáció feltörekvő építészeit.

Közben az új építészetre különösen fogékony *Tér és Forma* című folyóirat rendszeresen méltatta Rimanóczy különféle pályázatokra benyújtott terveit. A Petrováczal vívott csatározásból is jól jött ki: neve országosan ismert lett. A templom megépítése mellett még a szentszék is exponálta magát, így nem

volt többé akadálya, hogy a főváros megadja az építési engedélyt. Az elkészült Pasaréti téri templomot 1934-ben Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás szentelte fel. Évekkel később a tér rendezésére, és a téren álló buszvégállomás megtervezésére is Rimanóczy kapott megbízást.

1933-ban önállósult, több családi villát is tervezett Budán. Részt vett az építészeti szakmai közéletben is, nagy szerepe volt abban, hogy sikerült elérni: az állami megrendelésű, közpénzből megvalósított építkezéseket nyilvános tervpályázat előzze meg. Így nyerte el 1935-ben Hönsch Lászlóval közösen a Postás Nyugdíjas Otthonra kiírt tervpályázatot (Cházár András u. 6.), 1937-ben pedig az akkori idők legjelentősebb középületének, a Dob utcai fővárosi Postaigazgatóság és Erzsébet távbeszélőközpontnak a tervezését. Ez utóbbi munkája ma is bravúrosnak számít: egy rossz adottságú, szűk belvárosi telken különleges igényeket támasztó épületet kellett megterveznie.

A vasbeton kupolás templom terve

A győztes, a 37 éves Rimanóczy Gyula a Bosnyák téri Páduai Szent Antal-plébániatemplom pályázatára két tervet is benyújtott: egy hagyományosabb, neoromán stílusú, erdélyi templomokra emlékeztetőt, és egy merész, parabolikus vasbeton kupolás változatot. Az ítések az első verziót támogatták, az építkezés el is kezdődött, de a világháború közbeszólt: végül csak 1946-ban tudták felszentelni, a toronysisak végül csak 2014-ben készült el.

A templom körül tartották minden évben a hagyományos búcsút, és itt voltak az 1911-ben megnyitott piac bódéi is a ma is álló vásárcsarnok felépüléséig, 1961-ig.

A templom jobb oldalán sétálva a piac felé találjuk a geodéziai emlékparkot, ahol régi pesti és budai határköveket lehet megcsodálni. Ugyanitt helyezték el 2014-ben a *Bolgárkertészek emlékművét*, Ognjan Kozsuharov alkotását.

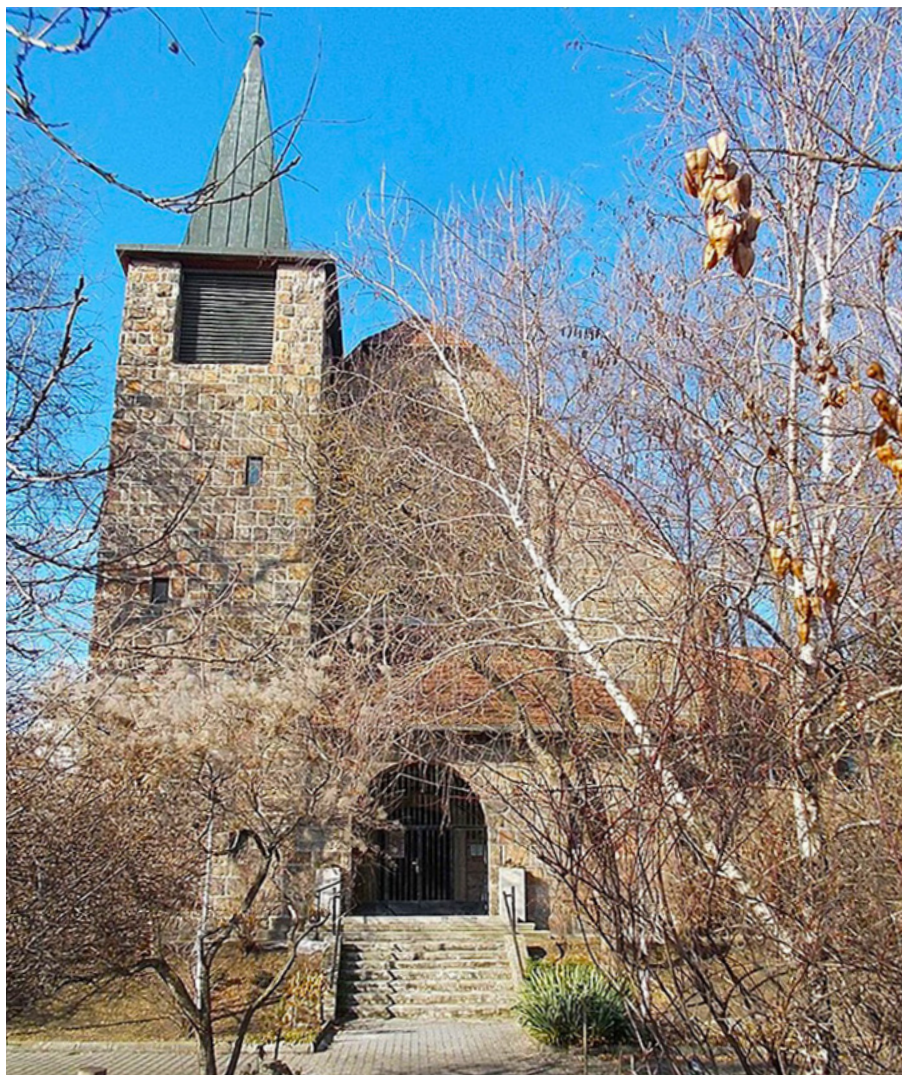
A tér Lőcsei utcai oldalán is áll egy templom, de sokkal kevésbé ismert, mint a fentebb bemutatott plébániatemplom. Ez a szerény épület az evangélikus hívek temploma, megtervezésére 1941-ben kapott felkérést Münnich Aladár. A telekre a templomépületen kívül parókiát és egy 45 személy elhelyezésére szolgáló szere-

Úrnapja a Bosnyák téren, 1947-ben

tetházat is szántak. Az alapkövetételére 1942-ben került sor, 1944-ben az épülőfélben lévő templom bombatalálatot kapott. Az első istentiszteletet 1950. május 7-én tartották az épületben. Az oltárt, a szószéket és a harangot a hárshegyi szanatórium megszüntetett kápolnájából kapták. ■

Az evangélikus templom a Lőcsei úton Münnich Aladár alkotása

SÉTA NAGYZUGLÓBAN

A főváros egyik legkedveltebb lakótelepe Zuglóban található, a Kerepesi út mentén. A tágas zöldfelületek hatalmas fái által övezett, kapudomborművekkel díszített telepnek sajátos, otthonos hangulata van. Erő Zoltán, Budapest főépítésze szerint „az egész, építészetileg igényesen komponált együttes sokkal inkább mutat skandináv derűt, mint egy sötét korszak nyomasztó hangulatát”. Ingatlanhirdetéseket böngészve elcsodálkozhatunk a lakások árán, de azon is, hogy alig cserél gazdát itt otthon. Aki ide, a Kerepesi úti lakótelepre költözne, annak hosszú hónapokig

A Kerepesi úti lakótelep az 1960-as években

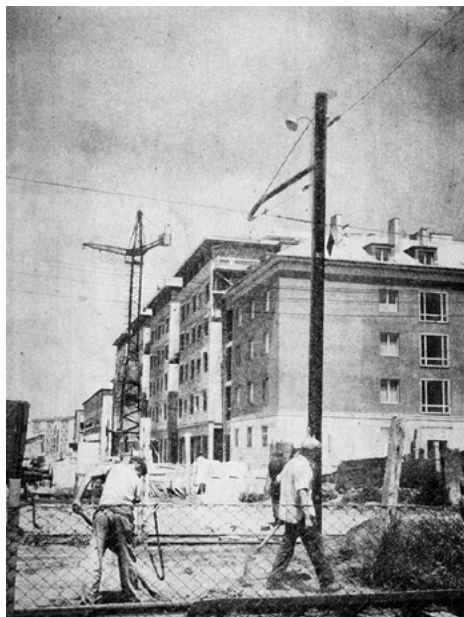
várnia kell egy-egy eladó lakásra. Különös paradoxon, hogy a zöld környezetben épült házak a főváros egyik legzajosabb útja mellett állnak, és a legsötétebb kommunista diktatúra termékei.

A paradoxon feloldására kínálkozik egy kézenfekvő magyarázat: a lakótelep szerencsés időben épült. Épp a Sztálin halála utáni enyhülés időszakára esett a tervezés kezdete, így a politika számos engedményt tett az építés szakmának, és igyekezett jobban figyelembe venni a beköltözők igényeit is.

A Rákosi-diktatúra első éveiben az ország gazdasági teljesítőképességét a nehézipar fejlesztése kötötte le, a háború után meginduló lakásépítések száma erőteljesen visszaesett, és majd csak a Nagy Imre-kormány alatt, 1953-tól lendült fel újra. A tervgazdálkodás által előírt lakásszám teljesítésére jelölték ki a zuglói Róna utca és az Örs vezér tér közötti Kerepesi úti beépítetlen területet, ahol akkoriban még kukoricatáblák között vezetett az átjárás. Az állami építőipari vállalatok ebben az időben általában típustervekkel dolgoztak, az egyedi megoldásokat burzsoá luxusnak bélyegezték. A Kerepesi úti lakótelep azért is különleges, mert itt – szemben a csak két évvel korábban épült angyalföldi, Fiastyúk utcai lakóteleppel – engedélyezték a tervezőknek a típustervektől eltérést.

Az ötvenes évek tipikus szocreál lakótelepe 1953–1959 között épült több ütemben. A szocreál – vagy teljes nevén szocialista-realista – építészetnek két alapvető célkitűzése volt: funkciójában szolgálja a dolgozó tömegeket, formanyelvében pedig alkalmazza a munkásosztály diadalát hirdető neoklasszicista elemeket. A telep házai hagyományos téglaszerkezetű, magas tetős épületek.

A tervezők – Heim Ernő, Brenner János (BUVÁTI) és Fülep Sándor (ÁÉTI) – arra törekedtek, hogy a mintegy 1 km hosszú házsor ne képezzen zárt térfalat a Kerepesi úttal párhuzamosan, ezért az úgynevezett meanderes (beugrókkal tagolt) beépítési mód mellett döntöttek. A ka-

A lakótelep építkezésének utolsó üteme, 1959

A lakótelep szobrai közül kiemelkedik Megyeri Barna *Spartacus* című alkotása

Az Örs vezér terére néző részen két sarokbástyás, négyemeletes épület zárja a sort.

A forgalmas Kerepesi úttól széles zöld sáv választja el a telepet, így a közlekedés zaja a lakásokban egyáltalán nem hallatszik. 1970-ig, a metró átadásáig itt járt a Gödöllői HÉV, a pályatest még mindig megvan. 1960-ban, kifejezetten a telep lakóinak kérésére a Róna utcánál is kialakítottak egy HÉV-megállót. A lakótelep beépítési módja, az épülettömegek, az eredeti homlokzatok és a társelméleti alkotások: a reliefek és a szobrok fővárosi védelem alatt állnak.

Az Örs vezér téri bástyaszerű saroképület az 1960-as években

szárnyajelleget azzal is sikerült elkerülni, hogy az épületrészeket áttört arkádú tömbök és parkosított beugrók szakítják meg, a kapuk fölé kortárs művészek domborművei kerültek. A kis parkokba kifejezetten igényes szobrokat állítottak. A legismertebb, a fiatalon elhunyt Megyeri Barna 1956-ban készült *Spartacus* című alkotása, melyet mára teljesen körülöött az örökzöld cserjesövény.

Építésének idején ez volt Budapest legnagyobb lakótelepe, majd csak az 1960-as években épült ferencvárosi József Attila lakótelep körözi le. A telep kedvezőtlen korösszetételére – az öregedő lakosságra – már az 1980-as években felfigyeltek a szociológusok. Ennek oka, hogy rendkívül magas, 44 százalék az egyszobás otthonok aránya.

Kiss Kovács Gyula:
Ülő leány, 1958

sát ezért ehhez igazították. A számokhoz rendelt betűjelek azonban szokatlanra, és teljességgel logikátlanra sikeredtek. Létezik például Kerepesi út 78/c, 78/cs(!), 78/e, sőt 78/é (!) hászám is, de 78/á nincs.

A hazai lakótelep-építéseknel visszatérő gond volt, hogy előbb költöztek be a boldog új lakók, a terep rendezése, a terület parkosítása, az utak tisztességes kiépítése csak ezután következett. Még nagyobb problémát jelentett a lakóknak az üzletek, alapvető szolgáltatások hiánya. Ezeket az állami vállalatok aztán rohamtempóban igyekeztek pótolni, de általában így is 2-3 évi lemaradásban voltak. Az évek során aztán a Kerepesi úton is megnyíltak az üzletek, így az önálló városrésznek is beillő telepről ki sem kellett mozdulni a mindennapi élethez. 16 tantermes iskola, óvoda épült, könyvtár, élelmiszerbolt, posta, OTP-fiók, Röltex, Patyolat, sőt még színpad és tűzifát árusító lerakat is költözött az épületekbe. (A Kerepesi úti lakótelepen csak a lakások egy része volt távfűtéses, a többit cserépkályhával fűtötték. A később elbontott cserépkályhák alatti parkettapótlás ma is látható sok lakásban.)

1955 után az ország gazdasági nehézségei egyre nyilvánvalóbbá váltak, a tervszámokból azonban nem lehetett engedni. A politika megoldása az ellentmondásra az úgynevezett „CS”, azaz csökkentett komfortfokozatú lakás, amelybe nem építettek fürdőszobát. Helyette tömbmosodát, közös zuhanyzót kínáltak az egyáltalán nem ilyen körülményekre vágyó munkásosztálynak. A Kerepesi úton 160 ilyen lakás épült az 1955 utáni ütemben. Jellemző, hogy a gépesített tömbmosodát, ahol 5 kg ruhát 12 forintért mostak, meg kellett szüntetni, mert nem használták a telep lakói.

A házak között sétálva feltűnhet a furcsa házsámozás. A Kerepesi út páratlan oldalát a metró pályatestje foglalja el, a páros oldal házsámozását ezért ehhez igazították.

Kapudombornmű és szokatlan házsámozás a Kerepesi úton

RÖLTEX – Rövidáru és Lakástextil Kiskereskedelmi Vállalat. 1950. január 29-én alapították, 1970-ben már több mint 100 üzlete volt a kiskereskedelmi láncnak. Jellemzően varráshoz, kötéshez, hímzéshez szükséges kellékeket árult – cérnát, tűt, fonalat, gumit, gombot. Népszerű reklámfigurája Röltex Rózsi névre hallgatott.

PATYOLAT – Fővárosi Patyolat Vállalat, 1952-ben alapított állami vállalat, fő profilja a mosás és vegytisztítás volt. Logója egy kék hattyú volt, az 1960-as évek végén fővárosszerte 200 üzletet működtetett.

Anyu gyermekével a Kerepesi úti lakótelepen

katonai gyakorlótéren való felállításához, lévén ott lakótelep építését tervezték. Mivel a pályázat eredménytelenül zárult, újabb egy évtized telt el akatologatással. Végül 1987-ben, az Örs vezér téri helyszínen felavatták Illés Gyula kőtalapzaton álló bronz alkotását. Az avatónepség alatt két sportrepülőgép repült el a tér fölött. Az emlékmű megítélése ellentmondásos, egyesek szerint sokkal inkább egy pocakos pingvinre, sem mint a 20. század eleji egymotoros kisrepülőkre emlékeztet. ■

Az Örs vezér térre néző oldalon sokáig működött két ikonikus vendéglátóegység: a népszerű Aranykacsa étterem és a hírhedt Mimóza presszó.

Az Örs vezér téren, a lakótelep melletti kis parkos részen 1987. október 30-án avatták fel a Magyar Repülés Úttörőinek Emlékművét. A 20. század elején a szomszédos Rákosmezőn, az egykori katonai gyakorlótéren kezdtek repülési kísérletekbe a magyar aviatikusok. Már az 1960-as években születtek elképzelések arról, hogy tiszteletükre emlékművet állítsanak. A meghívásos tervpályázatot 1977-ben hirdették meg, a főváros

azonban nem járult hozzá a volt

A magyar katonai repülés hőseinek emlékműve

SÉTA A VITÉZI TELEPEN

Sajátos hangulatú kertvárosi telep bújik meg Nagyzuglóban, alig egyutcányira a zajos Nagy Lajos király útjától. A falusias stílusú, kontyolt tetős, zöld zsalugáteres házakat a tulajdonosok sok helyen átalakították, a tetőteret beépítették, de a városrész így is megtartotta eredeti báját. Igazi különlegessége ez a tömb a fővárosnak, hiszen Budapesten csak itt, Zuglóban létesült vitézi telep 1936–1938 között.

A vitézi telepen tett sétához először tisztáznunk kell a területet, ahol a vitézi házakat találjuk. A telep összeépült az 1940-es évek elején készült fővárosi kislakásos, ikerházas teleppel, amit sokan tévesen ONCSA-házaknak neveznek. Az ONCSA nem építkezett Budapesten, azért sem, mert kifejezetten a falusi lakosság nyomorenyhítése céljából hozták létre. A vidéki ONCSA-telepek részére készített títusterveket azonban felhasználták a fővárosi finanszírozású lakásépítéseknel is, innen eredhet a téves megnevezés.

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapot (ONCSA) az 1940. évi 23. törvénnyel alapították. Célja a falusi nagycsaládos lakosság nyomorenyhítése, lakáshoz juttatása volt. A családok a títustervek alapján épült kis házakat 30 éves kamatmentes kölcsönre kapták, a házhoz tartozó telken gazdálkodniuk kellett, ezt a hatóságok rendszeresen ellenőrizték. 1944-ig 12 000 ONCSA-ház készült el szerte az országban.

A vitézi házakat a mai Fogarasi út – Nagy Lajos király útja – Bánki Donát utca – Kaffka Margit utca által határolt tömbökben találjuk.

A hatalmas terület a 20. század harmincas éveig beépítetlen volt, a telkeket a főváros különféle városrendezési célokra tartotta fenn. Ide szánták többek között

a Rókus Kórház utódként felépítendő városi kórházat, amely azonban soha nem készült el. A területet mezőgazdasági művelésre haszonbérbe adták. A 20. század első évtizedében az Egressy útnál véget ért a városi világ, az Örs vezér teréig kukoricatáblák, veteményeskertek húzódtak.

Kertváros Szövetség

1920-ban lépett életbe a Nagyatádi Szabó István nevével fémjelzett földbirtokreform, amelynek eredeti célja a szegényparasztság földhöz juttatása volt. Egy törvényi kikaput kihasználva, a főleg jogászok és állami hivatalnokok által alapított házépítő szövetkezet a fővárostól hatalmas területeket igényelt, hogy ott kishivatalnokok és köztisztviselők részére házhelyeket juttasson, majd azokon takaros családi házakat építsen. Zuglóban az Egressy út és a Kerepesi út között húzódó hatalmas területet igényelték meg, a főváros azonban perre vitte a dolgot. A földbirtokrendező bíróság a szövetkezetnek adott igazat, erre válaszul a fővárosi adminisztráció változatos eszközökkel gátolta a tényleges birtokba adást. A huzavona szomorú melléktermékeként a terület fejlesztése több mint egy évtizedre teljesen leállt. Az időzített bomba akkor robbant, amikor kiderült: a szövetkezet a tagok befizetéseit az évek során gondosan „elköltösgelte”, így a közművek fejlesztésére, a házak megépítésére jószerével egy fillér sem maradt. A terület az 1930-as évek közepén is parlagon hagyott föld volt, így érthető, ha a vitézi telkek adományozásakor erre a területre esett a főváros választása.

Vitézi házak – vitézi telepek

A Vitézi Rend alapítása Horthy Miklós személyes szívügye volt. A kormányzó jogköréről rendelkező törvény ugyanis nem tette lehetővé számára a felségjogok gyakorlását, azaz nem adományozhatott nemesi címet és az azzal járó földbirtokot. Ennek a csorbának a kiköszörülésére alapították meg a Vitézi Rendet 1920 augusztusában, az első avatást 1921. május 22-én tartották a budai várban.

A rend főkapitányi tisztét maga Horthy Miklós töltötte be, tagjai közé az első világháborúban, illetve az azt követő forradalmak idején a haza védelmében helytállt, hősiességükkel kitűnt katonaviselt férfiak kerülhettek.

Horthy Miklós vitézeket avat az 1930-as években

A háborús érdemek mellett a feddhetetlen előélet, az erkölcsös életvitel is számított a felvételnél. Az iszákosság, a szerencsejáték-szenvedély, sőt még a házastársi hűtlenkedés is kizáró oknak számított – feltéve, ha kiderült.

A felvételről a rend végrehajtó szerve, a Vitézi Szék döntött. A Vitézi Rend tagjaitól elvárták a névmagyarosítást, nevük előtt ugyanakkor használhatták a vitéz megjelölést. Megszólításuk nemzeti úr volt, de feleségeiknek is kijárt a nemzeti asszony titulus. A vitézi cím öröklhető volt, a kiskorú fiúgyermek várományosnak számított. Így lett vitéz a népszerű színész Benkő Gyula, aki hősi halált halt édesapjától örökölte a címet.

A rend tagjaivá választott vitézek kezdetben vidéken kaphattak gazdálkodásra alkalmas földet. A vitézi telek korlátozások alá eső, úgynevezett kötött birtokforma volt. Nem lehetett eladni, vagy haszonbérbe adni, jelzáloggal megterhelni és végrehajtani sem. A legtöbb galibát azonban a vitézi telek öröklésére vonatkozó jogszabályok okozták. A telek csak egyben volt öröklhető, részekre nem lehetett osztani, függetlenül attól, hány gyermeke volt az elhunytnak. Ráadásul bevezették a középkorban elterjedt primogenitúra elvét, azaz mindent az elsőszülött fiúgyermek örökölt, a lányokat teljesen kizárták az öröklésből.

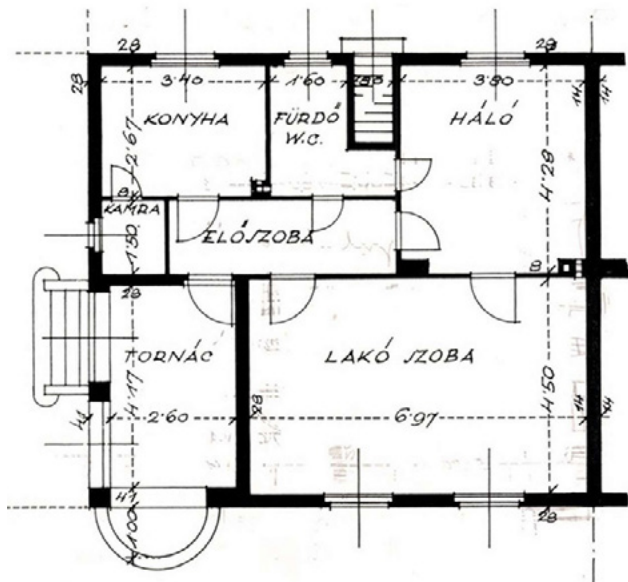

Ünnepélyes birtokba adás a zuglói vitézi telepen, 1937

Ha az elhunyt csak leánygyermek született, a birtokot annak férje, azaz a vej örökölte, de fel kellett vennie a feleség vezetéknevét. A szabályoktól különösen indokolt esetben el lehetett térni, ezt a Vitézi Széknél kellett kérvényezni.

Az 1920-as években csak vidéken osztottak vitézi telkeket, amelyet a tulajdonosnak meg kellett művelni. Ehhez gyakran felszerelést – eszközöket, igavonó állatokat – is kaptak. A földet általában a települések ajánlották fel, a gazdálkodási ismeretek elsajátításában pedig az Örkényben felállított gazdaképző iskola segítette a vitézeket.

1929-ben Sipőcz Jenő, Budapest polgármestere kezdeményezte, hogy a vidéken bevált gyakorlat mintájára a fővárosi vitézeket is juttassák telekhez. Mivel Budapest területén belül nem volt mód a gazdálkodásra, itt házhelyeket osztottak. Eredetileg a főváros a Fogarasi úti tömbben 30 telket, az angyalföldi Béke út – Tahi utca körzetében 50 telket, a XI. kerületben pedig további húsz, egyenként 120 négyszögöles telket ajánlott fel vitézi telepek céljára. Ezek közül végül csak a Fogarasi út melletti telep valósult meg, itt 102 ikerházhelyet – azaz 51 telket osztottak ki a vitézek között. A területet a főváros saját költségén közművesítette, kiépítette a vízvezeték, a csatornahálózatot, a közvilágítást és a szilárd burkolatú

Kétszobás vitézi ház alaprajza

utakat. A telkekre beépítési kötelezettséget határoztak meg: 10 év türelmi időt adtak, ami alatt fel kellett építeni a kis családi házakat.

A házépítés szervezését és költségeit a Vitézi Szék vállalta magára. A házak 1-2-3 szobás változatban készültek, mindegyikben volt fürdőszoba, és részben alapincézettek voltak.

A títusterveket vitéz Irsy László építész készítette, a kivitelezés vitéz Kapuváry Gusztáv, vitéz Kántor István, vitéz Márton Ferenc és vitéz Zilahi Balogh Gyula munkája. Irsy, aki a Műegyetemen tanított, majd 1937-től a Fővárosi Közmunkák Tanácsa alelnöke volt, számos modern villát tervezett. Az ő munkája többek között a balatonöszödi pártüdülőként elhíresült épület, amely 1945 előtt a Kereskedelmi Minisztérium üdülője volt.

A vitézi telep házainál elvárás volt, hogy a magyar vidék falvainak hangulatát teremtsen meg a főváros közepén: a kontyolt nyeregtetőket tulipán motívumos füstlyukak díszítik, középen a Vitézi Rend címeréből származó kard látható.

Az utcai homlokzaton íves terasz helyezkedik el, az öt méteres előkertbe „magyaros” virágokat ültettek az eredeti tulajdonosok. A Haidekker-kerítésekre 60 × 40 cm-es, színezett vagy zománcozott házjelvényt kellett kifüggeszteni, rajta

Tulipános motívummal, szívvel és a vitézi rend címeréből származó karddal díszített füstlyuk egy felújított házon

Házcímer egy vitézi házon

felirattal: „Vitézi telek, kiérdemelte XY.” A házjelvények egy része a Zsolnay-gyárban készült.

A beköltöző családok a 160 négyszögöles telken álló házakat 27 éves, hosszú lejáratú kölcsönre kapták.

Az átlagosan 12 000 pengő értékű épületek havi törlesztési díja 20–50 pengő között volt. Az új tulajdonosoktól elvárták a kert gondozását, gyümölcsfákat, virágpalántákat és 20 szőlőtőkét kaptak a beköltözéskor. A telep rendjéről telep gondnokok gondoskodtak.

Az első harminc tulajdonos 1936. augusztus 20-án költözhetett be újonnan felépült házaiba. Az ünnepélyes átadás déli 12 órakor kezdődött.

A mai Bátorkeszi utca 22. szám alatti, akkor még üres telken állították fel az ereklyés országzászlót, itt sorakoztak fel a vitézek, és ide érkezett Horthy Miklós

Új beköltözők a vitézi telepen, 1936

kormányzó, valamint Szendy Károly, Budapest polgármestere. A kormányzó ünnepi beszéde után átnyújtotta az adományleveleket, a ház kulcsait, illetve egy címeres vászonzsákban egy maréknyi, a saját telkéről származó földet a boldog háztulajdonosnak.

Az ELSŐ VITÉZI HÁZAK-at kapták: Bodrogi József, Budai Ignác, Dávid Márton, Dénes Miklós, Hunyadkürti Károly, Karácsonyi Kálmán, Király György, Kónya Károly, Kovács László, Kuricsai István, Lelkes István, Lencsés János, Mészáros Károly, Molnár István, Murányi Mihály, Nagy Sándor, Papp Gyula, Papp János, Péterfi József, Rosta Márton, Seres István, Szabados István, Szabó István, Szellő József, Vármezei János, Várnagy István, Visóvölgyi István és Zsigmondi József.

Szendy Károly polgármester, Horthy Miklós kormányzó és Bornemissza Géza kereskedelemügyi miniszter megtekinti az új vitézi telepet, 1936

A vitézi telep lakói a háború végéig valódi közösséget alkottak. Maguk közül választottak telepgondnokot, aki a rendre, tisztaságra, közbiztonságra ügyelt. A jelentős családi eseményeket – esküvőt, keresztelőt, aranylakodalmat – a szomszédok együtt ünnepelték, a nemzeti ünnepeken pedig a telep apraja-nagyja részt vett az országzászlónál tartott megemlékezéseken.

Az 1950-es években a vitézi telep szálka lett a hatalom szemében, reakciós fészeknek, elmaradott zárványnak bélyegezték. Ledózerolni ugyan nem merték, de sok régi tulajdonost kitelepítettek, a vitézi rendre, a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszakra utaló utcaelnevezéseket megváltoztatták. Így lett a Novara utcából Kaffka Margit utca, a Nemzetes utcából Bánki Donát utca, a vitézi rend helyettes főkapitányáról elkeresztelt Nagy Pál utcából pedig Felsőbüki Nagy Pál utca. ■

Képek forrásjegyzéke

Balogh Róbert 2, 51, 56, 81, 155

Budapesti Hírlap (1898. 12. 08.) 107

Fortepan 4, 9, 10, 13, 14, 21, 24, 26, 33, 34, 35, 37, 38, 42, 67, 69, 76, 79,
82, 115, 116, 126, 135, 136, 137, 138, 145, 164, 182, 196, 202

Göröntsér Vera 109

Kőszegi Péter tulajdona 210

Mach András 212

Magyar Építőművészet (1938/3.) 211

Majkó Zsuzsanna 7

Major Kata 59

Néma Katalin tulajdona 200

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen (IX. kötet, 131.) 114

Papp Dezső 29, 46, 47, 63, 90, 93, 98, 102, 105, 128, 131, 150, 152, 159,
186, 206

Pesti Napló (1936, 191.) 213, 214

Rákóczi János 157, 158, 167, 172

Rátonyi Gábor Tamás 196

Vikker Zsuzsi 43, 53, 74, 147, 148

wikimedia.com 49

wikipedia.hu 58, 61, 75, 96, 99, 109, 113, 127, 132, 190, 199, 201

Zuglói Helytörténeti Műhely 17, 19, 23, 32, 40, 45, 50, 54, 55, 63, 64, 66,
68, 70, 71, 72, 73, 83, 86, 87, 89, 91, 94, 100, 101, 102, 104, 107,
108, 112, 118, 120, 122, 123, 125, 129, 130, 139, 141, 142, 143, 144,
146, 151, 156, 162, 165, 168, 176, 179, 180, 181, 186, 189, 191, 194,
197, 203, 204, 205, 209, 212

Impresszum

Majkó Zsuzsanna
ZUGLÓI SÉTAKÖNYV

Zuglói Cserepes Kulturális Non-profit Kft.

Első kiadás 2024

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

A kiadásért felel a Zuglói Cserepes Kulturális Non-profit Kft. ügyvezető igazgatója

Felelős szerkesztő Németh Zsófia

Műszaki szerkesztés és fedél Jankovič Milán

Megjelent a Napvilág Kiadó Kft. gyártásában

ISBN 978-963-338-557-9